T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)

ANABİLİM DALI

ERGENLERDE ÖFKE DUYGUSU; BENLİK ALGISI, TANRI ALGISI, SUÇLULUK VE UTANÇ DUYGULARI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME (DİYARBAKIR ÖRNEKLEMİ)

DOKTORA TEZİ

Tahsin KULA

Ankara–2012

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)

ANABİLİM DALI

ERGENLERDE ÖFKE DUYGUSU; BENLİK ALGISI, TANRI ALGISI, SUÇLULUK VE UTANÇ DUYGULARI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME (DİYARBAKIR ÖRNEKLEMİ)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan

Tahsin KULA

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN

Ankara–2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

ERGENLERDE ÖFKE DUYGUSU; BENLİK ALGISI, TANRI ALGISI, SUÇLULUK VE UTANÇ DUYGULARI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME (DİYARBAKIR ÖRNEKLEMİ)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof. Dr. Öznur Özdoğan	
Prof. Dr. Ahmet Hamit Erdoğan	
Prof. Dr. Niyazi Akyüz	
Prof. Dr. Nesrin Hisli Şahin	
Prof. Dr. Ayşegül Durak Batıgün	

Tez Sınavı Tarihi .....

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

ERGENLERDE ÖFKE DUYGUSU; BENLİK ALGISI, TANRI ALGISI, SUÇLULUK VE UTANÇ DUYGULARI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME (DİYARBAKIR ÖRNEKLEMİ)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(10/09/2012)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı-Soyadı
Tahsin KULA

İmzası

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **ii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **v**
KISALTMALAR ..... **v**
ÖNSÖZ ..... **vii**

GİRİŞ **1**
1.1.Araştırmanın Konusu 3
1.2. Araştırmanın Amacı 4

I. BÖLÜM **19**
1.1. ERGENLİK DÖNEMİ ÖZELLİKLERİ 19
1.1.1. Benlik Gelişimi 23
1.1.2. Kimlik Oluşum ve Gelişimi 32
1.1.3. Kaygı ve Bocalama 34
1.2. TANRI TASAVVURUNUN KURAMSAL KÖKENLERİ 35
1.2.1. Bazı Kuramlara Göre Tanrı Tasavvurunun Oluşumu 35
1.2.2. Gelişim Kuramları 40
1.2.2.1. Fowler'in İman Gelişimi Evreleri 41
1.2.2.2. Dîni Yargı Gelişimi Evreleri 45
1.3. SUÇLULUK VE UTANÇ DUYGULARI 46
1.3.1. Kavram Olarak Suçluluk ve Utanç 46
1.3.2. Suçluluk ve Utanç Duygularının Oluşumu ve Davranışlara Etkileri 48
1.3.3. Suçluluk ve Utanç Duygularının Benzerlikleri ve Farklılıkları 51
1.3.4. Suçluluk ve Utamç Duygularının Cinsiyetle İlişkisi 52
1.4. ÖFKE 55
1.4.1. Ergenlerde Öfke Ve Sebepleri 56
1.4.2. Öfkenin Boyutları 64
1.4.2.1. Öfkenin Bilişsel Boyutu 65
1.4.2.2. Öfkenin Psikolojik Boyutu 65
1.4.2.3. Öfkenin Kişilerarası Boyutu 65

1.4.2.4. Öfkenini Davravışsal Boyutu 66
1.4.2.5.Öfkenin Fizyolojik Boyutu 66
1.4.2.6.Öfkenin Biyolojik Boyutu 66
1.4.3. Ergenlerin Öfke Karşısındaki Tutumları 67
1.4.3.1. Dışa Dönük Ergenler (saldırgan) 67
1.4.3.2. İçe Dönük Ergenler 67
1.4.3.3. Sürekli Öfke Duygusu Yaşayan Ergenler 67
1.5. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 69
1.6. YANITI ARANAN SORULAR 71
1.7. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI 71

II. BÖLÜM 72
YÖNTEM 72
2.1. EVREN VE ÖRNEKLEM 72
2.2. KULLANILAN ÖLÇME ARAÇLARI 73
2.3. İŞLEM 77
III. BÖLÜM 78
BULGULAR 78
3.1. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE YÖNELİK BULGULAR 78
3.1.1. Öfke Ölçeklerinden alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları 78
3.1.2. Tanrı Algısı Soru Formu II'ye uygulanan varyans analizi sonuçları 81
3.1.3 Benlik Algısı Ölçeği'ne uygulanan varyans analizi sonuçları 83
3.1.4. Suçluluk Duygusu Ölçeği'ne uygulanan varyans analizi sonuçları 84
3.1.5. Utanç Duygusu Ölçeği'ne uygulanan varyans analizi sonuçları 85
3.1.6. Değişkenler Arası İlişkiler (Korelasyon Analizleri) 86
3.1.7. Regresyon Analizi 87

IV. BÖLÜM.....90
TARTIŞMA.....90
4.1. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERİN ÖFKEYLE İLİŞKİLİ DAVRANIŞLAR, KİŞİLERARASI ÖFKE ÖLÇEKLERİ TOPLAM PUANLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....90
4.2. DEMOGRAFIK DEĞIŞKENLERIN TANRI ALGISI, KENDILIK ALGISI, SUÇLULUK VE UTANÇ ÖLÇEKLERI PUANLARI ÜZERINDEKI ETKILERI.....92
4.3. DEĞIŞKENLER ARASI İLIŞKILER.....96
4.4. REGRESYON ANALİZİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....99

ÖZET.....103
SUMMARY.....105
KAYNAKÇA.....107
EKLER.....146

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Öfkeyle İlişkili Davranışlar Ölçeği Toplam puanından alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları 79
Tablo 2: Kişilerarası Öfke Ölçeği toplam puanına uygulanan varyans analizi sonuçları 80
Tablo 3: Tanrı Algısı Soru Formundan alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları 81
Tablo 4: Tanrı Algısı Soru Formu II'nden alınan puanların SED değişkeni açısından karşılaştırılması 82
Tablo 5: Benlik Algısı Ölçeğinden alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları 83
Tablo 6: Suçluluk Duygusu Ölçeği'nden alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları 84
Tablo 7: Utanç Duygusu Ölçeği'nden alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları 85
Tablo 8: Değişkenler arası ilişkiler 86
Tablo 9: Değişkenler arası ilişkiler 87
Tablo 10: Toplam Öfke Puanını Yordayan Değişkenler (Aşamalı Hiyerarşik Regresyon) 88

KISALTMALAR

AÜEBFD : Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimler Fakültesi Dergisi

AÜEFY : Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

AÜSBE : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

DİBY : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

EÜY : Erciyes Üniversitesi Yayınları

GÜEFD : Gazi Üniversitesi Eğitim Fakkültesi Dergisi

HÜEFD : Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi

MEBY : Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

MÜİFVY : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

SED : Sosyo-ekonomik durum

SKÖ : Sosyal Karşılaştırma Ölçeği

SUTÖ : Suçluluk Utanç Ölçeği

TDİB : Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı

TDVY : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

UÜİF : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

UÜSBE : Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖNSÖZ

İnsan hayatının en coşkulu ve heyecanlı kesiti ergenlik dönemidir. Gelişimlerin, değişimlerin ve duygusal yoğunlukların yaşandığı bu evre de bazı duygular öne çıkmaktadır. Öfke duygusu da bunlardan biridir. Öfke duygusu kontrol edildiği zaman sanıldığının tersine insana faydalı olabilecek bir duygudur. Fakat kontrol edilmezse hem kişinin kendisine hem de çevresine zarar verdirecek tavır ve davranışlara sevk eden bir duygudur. Ergenlik döneminde yaşanan öfke duygusunun birçok sebebi olabilir. Bu duygu, bazen o an gerçekleşen bir olay veya duruma tepki olarak yaşandığı gibi bazen de geçmiş bir zamanda yaşanmış bir olumsuzluğun, basit bir sebeple beklenmedik bir an da ortaya çıkması ile yaşanabilir. Bu araştırmada ergenlerin öfke duygusu; benlik algısı, Tanrı algısı, suçluluk ve utanç duyguları açısından değerlendirilmiştir. Çünkü bu kavramların ergenlik döneminde yaşanan öfke duygusuyla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırmanın yürütülmesi sürecini kolaylaştıran ve engin hoşgörüsünü ve pozitif desteğini esirgemeyen, araştırmanın doğru bir zeminde tamamlanmasını sağlayan değerli danışman hocam Prof. Dr. Öznür ÖZDOĞAN'a, araştırmanın istatistiksel forma dönüşmesinden, istatistik analizlerine kadar her şeyine yakından ilgi gösteren ve istatistik değerlendirmeleri tablolara dönüştüren değerli hocam Prof Dr. Nesrin Hisli ŞAHİN'e, istatistiksel tabloların tekrar oluşturulup yorumlanmasında ve tezin düzeltilmesinde yardımlarını gördüğüm değerli hocam Prof. Dr. Ayşegül Durak BATIGÜN'e, tezin düzeltilmesi için değerlendirmelerde bulunan değerli hocam Prof Dr. Niyazi AKÜZÜM'e, tezi okuyup düzeltilmesinde yardımcı olan değerli hocam Doç Dr. Doğan KÖKDEMİR'e, istatistik metod ve

tekniklerini öğrenmem için beni "Bilgisayar Destekli İstatistik Dersleri" adlı doktora derslerine kabul eden değerli hocam Doç Dr. Behçet ORAL Bey'e, teşekkür borçluyum.

Ayrıca araştırmada desteklerini gördüğüm arkadaşlarım Araştırma Görevlisi Mualla YILDIZ'a ve Uzman Psk. Dr. Özlem GÜLER AYDIN'a ve Araştırma Görevlisi Cemal AKÜZÜME teşekkür ederim. Verilerin girilmesinde yardımlarını gördüğüm Yrd. Doç Dr. Davut IŞIKDOĞAN'a da teşekkür ederim.

Araştırmanın anketlerinin uygulanmasında önemli katkıları olan başta değerli meslekdaşlarım Salih GETER ve Cahit ALKAN olmak üzere, Anadolu İHL'den Özmen'e, Diyarbakır Anadolu Lisesi'nden Süleyman ARIK'a, Fazıl AKŞİT'e, Kız Meslek Lisesi Müdürü Yüksel GÜMÜŞ'e, Güzel Sanatlar Lisesi Müdürü Hasan YOSUNKAYA'ya, Ziya Gökalp Lisesi Müdürü Nevzat SANLI'ya, Cumhuriyet Fen Lisesi din kültürü öğretmeni Hayrettin KIZIL'a, Endüstri Meslek Lisesi Md. Yard. Ethem ATLI'ya Selahaddin-i Eyyubi Anadolu Lisesi Müdürü Ramazan YAVAŞ'a ayrıca katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Ayrıca araştırma süresince beni anlayışla karşılayıp evin hem annesi hem babası görevini yapan eşim Nurten KULA'ya ve bana büyük moral desteği veren hem arkadaşım hem Oğlum Muhammed Baki KULA'ya ve nazlı kızım Yüsra KULA'ya teşekkür ederim.

GİRİŞ

Hayatın, büyük değişimler içeren en zorlu dönemi olan ergenlik, buluğ ile başlayıp erişkinliğe kadar süren ara dönemdir. Bu dönemde ergenlerin duygu durumları, salgılanmaya başlayan hormonlar nedeni ile oldukça karmaşık ve değişkendir. Ergenlik döneminde yaşanan bu karmaşadan dolayı bu döneme "karmaşa dönemi", "bocalama dönemi", "çelişkilerin olduğu fırtına ve stres" dönemi isimleri verilmiştir (Kula, 1993; 17-18; Armaner, 1980; 91-110; Onur, 1987; 877; Clourier, 1982; 879).

Ergenlik döneminde karmaşa ve bocalama yaşanmasına sebep olan duygu yoğunluğunun, bazıları olumlu, bazıları ise olumsuz duygulardır. Öfke duygusu da bu dönemde daha yoğun olarak yaşanan, olumsuz insanî bir duygudur. Bu duygunun bastırılması veya inkâr edilmesi etkili ve sağlıklı bir çözüm yolu değildir. O zaman yapılması gereken, ergenlik döneminde öfke duygusunun yoğun olarak yaşanmasına sebep olan şeylerin belirlenip, ona göre çözüm üretmektir. Aslında öfke duygusu çok boyutlu ve sebepleri de o anki bir olay veya durum olduğu gibi geçmişte yaşanmış bir olay da olabilir (Morgan, 1980; Budak, 2000; Balkaya & Şahin, 2003; Yavuzer, 2009; Hökelekli, 2002; Ekşi; 2002; Albayrak, 2002, Kulaksızoğlu, 2001; Yürükoğlu, 1989).

Bunun için de konu belli dönem ve belli kavramlarla sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda, ergenelerin yaşadığı öfke yaşantıları, kendilik algısı, Tanrı algısı, suçluluk ve utanç duyguları açısından değerlendirilmiştir. Ergenlik döneminde bazı duygular daha keskin ve kişinin kararlarında belirleyici rol oynamaktadır. Eğer bu dönemde ergenlere, öfke biçimleri ve öfkeyle nasıl başa çıkılacağı öğretilmezse kişi ileride

ciddi problemlerle karşılaşır. Çünkü ergenlik döneminde kişi toplumsal statü ve saygınlık kazanma mücadelesi verir. Kontrol edilemeyen öfke duygusu ergenin bu mücadelesi ile de çelişir (Eldeliklioğlu, 2005; 267-28). Eğer bu duygu, dışarıya kontrolsüz olarak yansıtılırsa şiddet, saldırganlık, kin, sinirlilik, içine kapanıklılık gibi hem sahibine hem de çevresindekilere zararlı ve sevimsiz bir tavır ve davranış olarak yansır (Sayar & ark. 2000).

Bu çalışma da ergenlik döneminde yaşanan öfke duygusu, "kişilerarası öfke" ve "öfkeyle ilgili davranışlar" ölçeklerinin yardımıyla değerlendirmeye çalışılmıştır.

Ergenlik döneminde, kişilik ve kimlik oluşturmaya çalışılırken bazı kavramlar ve değerler bilinçli olarak kişinin hayatındaki yerini almaya başlar. Tanrı Algısı ve benlik algısı bunlardandır. Ergenler çevrelerinde gördükleri ve yaşadıkları her şeyi sorgulayarak ya reddederler ya da kişilik ve kimliklerinin bir parçası haline dönüştürürler. Tanrı Algısı ve benlik algısı da kişilerin ergenlik döneminde kendilerine göre içselleştirdikleri kavramlardandır (Çok, 1994; 912-913; Aydın, 2001; 95; Hortaşsu, 2007; 17).

İnsanlar ergenlik döneminde, kişilik ve kimlik oluştururken toplumsal değer yargılarıyla da yüzyüze gelirler. Toplumsal değerlerle ilişkili olduğu kabul edilen suçluluk ve utanç duyguları da ergenin benliğinde ve davranışlarında bu dönemde anlamlı olarak yer eder (Cüceoğlu, 2008; 278-279).

Suçluluk ve utanç duyguları insanların sahip olduğu negatif duygulardandır. Suçluluk duygusu davranışlarla ilişkili iken utanç duygusu kişinin benliği ile ilişkilidir. İnsanların sosyal hayatta karşılaşabileceği bu duyguların Tanrı algısı ve

benlik algısıyla da yakın ilişkilerinin olduğu yapılan çalışmalarla gösterilmiştir (Tangney & Miller & Flicker & Hill-Barhow, 1996; 1256-1269; Özlem, 2007).

Özellikle Batı'da ergenlerle ilgili din ve dindarlıkla ilgili çalışmalar hem tarih itibariyle daha eski, hem de yekün itibariyle oldukça fazladır. Ülkemizde hem Psikoloji hem de Din Psikolojisi bilim dallarında yapılan tezlerle hem batı da yapılan çalışmalar desteklenmiş hem de konulara değişik açılardan yaklaşım örnekleri verilmiştir (Glock, 1959; 37; Şahin & Batıgün, & Koç, 2010; N. Kula, 1993; Özdoğan, 1996; Mehmedoğlu, 2004; Hökelekli & Ark. 2002; Erdoğan, 1993; Kula, 2006; Atalay, 2005; Güler, 2007; Koç, 2011; Albayrak, 1995).

1.1.Araştırmanın Konusu

Araştırmanın temel konusu, ergenlerin yaşadıkları öfke duygusunun; Tanrı algısı, benlik algısı, suçluluk ve utanç duygusu ile ilişkisidir.

Konu, teorik bilgiler içeren giriş bölümünde araştırmanın konusunu oluşturan temel kavramları alt başlıklar halinde açıklanarak incelenmişitir. Bunun için de önce araştırmanın temel kavramlarından birisi olan ergen kavramı ve ergenlerin genel özellikleri açıklanmıştır. Ayrıca araştırmanın temel kavramlarından olan benlik algısı açıklanırken ergenlerde kimlik oluşumuna da değinilmiştir.

Araştırmanın bir diğer önemli kavramı olan Tanrı algısı da bu bölümde değerlendirilmiştir. Tanrı algısı hem kavram olarak hem de oluşum süreçleri açısından değerlendirilip araştırmanın diğer kavramlarıyla ilişkisine de değinilmiştir. Uygulanan Tanrı algısı soru formu II'den yüksek puan alanların, olumlu Tanrı algısına, düşük puan alanların ise olumsuz Tanrı algısına sahip bireyler olarak değerlendirilmiş ve bunun öfke duygusu ile ilişkisi değerlendirilmiştir.

Yine konunun bir diğer önemli kavramlarından suçluluk ve utanç duygusu da bu bölümde değerlendirilmiştir. Suçluluk ve utanç duygularının öfkeyle ilişkisine de değinilmiştir.

Ayrıca aynı bölüm içinde öfke kavramı ayrı başlık altında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda ergenlerde öfke duygusunun sebepleri, öfkenin boyutları ve ergenlerin öfke karşısındaki durumlarına da değinilmiştir.

İkinci bölümde araştırmanın yöntemine üçüncü bölümde araştırmanın bulgularını gösteren verilerin ayrı ayrı analizine, dördüncü bölümde araştırmada elde edilen sonuçların diğer araştırma sonuçlarıyla karşılaştırarak tartışılmasına yer verilmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, ergenlik döneminde yaşanan öfke yaşantılarının benlik algısı, Tanrı Algısı, Suçluluk ve Utanç duyguları ile ilişkilerini açıklamaktır.

Ergenlik döneminde yaşanan öfke duygusu, kontrol edilmediği zaman hem kişinin kendisine hem de çevresine zarar vermesine sebep olabilir. Öfke duygusunun kontrol edilmesi için de, öfke yaşantısını yordayan değişkenlerin neler olabileceğinin bilinmesi gerekir. Bunun için de bu konuda daha önce yapılan çalışmalar da kullanılan anketlerden bazıları bir araya getirilerek araştırmada kullanılan ölçekler oluşturulmuştur.

Bu ölçekler, kişilerarası öfke, öfkeyle ilişkili davranışlar, Tanrı algısı, Kendilik algısı, Suçluluk ve Utanç ölçeklerinden oluşmaktadır. Örneklem ve veri

toplama araçları belirlenmiş ve yaklaşık bir yıl gibi bir süre zarfında, veri toplama araçları ile bu örneklemden veri elde edilmiştir.

Araştırmanın örneklemini 16-20 yaş arası lise son sınıfta okumakta olan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama araçları olarak Tanrı Algısı Soru Formu (TA) II, Kişilerarası Öfke, Öfkeyle ilişkili Davranışlar (ÇBÖÖ), Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ), Suçluluk ve Utanç (SUKÖ) ölçekleri uygulanmıştır (Şahin & Durak & Şahin, 1993; 1994). Elde edilen veriler SPSS 15.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiş ve bulgular araştırmacı tarafından yorumlanmıştır.

Öfke duygusu ile benlik algısı, Tanrı algısı, Suçluluk ve Utanç duygularının ilişkilerinin ortaya konması ile Türkiye'de hem psikoloji hem de din psikolojisi biliminin literatürüne önemli veriler sağlanması hedeflenmiştir. Ergenlerdeki öfke duygusuyla benlik algısı, Tanrı Algısı, Suçluluk ve utanç duyguları arasındaki ilişkilerin ortaya konması, ergenlerle sağlıklı bir ilişki kurulması için büyük önem taşımaktadır.

Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar

Konuyla ilgili yerli ve yabancı literatür gözden geçirildiğinde Türkiye dışında yapılan çalışmaların daha çok olduğu görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde önce Türkiye dışında yapılan araştırmalar ve geliştirilen ölçekler ulaşılabildiği kadar özetlenecek, sonra da ülkemizde yapılan çalışmalar özetlenecektir.

İlk önce konumuzla ilgili ülke dışında yapılmış çalışmalardan ulaşabildiklerimizi şöyle sıralayabiliriz.

Yurt Dışında Yapılmış Çalışmalar

Nelson ve Jones (1957), Freud'un "Tanrı imajı bireyin baba imajının yüceltilmesidir" şeklindeki görüşünü araştırmak amacıyla Q-sort tekniğini kullanarak açık uçlu 64 ifadenin yer aldığı bir araştırma yapmışlardır. Bu araştırmanın sonucunda Tanrı skorları ile baba skorları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Fakat Tanrı skorları ile anne skorları ilişkili bulunmuştur. Konu ile ilgili yapılan ilk empirik çalışma olması nedeniyle Tanrı'nın babadan ziyade annenin özelliklerine benzer özellikler göstermesi Freud'un iddiasına meydan okuması bakımından önemlidir.

Yine aynı konuyla ilgili Strunk (1959)'un, Nelson ve Jones'in tekniğini kullarak yaptığı araştırmasında çok farklı sonuçlara ulaşmıştır. O da Tanrı'nın anneden ziyade babanın özellikleriyle nitelendirildiği yönünde bulgulara ulaşmıştır.

Yine Tanrı kavramı ile ilgili farklı bir çalışma Spilka, Armates ve Nussbaum (1964) tarafından yapılmıştır. Söz konusu araştırmada, Tanrı kelimesinin anlamını ölçmek üzere, 200'ü aşkın kişiden Tanrı'nın neye benzediğini yazmalarını istenmiştir. Bunlardan 64 sıfat seçilmiş ve bu sıfat listesini öğrencilere uygulamışlardır. Araştırma sonucunda farklı grupların farklı Tanrı tasavvuruna sahip olabileceği sonucuna varılmıştır. Daha sonraki çalışmalar biraz farklılaşarak insan hayatının belli kesitleri dikkate alınarak yapılmıştır.

Deconchy (1964)'nin 7-16 yaş arası çocuk ve gençlerin Tanrı Tasavvurlarını da içeren araştırmasına göre 9-10 yaşındaki çocuklar Tanrı'yı nesnel sıfatlar bağlamında tasavvur etmektedirler. 12-13 yaşlarındakiler Tanrı'nın özelliklerini iyilik ve adalet olarak düşünmekte, Tanrı'nın hâkimiyeti ve bağışlayıcılığı ve baba

oluşuna dikkat çekmektedirler. 15-16 yaşlarındaki ergenlerde ise Tanrı'nın güç ve güzellik sıfatları baskın görünmektedir. Bu dönemde Tanrı algısının, sevgi, dua, bağlılık, güven, diyalog, şüphe, terk etme ve korku gibi boyutu ön plana çıkmıştır.

Yine Tanrı tasavvuruyla ilgili Babin (1964)'ın 11-19 yaş aralığındaki çocuk ve gençlerle yaptığı araştırmasında, Tanrı tasavvurunu iki farklı boyutta değerlendirmiştir. İlk yaşlardakilere göre Tanrı daha dışarıda ve uzakta iken, son yaşlardakiler ise Tanrı'yı kendilerine daha yakın ilişkili olarak tasavvur ettiklerini vurgulamıştır.

Gorsuch (1968) "Tanrı kavramının yeterli bir tanımı için gerekli boyutları berraklaştırmak" amacını gerçekleştirmek için Spilka ve arkadaşının sıfat listesine 28 tane daha ekleyerek üç bağımsız ölçek elde etti. Bunlar "Geleneksel Hristiyanlık", "Gazaplılık", ve "Kadir-i Mutlaklık". Bu anketleri 585 üniversite öğrencisine uyguladı. Burada geleneksel hristiyanlık görüşlerinin baskın oluşunu bir hale etkisine bağlı olabileceğini, "Gazaplılık" ölçeğiyle de fundamantalistler ile liberalleri ayırmaya yönelik olduğunu, "Kadir-i Mutlak" ölçeğiyle de kilise babalarının "Tanrıyı kavramlaştırmanın en iyi yolunun, güçlü olmak gibi bazı insani özellikleri almak ve bunu sınırsız bir güce yükseltmek şeklindeki görüşlerini hatırlatmaktadır.

Vergote ve arkadaşları (1969) Tanrı, anne ve baba tasavvurları arasındaki ilişkileri ölçmek üzere yaptığı araştırmasında anne ve babaya yönelik kabul edilebilir farklılıklar için çok sayıda kavramı eledi. Seçilen kavramların 18 tanesi anneye ve 18 tanesi de babaya ait olmak üzere 36 tanesi seçildi. Araştırma sonucunda denek grubunun çoğunluğunun anne imajından çok baba imajına benzediği sonucuna ulaştılar.

Benson ve Spilka (1973) Tanrı tasavvuru ile öz-saygı ve denetim odağı arasındaki ilişkiyi ölçmek için bilişsel tutarlılık teorisine dayanarak "bir inananın güç ilişkisiyle tutarlı ve değerlendirici (öz-saygı) bir Tanrı seçeneğini varsaydılar. Tanrı tasavvuru "seven Tanrı" ve "kontrol eden Tanrı" tasavvuru diye iki farklı ölçekle ölçüldü. Birinci her maddesi "reddedici-kabul edici" gibi iki kutuplu bir sıfat çifti şeklinde 13 maddeden oluşan bir semantik farklılaşma ölçeği idi. Diğeri ise Spilka'nın 1964'deki 64 maddeli ölçeğinden seçilen ve puanlanan 6 faktörden oluşan bir ölçek ile ölçüldü. Değerlendirme sonucunda pozitif Tanrı tasavvuru ile pozitif benlik-imajı arasında sabit ilişkilerin olduğu vurgulanmıştır.

Flakol (1974) tarafından yapılan çalışmaya göre seven Tanrı algısına sahip olanların, acımasız ve merhametsiz bir Tanrı imajına sahip olanlardan daha yüksek bir benlik algısına sahip olduklarını belirtilmiştir.

Spilka, Addison ve Rosensohn (1975) anne, baba ve Tanrı tasavvuru arasındaki ilişkileri, Tanrı kavramının kökeni konusundaki dört teoriyi (Freud, Adler, Sosyal öğrenme ve Öz-Saygı) karşılaştırarak yaptıkları araştırma sonucunda beklenilen sonuçlara ulaşmadılar.

Godin (1975) yaşları 14-16 arasında değişen öğrenciler ile yaptığı araştırmasında, Tanrı'nın üç farklı şekilde tasavvur edildiğini ortaya koymuştur. Bunlar otoriter, yakınlık (içşel) ve soyut (fikir, doktrin, dışsal) Tanrı tasavvurudur.

Beit-Hallahmi ve Argyle (1975) Freudyen hipoteze dayalı araştırmaları değerlendirmiş ve "Tanrı tasavvuru ile karşı cins ebeveynin veya tercih edilen ebeveynin tasavvurları arasındaki ilişkiyi Tanrı'nın yansıtılmış bir sevgi nesnesi

olduğu ve pozitif niteliklerin negatif olanlardan daha fazla yansıtılmış olduğunu vurguladılar.

Keyser ve Collins (1976) daha önce oluşturulmuş ve çoğunluğu sıfat cümlesi olan (39 babaya, 33'ü anneye ait) 72 değişkenden oluşan bir ölçek uyguladırlar. Fakat sonuç birbirine oldukça yakın çıktı.

Spilka ve Mullin (1977) tarafından yapılan araştırmanın temeli iç-güdümlü & dış güdümlü ve bağlanma-mutabakat dini stilleri idi. İki Tanrı tasavvuru ölçeği kullanıldı. Araştırmaya göre iç-güdümlü dindarlık ile geleneksel Hıristiyanlığın yaratıcı, merhametli, kutsayıcı, haşmetli, iyi yürekli ve hoşgörülü Tanrı tasavvuru arasında bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Rizzuto (1979)'nun ölçeği iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Tanrı ile ilişkileri anlamak ikinci bölümde ise aile kökenlerini belirlemek için yazılı olarak tamamlamaları gereken açık uçlu cümlelerden oluşmaktadır. Ölçek, karışıklığı, puanlama süresi ve düşük oran-içi geçerliliği nedeniyle birtakım eleştirilere maruz kalmış fakat kendisi hastalarına üç aşamada uygulamıştır. İlk aşamada hastadan kendi-tasarımına, ebeveyni ve kardeşleriyle özdeşimlerine ve onlara ilişkini ifade eden ayrıntılı bir özgeçmiş yazmaları istenir. İkinci aşamada hastanın Tanrı ile ilişkisine, Tanrı tasavvuruna ve bunların zaman içerisindeki değişimine atıfla dini yaşantısı ve dini gelişimi belirlenir. Üçüncü aşamada ise verilerin değerlendirilmesi yapılır.

Jolley (1983) Öz-saygı ile Tanrı tasavvuru arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bunun içinde daha önce yapılan semantik farklılaşma ölçeğini puanlayarak uygulamıştır. Seven Tanrı ile Kontrol eden Tanrı alt ölçeklerini de ayrı ayrı

puanlayarak uygulamıştır. Öz-saygı ile Seven Tanrı ölçeğinin bazı alt ölçekleri arasında anlamlı ilişkiler bulunmuş, fakat Kontrol eden Tanrı ölçeği için ilişki bulunamamıştır.

Roof & Roof (1984) tarafından yapılan araştırmaya göre insanların Tanrı kavramını "Yaratıcı olarak" görenlerin oranı % 87, "iyileştirici" olarak görenler % 76, "dost arkadaş" olarak görenler % 68, "baba" olarak görenler % 68, "İsa (kurtarıcı)" olarak görenler % 67, "sahip olarak" görenler % 64, "Sevgili olarak" görenler % 60, "Kral olarak" görenler %58, "yargılayıcı olarak" görenler % 52, "Kurtarıcı olarak" görenler % 50'dir.

Nelsen ve Kroliczak (1984) tarafından yapılan ebeveynlerin çocuklarına verdiği din ve Tanrı'ya ilişkin telkinlerin etkisi isimli çalışmada "eğer yaramazlık yaparsan, Tanrı seni cezalandırır!" gibi tehdit edici ifadeler kullanan ailelerin bu inançları kabul eden çocuklarında daha olumsuz benlik imgesi oluştuğu belirtilmiştir.

Buri ve Mueller (1987) 127 katolik öğrenci ile yaptıkları çalışmada, yüksek benlik saygısı ile seven, affeden ve sabırlı Tanrı algısı arasında anlamlı ilişki olduğunu vurgularken, seven bir Tanrı imajının öğretilmesi düşük benlik saygısının yatıştırılmasında rol oynayabileceği kanaatine varmışlardır. Çünkü onlara göre, nazik, sabırlı ve seven bir Tanrı imajına en çok ihtiyaç duyma olasılığı olan düşük benlik saygılarına sahip bireyler, Tanrı'yı acımasız, eleştirici ve düşmanca algılamaya daha fazla isteklidirler.

Schoenfeld (1987) Amerikalı üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen araştırmaya göre pozitif insan doğası ile pozitif Tanrı tasavvuru arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Tanrı'yı yardımsever ve bağışlayıcı olarak tasavvur

eden insanlar, insanları da benzer sıfatlarla algılamışlardır. Belçika'da yapılan başka bir araştırmada ise yaşları 17-18 arası ergenlerin Tanrı tasavvurları, her yerde hâzır ve nâzır olan farklı niteliklerle ifade edilmiştir.

Lindijer'e göre (1990) bireyin Tanrı algısı kendisini korkutup, tuzağa düşmüş gibi hissettiriyorsa, insanlık dışı veya kaygı verici ve gerçek dışı inanca neden oluyorsa, sorunlu bir algılamadır.

Tamminen (1991) 7-20 yaşları arasındaki öğrencilere benim Tanrım neye benziyor? Sorusu yönetmiştir. Yaşları küçük olanlar güvenilir, bağışlayıcı ve yardımsever olarak ifade ederken, büyükler ise her yerde var olan, güçlü ve yaratıcı olarak belirtmişlerdir. Erkekler, insana benzeyen, güçlü, yaratıcı ve kutsal Tanrı tasavvur ederken, kızlar ise seven, bağışlayan ve nazik olan Tanrı tasavvur etmişlerdir.

Schaefer ve Gorsuch (1991)'nın kolej öğrencileri ile yaptıkları psikolojik uyum ile dindarlık stili (iç-güdümlü ve dış-güdümlü) ve Tanrı inancı arasındaki ilişkileri araştırma sonuçlarına göre Pozitif Tanrı tasavvuruna sahip öğrencilerin iç-güdümlü ve uyumlu kişiliğe sahip oldukları, negatif Tanrı tasavvuruna sahip öğrencilerin dışgüdümlü oldukları ve uyum bozuklukları yaşadıkları tesbit edilmiştir.

Cavanag (1992) intikam alan, muhtaç, koruyucu (bekçi), özel öğretmen olarak görülen Tanrı algılarının işlevsiz olduğunu vurgulamıştır.

Hutsebuat ve Verhoeven (1995) tarafından Belçika'da Katolik üniversiteye devam eden 1438 öğrenci ile yapılan çalışmada şu sorunun yanıtı aranmıştır." Tanrı sizin için ne anlamı ifade ediyor?" Bazılarına göre Tanrı, ilişki kurulan insan gibi

(dosttur, babadır, seven, yakın ve affedicidir) iken bazılarına göre çok güçlü, her şeyi bilir, esrarlı ve tanımlanamaz olarak ifade etmişlerdir.

Tisdale ve arkadaşları (1997)'nın Tanrı algısı ile benlik algısı arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmalarına göre aralarında anlamlı ilişki vardır.

Noffke ve McFadden (2001) tarafından hiristiyan mezhepleri dikkate alınarak yapılan bir araştırmada Evangelistlerin (İncil'e sıkı sıkıya bağlı, koyu Protestan) "İntikam alan", "Sert baba", "Yüksek Yargıç", Nazik Baba" ve "Bütünlük" faktörlerinde yüksek çıkmış, Katolik ve Metodistler ise "yüksek Yargıç", " Nazik Baba", ve "Bütünlük faktörlerinde yüksek katılım göstermişlerdir.

Foster ve Babcock (2001) farklı bir yaklaşımla erkek ve kadınların kadın ve erkek figürüne sahip olmada farklılık gösterip göstermedikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuçta kadınların daha çok duygu yönelimli oldukları vurgulanmıştır.

Cecero ve arkadaşları (2004) yaptıkları araştırmada bakım veren, koruyan benlik imgesi ile yine bakım veren ve koruyan Tanrı imgesi arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkilerin olduğu belirtilmiştir.

Lee ve Early (2000) yaptıkları çalışmada Tanrı tasavvuru ile ilgili çalışmaları düzenleyerek sınıflandırmışlardır. Bunlar; Tanrı tasavvurunun gelişimi, Tanrı tasavvuruna sahip olmanın kişisel etkisi, Tanrı tasavvurunun dışsal değişkenlere etkisi, Nesne ilişkileri gelişimi, Kişisel faaliyete karşı, ilahi faaliyetin etkisi.

Türkiye'de Yapılmış Çalışmlar

Son dönemlerde Türkiye'de de Ergenlerle ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Özellikle Din Psikoloji ve Din Eğitimi bilim dallarında ergenlerde din ve Tanrı algısı konusunda da sınırlıda olsa çalışmalar yapılmıştır.

Konuyla ilgili Özbaydar (1970) tarafından 1800 örneklem grubu üzerinde "Din ve Tanrı İnancının Gelişimi " konusunda yapılan araştırmada, ergenliğin başlangıcından 18-21 yaşlarına kadar ki dönemde rasyonel inanç şeklinin baskın olduğu, daha sonra ki bir ara dönemde rasyonel olmayan inanca dönüldüğü, orta yaş civarında yeniden rasyonel inançta bir yükselme görüldüğü sonra ilerleyen yaşla beraber tekrar akla dayanmayan inanç şeklinin görüldüğü belirtilmiştir. Bu da ergenlik döneminde dini inançların daha rasyonel temele dayalı olduğunu fakat ilerleyen yaşla beraber akla dayanmayan inanç şeklinin hâkim olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, inanç bakımından kadın-erkek farkının anlamlı olmadığı, sosyo- kültürel seviyenin inançları etkileyen bir faktör olduğu ifade edilmektedir.

Yine Ergenlerle ilgili ilk çalışmalardan birisi Ekşi (1974)'nin Ank. Ünv. de örneklem grubu olarak seçilen 530 öğrenci üzerinde yaptığı "Adolesanlarda Kimlik Konusunda Bir Araştırma" ile aynı yazarın daha sonra "Gençlerimiz ve Sorunları" adlı çalışması da bu konunun ilk örneklerindendir.

Fırat (1976) tarafından, Ankara'da üç üniversiteye bağlı fakültelerden 312 üniversite öğrencisi üzerinde "Allah inancı ve din duygusu" araştırılmıştır. Araştırmada öğrencilerin bir kısmının, üniversiteden önceki inançlarının değiştiği vurgulanmıştır. Üniversite öncesi durum ile üniversitedeki durumu karşılaştırıldığında inanç bakımından ırrasyonellik, kararsızlık, agnostiklik ve

taklitçilik durumlarında bir azalma fakat rasyonel inanç ve inançsızlıkta bir artmanın olduğu vurgulanmıştır.

Güler (1978)'in de Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığı ve Ankara Gazi Lisesi ile 50. Yıl Lisesinde toplam 200 öğrenci üzerinde yapılan "Ergenlerde Kişilik, Benlik, Kimlik gelişimi" isimli çalışması ve Gül, N. Eryüksel'in,"Ergenlerde Kimlik Statülerinin İncelenmesine İlişkin Kesitsel Bir Çalışma" adlı doktora tezi bu türden yapılan ilk çalışmalardandır.

Hökelekli (1980) tarafından 12-20 yaşlarında olan 500 ortaokul, lise ve dengi okul öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada ergenlik dönemi gençlerinin gelişim özellikleri göz önünde tutularak ergenlerdeki düşünce, duygu ve davranış bakımından dini gelişmeleri incelenmiştir. Aynı araştırmacı (1986) tarafından Bursa Merkez İmam Hatip Lisesinden 129 ve genel liselerden 391 öğrenci üzerinde yapılan başka bir araştırmada; İmam Hatip Lisesi öğrencileriyle genel lise öğrencileri arasında dini davranışlar bakımından farklılıklar tespit edilmiştir. Hökelekli, (1988) "Ergenlik döneminde dini şüpheler" atlı araştırmasında gençlerde oluşan şüphe ve tereddütleri inanç esasları, vahiy ve dini otorite, Allah'ın yaratıcılığı, İnsanın türeyişi, kader, günah sevap, kadın erkek eşitliği, ahiret inancı, cennet ve cehennem, dini ilimlerle tabii ilimler arasındaki çelişkiler konularında yoğunlaştığını belirtmektedir. Bu makale de yüzeysel ve alan geniş tutulduğu için ergenlerin fazla tereddüt etmeden kültürleri bağlamında rahatlıkla cevaplayabilecekleri sorulardır.

Yavuz (1981) tarafından Erzurum ve yöresinden seçilen 7-12 yaşlarındaki 588 ilkokul öğrencisi üzerinde "Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi" incelenmiştir. Yaş grupları arasında dini inanç gelişimi farklı bulunmuş ve yaşlar ilerledikçe

inançların daha kararlı ve bilinçli olduğu saptanmıştır. Allah tasavvurunun da gelişerek anlam ve içerik bakımından genişlemiş ve derinleşmiş olduğu belirtilmiştir.

Bayyiğit (1989) Selçuk Üniversitesi'nden 1566 öğrenci üzerinden dini inanç, tutum ve davranışları incelediği çalışmasında öğrencilerin büyük çoğunluğunun Allah inancı konusundaki kararlarını olumlu yönde ve rasyonel inancın baskın olduğu, namaz ve oruç gibi ibadetlerle ilgili tutumların olumlu olduğunu saptamıştır. Ancak ibadetlerin yerine getirilmesi konusunda bir ilgisizlik olduğunu belirtmiştir.

Köktaş (1993) tarafından İzmir'de 20 yaşın üzerindeki 680 kişi ile yapılan araştırmada dindarlık bakımından, erkeklerle kadınlar arasında belirgin bir farklılık görülmüştür. Ayrıca yaşın ilerledikçe dine ve Tanrı inancına doğru bir artışın olduğu, sosyo-ekonomik ve eğitim düzeyi yükseldikçe dindarlıkta belirgin bir azalma olduğu saptanmıştır.

Yine Kula (1993) tarafından Bursa ili Merkezindeki lise ve dengi okulların son sınıf öğrencileri arasından 800 öğrenci üzerinde yaptığı ergenlik dönemi gençlerinde din-kimlik ilişkisi konulu doktora çalışmasında, din ile kimlik arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiş, dini hayat ile kimliğin bağımsızlık boyutu arasında olumsuz bir ilişki, dini hayat ile kimliğin mesleki rol ve cinsel kimlik boyutları arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Özdoğan (1995) tarafından Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin değişik sınıflarından 383 öğrenci ile yapılan araştırmada üniversite öğrencilerinin, dini yaşantı ve din anlayışlarının kendini gerçekleştirme düzeylerini etkilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca öğrencilerin kendini gerçekleştirme düzeyini, ailenin niteliği ve alınan eğitime ilişkin faktörlerinde etkilediği vurgulanmıştır.

Uysal (1996) Marmara Üniversitesinin değişik fakültelerinden 189 öğrenci ve 117 araştırma görevlisi ile yaptığı araştırmada dindarlık algısı ile benlik değerleri arasında önemli ilişkilerin olduğu saptanmıştır.

Acar ve arkadaşları (1996) tarafından Ankara'nın çeşitli noktalarından geçen 16 yaş ve üzerinde 873 kişi üzerinde yaptıkları araştırmada, kişilerin dindarlık düzeyleri, yaş, cinsiyet, medeni durum, sosyo-ekonomik düzey gibi değişkenler açısından incelenmiştir. Yaş yükseldikçe dindarlık düzeyinde bir artış, sosyo-ekonomik ve öğrenim durumu yükseldikçe dindarlık düzeyinde bir düşüş saptanmıştır.

Bahadır, (2002) Konya il merkezindeki lise öğrencileri üzerinde yaptığı "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler" isimli araştırmasında öğrencilerin melek, cin, ruh ve şeytan, sevap günah meselesi, fakirlik zenginlik, cinsiyet, ahiret, ölüm sonrası hayat, kaza-kader, Allah'ın varlığı, evrenin ve insanının yaratılışı ve ilahi kitaplarla ilgili şüpheler sıralanmaktadır. Araştırmanın alanla ilgili en önemli katkısı gençlerin dinle ilgili şüphelerinin çeşitli değişkenlerle ilişkisinin araştırılmasıdır. Bu araştırmaya göre dini şüpheler daha çok 14-15 yaş aralığında karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmada da sorulan sorular daha önce Hökelekli tarafından yöneltilenlerle aynı niteliktedir.

Bacanlı (2002) üniversiteli gençlerin Tanrı anlayışlarını ortaya koymak amacıyla sıfat tarama listesi kullanmıştır. Gençlerin çoğunluğunun Tanrı'yı "affedici-merhametli" yarısından fazlası ise "yaratıcı, güvenilir, güçlü, cömert, hoşgörülü, doğru sözlü, ferasetli, mütehakkim, belbağlanabilir, şefkatli ve ileriyi gören" olarak belirtirken, olumsuz sıfatları (cezalandırıcı) ile belirten hiç kimse olmamıştır.

Yapıcı (2004) tarafından serbest çağrışım tekniği kullanılarak yapılan araştırmada üniversiteli gençlerin Allah ve kutsal kavramların çağrıştırdıkları anlamları belirlemek amacıyla gerçekleştirilen araştırmada Allah tasauvvurunun olumlu vasıflarının geniş yer tuttuğu buna karşın az da olsa kuşkucu ve inkarcı tasavvurlara rastlandığı vurgulanmıştır.

Atalay, (2005) Diyarbakır il merkezinde bulunan lise ve ilköğretim okullarında öğrenim gören toplam 1248 öğrenci üzerinde yaptığı "İlköğretim ve Liselerde Dindarlık" isimli çalışmasında, öğrencilerin dindarlık ve dindarlığın inanç, davranış, duygu ve bilgi boyutunu ele almıştır. İlköğretim ve lise örneklem gruplarında yaşın, dindarlık boyutlarında anlamlı farklılıklar oluşturmadığı belirtilmiştir. Öğrencilerin homojen bir dindarlığa sahip olduğu vurgulanmıştır.

Kuşat (2006) 14-18 yaşları arasındaki ergenlerin Tanrı tasavvurlarını incelediği araştırmasında ergenlerin Tanrı'yı yaratıcı, bağışlayıcı ve yerin ve göğün sahibi oluşu" sıfatlarını öne çıkardıklarını saptamıştır. Olumsuz sıfatları ise daha az tercih ettiklerini belirtmiştir. Cinsiyet açısından ise kızların Tanrı'yı kendilerine yakın, koruyucu, seven, erkeklerin ise güçlü ve cezalandırıcı özelliklerini vurguladıklarını belirtmiştir.

Yıldız (2007) tarafından yapılan çalışmada yaşları 7-15 arası ilköğretim öğrencilerinin Allah tasavvurunun gelişimi ele alınmıştır. Araştırmaya göre yaşları 7-11 arası olan çocukların Tanrı tasavvurları somut, yaşları 13-15 arası olan ergenlerin ise soyut Tanrı tasavvurlarına sahip olduğu vurgulanmıştır.

Güler (2007) tarafından yapılan yetişkinlerin Tanrı algısı ile benlik algıları Arassındaki ilişkiyi tesbit etmek için yaptığı çalışmasında olumlu Tanrı algısının

olumlu benlik algısıyla ilişkili olduğunu, sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip yetişkinlerin kendilerini daha olumlu olarak algılama eğiliminde olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca korku yönelimli Tanrı algısına sahip kişilerin günahkârlık duygusunun daha fazla hissettiklerini saptamıştır.

Şahin ve Batıgün' ün (2009) bir çalışmasında da ortaya çıkan bulgulara göre, kaçıngan ve kendine güvensiz bir problem çözme yaklaşımına sahip olmak, ciddiye alınmama ve eleştirilme gibi durumlarda yoğun öfke yaşamak, bu öfkeyi pasif-saldırgan ya da saldırgan davranışlarla ifade etmek ve kişilerarası ilişkilerde yaşanan öfkeyi de daha çok içe atmak, intihar olasılığı açısından risk taşıyan özellikler olarak belirtilmiştir.

Koç, (2011) tarafından yapılan araştırmanın örneklemini 217 üniversiteli öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada Tanrı tasavvuru, Benlik algısı ve öfke yaşantısı değerlendirilmiştir. Olumlu din eğitimi alan öğrencilerin Tanrı tasavvurlarınında olumlu olduğu, olumsuz din eğitimi alan öğrencilerin Tanrı tasavvurlarının da olumsuz olduğu saptanmıştır. Ayrıca Tanrı tasavvuru ile benlik algısı arası ve öfke yaşantısı arasında da anlamlı ilişkiler belirtilmiştir.

I. BÖLÜM

1.1. ERGENLİK DÖNEMİ ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde ergenlik nedir? Ergen kimdir? ve ergenlik hangi dönemleri (kesitsel olarak) kapsar? Ergenlerin karşılaştıkları en önemli sorunlar nelerdir? Önce bu sorulara cevap aranacak, sonra ergenlerin fiziksel gelişimi ile ilgili kuramsal ve ampirik (görgül) bilgilere değinilecektir.

Ergen kelime olarak "büyümek, olgunlaşmak" anlamına gelen Latince "adolescere" fiilinin kökünden gelmektedir (Kula, 1993; 16; Varış, 1968; 31). Bu sözcük, yapısı gereği bir durumu değil, bir süreci belirtmektedir. Onun için de ergen kavramı, bireyde gözlenebilen hızlı ve sürekli bir gelişme evresi olarak tanımlanmaktadır (Yavuzer, 2003; 262).

Ergenlik, yaşanılan duruma göre başkalaşım (metamorphose) ve dönüşüm (mutation) olarakta adlandırılmaktadır. Çünkü bu dönemde kişiler hem bedensel, hem psikolojik hem de toplumsal alanda gelişime, değişime ve dönüşüme uğrar (Kulaksızoğlu, 2001; 37).

Ergenlik, kesitsel olarak çocuklukla yetişkinlik arasında kalan bir ara dönemdir. Ergen bu dönemde ne bir çocuk ne de bir yetişkindir. Henüz kendi toplumsal sorumluluklarına sahip olmadığı, ama rolleri keşfedebileceği, keşfettiklerini sınayabileceği bir ara evrededir. Adeta bu dönem, ergene kişilik ve kimlik oluşturması için tanınan bir ara dönemdir. Fakat ergenin bu dönemde yaşadığı başta bedensel ve zihinsel gelişme olmak üzere cinsel olgunlaşma ve toplumsal kişiliğe varıncaya kadar karşılaştıkları gelişim evreleri dikkate alındığında bu

döneme "kargaşa dönemi" ya da "bocalama dönemi" denmiştir (Armaner, 1980; 91-110; Mehmedoğlu, 2004; 89-93; Kula, 1993; 16-18).

Ergenliğin hangi dönemleri ihtiva ettiği noktasında da farklı görüşler ileri sürülmüş[1] olmasına rağmen en kapsayıcı olarak 12–24 arası genel kabul görmüştür. Ergenlik dönemi ve ergenlerin genel özellikleri, geçmiş dönemlerde de zamanın düşünürleri tarafından üzerinde araştırma yapılan ve konuşulan konuların başında gelir. Aristo ergenlik dönemini 15-21 yaşları arasındaki evre olarak görürken bu dönemin özellikleri olarakta tutku, tepisellik, denetim yokluğu fakat aynı zamanda cesaret, idealizm, başarı hazzı ve iyimserlik olarak nitelendirmiştir. Jean-Jacques Rousseau, ergenliği bilincin gelişmesi ve bu gelişime göre ahlakın ortaya çıkması olarak görür. Kişi bu dönemde onu başkalarına yönelten ve ona gerçekten sevmeyi sağlayan duygusal bir olgunlaşma kazanır (Clourier, 1982; 879; Onur, 1987; 877, Kayaalp, 2008; 34).

Granville Stanley Hall' göre ergenlik, gelecek yaşamın akışını değiştirebilecek, toplumsal rollerin belirlendiği, değerlerin yeni akıl yürütme, bilinçli ve daha olgun kişilerarası ilişkilere girme yeteneklerine bağlı olarak geliştiği andır. Ayrıca bu dönemi tutkulu etkinlikle kayıtsız uyuşukluk arasında gidip gelmeyle, yoğun benmerkezcilikten cömert özgeciliğe geçişle nitelenmiş olan bir kargaşa ve stres dönemi olarak ifade etmiştir. Ergen bazen yalnızlık içinde kendini yalıtmak, bazen hemen kurulmuş dostluklar arasında yaşamak ister. (Muuss, 1975) Hall, bu dönemde çelişkilerle beraber sık ve taşkın geçişlerin yaşanacağını da ifade etmektedir. Ona göre ergenlik yeniden doğuş dönemidir. Bu dönemi insan

[1] Ergenlik genellikle iki döneme bölünmüştür. I. 12-15 yaşlar (erken ergenlik) II.15-18-24 yaşlar (geç ergenlik)

yavrusunun, toplumun bir bireyi olacak şekilde uygarlaşma dönemi olarak görmektedir. Normatif Gelişim Kuramı[2] öncüsü Arnold Esell'e göre ergenlik, görünürdeki düzensizliklere karşın, olgunlaşmanın istikrarlı bir sürecidir. Peter Blos'a göre ergenlik, çocukluğun libidinal[3] nesnelerini ideal olmaktan çıkarma sürecinin sonucudur. Nesne ilişkileri kuramcılarından Jacobson'a göre ergenlik, anne-babadan ayrılma sürecinin kişide yas ve benzeri durum ortaya çıkardığı için bu evreyi "yas dönemi" olarak adlandırmıştır. Bu yasın çözümlenmesi için de egonun ideal gelişimi önemlidir. Sullivan'a[4] göre ergenlik cehenneme benzer, Piaget'a göre ergenlik "soyut işlem evresi"dir (Onur, 1994; 882-887).

S. Freud'a göre ergenlik çocukların 3-5 yaşları arasında yaşadığı ödipal çatışmanın tekrar yaşanmasıdır. Çocukluk döneminde bastırılan bu dürtülerin ergenlik döneminde biyolojik dürtülerin de güçlenmesiyle yeniden ortaya çıkar ve yeniden toplumsallaşma süreci yaşanır. Anna Freud'a göre ergenlik, çelişkilerin olduğu "fırtına ve stres" dönemidir (Kula, 1993; 17-18; Armaner, 1980; 92-93).

Ergenlik döneminde dikkat çeken bir diğer gelişme, zihinsel gelişmedir. Ergen bu dönemde fiziksel gelişimine paralel olarak, aile ve yetiştiği ortamın da etkisi ile hızlı bir şekilde zihinsel olarak ta gelişir. Bunun belirtileri olarak;

—Soyut düşünebilme

—Kolay genellemeler yapma

—Mantıklı düşünme

---

[2] Normatif Gelişim Kuramı; yaşamın bir yılından diğerine genel olarak karşılaşılan gelişim olaylarının gözlemlenmesidir (Onur, 1994; 881).
[3] Libido, hazzın aranmasına yönelik cinsel güdüden kaynaklanan temel ruhsal enerjidir.
[4] Sullivan, Kişiler-arası (interpersonal) ilişkiler kuramcısıdır.

—Muhakeme yapabilme

—Çabuk sorun çözme gibi becerilerinin gelişmesi gösterilebilir. Bu özellikler ergenin davranışlarını daha gerçekçi ve daha olgun kılmaktadır (Kulaksızoğlu, 2001; 135-139).

Ergenler inanç açısından da tutarlı değildirler. Hem dine yönelim hem de dinden uzaklaşma sıkça yaşanan bir durumdur. Tek bir dinin bütün yönlerini uygulamak yerine kendilerine uygun cevapların olduğu farklı inanç ve değerlendirmelerin bazı yönlerini alarak zihinsel tutarlılık oluşturan bir inanç sistemi oluştururlar. Özellikle öğrencilik yıllarında yüksek bir güce ve ruha inanmanın daha ağır bastığı bir inanç oluştururlar (Kuşat, 2004; 251).

Ergenler genellikle başkalarının daima kendilerine baktığını, kendilerinin başkalarının gözünde ilgi odağı olduklarını düşünürler. Kendilerine "hayali seyirciler" olarak yarattıkları, gerçekte mevcut olmayan, ama ergenin hem benmerkezciliğinden, hem de muhtemelen başkalarının ilgisini üzerine çekme ihtiyacından doğan bir durumdur (Kulaksızoğlu, 2000; 82-100).

Ergenlik dönemine giren kişilerde çocuksu davranışların yerini daha olgun tutum ve davranışlara bırakır. Gerek yaşının verdiği güç ve toparlanma yetisi ve gerekse çevreden gelen etkiler ve baskılarla çocuksu davranışlar, yetişkinlere yaraşır davranışlara dönüşür. Ergenlik döneminde kişilik oluşması sosyalleşmeyle birlikte oluşur. Ergen toplumda saygınlık kazanmaya ve statü sahibi olmaya gereksinim duyar. Bu gereksinim duygusu ergene ilişkilerinde sıkıntılar yaşatır. Bunlar;

—Çabuk kaynaşır ve çabuk ilişki kurar, bazen de çabuk ilişkileri bozar.

—Kolay etkilenme

—Toplumda sivrilme veya geri çekilme

—İlgi çekme

—Saygınlık kazanıp statü sahibi olma gibi duygular ergenlerin benlik oluşturma ve kimlik oluşturma duygularıyla ilişkilidir. Artık ergen ben kimim? Sorusunu sorup ona göre kişiliğini ve kimliğini oluşturacaktır. Bunun ilk aşaması benlik oluşturmadır (Kulaksızoğlu, 2001; 132-135).

1.1.1. Benlik Gelişimi

Ergenlik yaşına ulaşan bireyler, kendilerinin anna-babalarının çocukları olmalarından başka kendi kişisel benliklerinin de farkına varırlar.

Benlik kavramı (self-concept)[5] son elli yılda en çok tanımı yapılan kavramlardan birisidir. Bunda kavramın soyut oluşunun ve birçok kavramla yakın ilişkisinin olmasının da yeri vardır. Psikologlar ve sosyologlar kendilerine göre bu kavramı tanımlamışlardır (Yıldız, 2006; 87).

Benlik kavramı psikolojik olarak bireyin bilişinin temel bileşeni (Markus & Zajonc, 1985; 137-230), psikolojik stres ve çatışmanın kaynağı (Erikson, 1968), sosyolojik olarak hem bir sosyal ürün, hem de sosyal bir güç (kaplan, 1986) olarak tarif edilmiştir (Yıldız, 2006; 88).

Benlik, sosyal bilinç, sosyal güdülenmeyi, duygu ve psikopatolojiyi içeren geniş bir psikolojik fenomen olarak tarif edilmiştir (Westen, 1990).

---

[5] Benlik; kendilik, öz kavramı olarak ta kullanılmaktadır. İngilice self-concept kelimesinin karşılığı olarak benlik veya eş anlamlıları kullanılabilir. Fakat bu araştırmamızda benlik kavramını kullanacağız (ayrıntı için; Onur, 1987; 305; Hortaçsu, 2007; 11; Kağıtçıbaşı, 2000; 85; Kağıtçıbaşı, 2004; 361; Baymür, 1989; 253; Yanbastı, 1990; 255; Cüceloğlu, 1991; 427; Yıldız, 2006; 87; Bacanlı, 2004; 14).

Yaşanan değişimleri göz önünde bulunduran psikologlar, benlik kavramını, fiziksel, ruhsal, sosyal gelişmeyle ve olgunlaşmayla ortaya çıkan kişinin kendi kimliği yani değeri, yetenekleri, sınırları, değer yargıları, amaçları, potansiyelleri, kendisi hakkındaki tasavvurları, duygu ve tutumlarının bilinçli organizasyonu olarak tanımlamışlardır. Yani kısaca ifade edersek benlik, kişileri diğerlerinden ayıran, kişide bütünü oluşturan parçaların hem birbirlerine hem de çevreye karşı geliştirdikleri kişisel bilinçlilik halidir. Bireyin bilinçli olarak oluşturduğu kendine ilişkin zihinsel tablosudur. Zihinsel temelde bilinçlilik halidir. Bireyin kişilik ve kimlik oluşturmada ben-benim-kendim kavramlarını bilinçli olarak ifade etmesi ve kabullenmesidir (Budak, 2000; 583; Yörükoğlu, 1993; 101-102; Kozacıoğlu & Gördürür, 2001; 42-43).

Kişinin kendilik algısı sadece kendi davranışlarından şekillenmez, kişilerarası olgularında bu süreçte katkısı vardır (Safran & Segal, 1990). Ergenlik yaşına ulaşan kişiler, olayları ve ilişkileri bilinçli olarak değerlendirmeye başlamalarıyla birlikte benlik bilincini oluşurlar. Bunun temel aktörleri bilgi, yaşamsal tecrübe ve ergenlik benlik bilincidir. Bu aşamaları geçiren kişi, hayatta karşılaştığı durumlar, üstlendiği roller ve geçirdiği değişimlerden etkilenir. Buna göre kendisini yeni pozisyonlara göre ayarlayabilen dinamik bir özellik taşıyan bir yapıya ve sürece sahiptir (Epstein, 1980; 82–132; Kihlstrom & Cantor, 1984; 1–47). Doğum ile yetişkinlik arasında devam eden bu süreç, ergenin benliğinin zamansal boyutudur.

Benlik kavramını psikolojik literatüre ilk taşıyanlardan birisi W. James'tir. "The Principles of Psychology" adlı eserinde James, "Benlik Bilinci" (The Consciousness of Self) kavramına yer ayırmış ve benlik kavramını ikiye ayırmıştır (James, 1968; Öner, Onur, 1987; 67).

a) Bilen benlik (self as knower)

b) Bilinen benlik (self as known)

James, bilimin konusu olarak bilinen benliği ifade etmiştir. James, benliği ifade eden "ben" ile "benim" kavramlarını eş zamanlı gelişim olarak betimlemiş ve bilen benlik için özne anlamında "I" (ben) bilenen benlik için nesne anlamında "me" (benim) kavramlarını kullanmıştır (Bacanlı, 2004; 11). James benliğin içeriğini dört boyutta incelemiştir.

a) Sosyal Benlik (social self) İnsanın ilgi çekme duygusu ile oluşur. Kişinin, kendisini tanıyan ve zihninde imajını taşıyan bireyler kadar sosyal benliği vardır. Yani bireyin başkalarına sunduğu özelliklerinin toplamı ile oynadığı rolle tanımlanan kimliği. Kişi, eşine, çocuklarına gösterdiği kişiliğini emri altında çalışanlara gösteremez. Komutanın kışladaki tavrı ile evdeki tavrı aynı olamaz. Dolayısıyla insanın birkaç benliğe bölünmesi pratik açıdan da mümkündür (Budak, 2000; 68; bkz, Özdoğan, 1995; 115; 2005; 109-111).

b) Ruhsal Benlik (Spiritual Self); Kişinin, kendini nasıl algıladığını, nasıl değerlendirdiğini içerir (Yıldız, 2006; 91). Yani insanın içerisindeki en etkili, en kalıcı, kendisine en yakın halidir (bkz, Özdoğan, 1995; 115).

c) Maddesel Benlik (Material Self) ; Kişinin, maddesel olan şeylerle ve diğer kişilerle özdeşleşmesidir. Örneğin herhangi bir şeyi hayatının tek amacı olarak gören birisinin bu amaca ulaşamayınca intihara kalkışması gibi (Bruno, 1996; 100-101).

d) Saf bendilik (Pure Self): "Benim ki" ile "Ben" dediğimiz benliği ayırabilen, kendini bir bütün olarak değerlendirebilen adil bir kişiliktir. Yani

kendisini iyi ve kötü yönleriyle değerlendirebilen, kendinin farkında olan kişiliktir (bkz, Özdoğan, 1995; 115; 2009; 109-111).

Psikanalizin kurucusu Freud, kişiliğin oluşumunu üç kavram (id, ego, süperego) ile ifade etmiştir. Bu kavramlardan ego, (kişiliğin bilinçli yönü) psikanalitik çalışmalarda benlik kavramına karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır. Kavram bu yönüyle ergenlikte belirginleşen benlik kavramını ifade etmektedir ki psikanalistlerde ego (benlik) kavramını önceleri, bilinçli düşünce ve değerlerden meydana gelen, bastırılmış bilinç dışındaki dürtü, arzu ve isteklerle ilişkisi olan bir sistem (Yıldız, 2006; 92) olarak ifade etmişlerdir. Sonra daha belirgin olarak kavram kişiliğin bilinçli tarafı olarak tarif edilmiştir. Daha sonra da kişiliğin yürütme organı olarak ifade edilmiştir (Geçtan, 1984; 17-18).

Yine Kohut (1998), benliği, ego içinde yer alan kişinin kendisini algılayış biçimi ve kendisiyle ilgili imgeler bütünü olarak ifade etmiştir. Kişinin kendini bilinçli olarak algılaması da ergenlik döneminde olmaktadır. Fakat daha sonra benliği bir üst örgütlenme kişiliğin çekirdeği, algıların ve girişimlerin merkezi olarak nitelendirmiştir (Terbaş, 2004; 70-76). Yani benlik kavramı nedensellikten ve işlevsellikten bağımsız temel bir fenomeni içermektedir (Bertelsen, 1999; 146-174).

Jung, benlik kavramı ile bireyleşme arasında bir bağ kurarak bireyleşmeyi, fiziksel gelişme ve yaşlanmaya bağlı olarak psişe'de[6] ortaya çıkan doğal bir süreç olarak ifade etmiştir. Bu süreci İnsanın istemese bile vücudun yaşlanmaya programlandığı gibi kişiliğinde bireyleşmeye programlanması benzetmesi ile belirtmiştir. Ona göre bu süreç doğal olarak ortaya çıkarken kalıtım, aile, çevre gibi

---

[6] Psişe; Ruhsal. Zihinde süregelen iç yaşantılar (Baymur, 1989; 317).

etkenlerden dolayı engellenebilir. Çünkü benlik, sadece bireyleşmenin amacı değil, aynı zamanda bu süreci ortaya çıkaran dürtüdür (Kısa, 2005; 90). Bu durum ergenlikle beraber ortaya çıkan doğal bir süreçtir.

Adler (1927)'in "Yaratıcı benlik" ve "Hayat biçimi" olarak kavramlaştırdığı kavramlar da benlik kavramının oluşum ve izahına ışık tutacaktır. Ona göre "yaratıcı benlik"; bölünmez, tutarlı ve yaratıcı olan kişilik yapısına hâkim benliktir. Ergenlikle beraber daha aktif olarak belirginleşmeye başlayan kişiliğin oluşumu kalıtım ve edindiğimiz tecrübelerden oluştuğunu belirtmektedir. Ona göre kişilik, yaratıcı benlik sayesinde şekillenmektedir (Yıldız, 2006; 95; Yörükan, 2000; 50).

Adler "hayat biçimi" olarak ifade ettiği kavramı, kişinin geliştirdiği hayat tasarısı yani kişinin çocukluktan beri iletişim ve etkileşimleri sonucu kendine özgü geliştirdiği davranışlar bütünü olarak tanımlamaktadır. Bu kavramın oluşup gelişmesinin muayyen vakitleri yoktur (Gençtan, 1992; 82).

Sullivan (1947) ise benlik kavramını benlik sistemi adını verdiği kavramla belirtmiş ve benlik-sistemini; insanların bazı davranışlarını onaylayan "iyi ben" ile bazı davranışları onaylamayan "kötü ben" den oluştuğunu ifade etmektedir. Zamansal olarak bu dönem ergenlik dönemidir. Kişinin iyi ile kötüyü ayırt ettiği dönem psikolojik olarak ergenlik dinsel anlamda ise bülûğ dönemidir (Yanbastı, 1990; 123).

Allport[7](1961) "proprium[8]" (benlik) kavramı ile bireyi "bilen" olarak değerlendirmektedir. Ona göre proprium; kişiliğin bebeklikten başlayarak örgütlenen

---

[7] Allport, Personalitik Psikolojik Kuramın öncüsüdür. Psikolojiyi kavramsal açıdan zenginleştirmek için benlik yerine proprium kavramını kazandırmıştır (Budak, 2000; 14).

ve her birinin kişiliğin özel ve gizli yönlerini içeren ve bireyin kendini nasıl bildiğini ve tanıdığını içeren yedi boyut (bedensel biliş, benlik imgesi, benlik saygısı, benlik özdeşimi, benlik algısı, mantıksal düşünme, benlik kimliği, amaçlı ve bilen) tan oluşan kişinin kendine ait duygularını kapsayan çok kapsamlı bir yapıdır. İşte Allport bu yapı içerisinde yaşanan ve hissedilen "beni" tanımlar (Yanbastı, 1990; 208; Kayıklık, 2000; 29-32; Yıldız, 2006; 96).

Rogers, bireyin kendini ve dış dünyayı kendine özgü bir biçimde algılamasının bilinçli bölümüne "benlik" adını vermektedir. Bu dönem psikolojik literatürde ergenlik olarak ifade edilmektedir (Yanbastı, 1990; 254). O, bireyin iç dünyasını çözümlemeyi ön planda tutmuş ve insanın doğasında iyimserliğin olduğunu vurgulamıştır. Ona göre her insan doğuştan mutluluğu arar ve potansiyelini bu yönde kullanır. Onun içinde çocukların özgür bir ortamda yetiştirilmesi üzerinde durur (Özoğlu, 1976; 93-94).

Rogers, benliğin kişinin hayatında önemli olan kişi veya kişiler (anne veya başkaları) ile hayatının ilk döneminde etkileşim içerisinde olunarak kazanılacağını ileri sürer. Ebeveyn çocuk ilişkileri benliğin gelişimine etki eder. Rogers'a göre insan gelişme ve kendini gerçekleştirme gücüne sahiptir. Yeter ki bu yönde eğitim verilsin. Benlik kavramını üçe ayırarak açıklar (Hjelle- Ziegler, 1981; 406; Kulaksızoğlu, 2001; 113-116).

---

[8] Proprium; bireyin içindeki eşsiz, tutarlı, merkezi öz. Bebeklikten itibaren başlayarak yedi birikimsel evre halinde gelişmeye başlar. Her bir evredeki gelişme, önceki evrelerdeki başarılara bağlıdır. Ancak erişkin propriyumu geçmişin yansımasından öte bir şeydir. Kendine ait amaçları, güdüleri olan bütünleşmiş biyolojik-toplumsal bir varlık (Budak, 2000; 618). Allport'a göre proprium; kişiliğin bedensel biliş, benlik imgesi, benlik saygısı, benlik özdeşimi, benlik algısı, mantıksal düşünme, benlik kimliği, amaçlı çaba ve bilen işlevlerini kapsayan çok yönlü bir kavaramdır (Yıldız, 2006; 96; Yanbastı, 1990; 208; Kayıklık, 2000; 29-32).

1-Benlik Tasarımı; Kişi geliştikçe kendisine ait olan ile başkalarına ait olanları ayırt eder hale gelir. Bu da onu kendine ait yaşantılarıyla kendisine ait bir kavram geliştirmesine yol açar. Çünkü "ben kimim, neyim, niteliklerim neler?"gibi sorulara cevaplar ararken, kendi yeteneklerinin, amaçlarının, inançlarının, değerlendirmelerinin ve ahlaki sorumluluklarının farkına vararak benlik tasarımı ve daha sonra benlik bilinci gerçekleştirir (Santrock, 1993; 336).

Rogers, benlik tasarımını kişinin kendisi ile ilgili algılarını, düşüncelerini ve kanaatlerini kapsadığını ifade etmiştir.

2-İdeal Benlik; Kişinin ulaşmayı arzu ettiği ve ulaştığında da kendini değerli bulacağı benliğidir. Kişinin ne olması gerektiği konusundaki kanaatlerini içerir. Yani kişinin olmak istediklerine ilişkin görüş ve kanaatleri onun ideal benliğini oluşturur (Kulaksızoğlu, 2001; 113-116).

3-Benlik Saygısı; Benlik ile ideal benlik algısı arasındaki fark kişinin benlik saygısı (öz saygı) hakkında bilgi verir. Aralarındaki fark az ise benlik saygısı yüksek, aralarındaki fark çok ise benlik saygısı düşüktür (Budak, 2000; 639).

Sembolik etkileşimci ekolün öncülerinden C.H. Cooley, benlik kavramı yerine "ayna-benlik" (looking-glass self)'kavramını kullanmış ve onu; kişinin kendini başkalarının algıladığı gibi algılaması olarak tanımlamıştır. Çünkü ona göre bireyin benlik olarak kabul ettiği duygular, benlik olmayan türünden kabul ettiği duygulardan daha güçlüdür (Yıldız, 2006; 98).

G. Mead'a göre benlik kavramı, kişinin başkalarının kendisine nasıl tepkide bulunduğuyla ilgilenmesinin bir sonucu olarak sosyal etkileşim içinde ortaya çıkan durumdur. Mead sosyal benlik kavramını benlik kavramının temeli sayarak, sosyal

benlik yoluyla, birey ile diğerleri, karşılıklı etkileşim sonucu birbirlerinin tepkilerini şekillendirir (Budak, 2001; benlik mad.; Bacanlı, 2004; 14).

E. Goffman, benlik kavramını tarif ederken önce bir kurgu oluşturmaktadır. Ona göre dünya herkes için bir tiyatro sahnesidir. Kişiler bu sahne içerisinde sosyal etkileşim içinde çeşitli roller oynamakta ve maskeler kullanmaktadır. Bu maskelerin bazıları zamanla benlik haline dönüşmektedir. Ona göre benlik kavramı sosyal etkileşimin sonucu ortaya çıkar. Çünkü benlik gelişiminde kültürel çevrenin belirleyici bir etkisi vardır (Yıldız, 2006; 99; Hortaçsu, 1989; 451-463).

Benlik konusunda sosyal çevrenin önemini en çok ve en keskin vurgulayan kişi Kotre'dir. O benliğin oluşumunda kültürün önemini vurgulamak için şöyle ifade etmektedir; Bir kimsenin sosyal konumu ne olursa olsun, kültürden bağımsız benlik diye bir şey yoktur (akt.: Bock, 2001; 371).

Baymur (1989) 'a göre, benlik kişiliğin öznel yanı, insanın kendini kavrayış tarzıdır. Çocukluktan itibaren kazanılmış edinik bir yapı ve oluşumdur. Benliğin oluşumunu dört sorunun cevabının oluşturduğunu ifade etmektedir.

1-Ben neyim?

2-Ben ne yapabilirim? Yeteneklerim nelerdir?

Baymur'a göre bu iki sorunun cevabı "gerçek benliği" oluşturmaktadır.

3-Benim için neler değerlidir? Ne yapmalıyım ne yapmamalıyım?

4-Hayatta ne istiyorum. (emel ve idealler)

Bu iki sorunun cevabı da "ideal benliği" oluşturmaktadır (Baymur, 1989; 266-272).

Ergenliğin fiziksel, bilişsel, toplumsal ve duygusal değişimleri hızlı ve sarsıcı olmasına rağmen kimlik oluşumu yavaştır. Çünkü kişinin bireysel, cinsel ve toplumsal kimliklerini yeniden belirlemelerine, yeni biçimlerde düşünmelerine ve amaçlarını yeni bir derinlikte değerlendirmelerine, kendi hayatları üzerinde yeni sorumluluk ve özgürlük almalarına yol açar (Çok, 1994; 913). Ergenlik döneminde daha sık rastlanan hayal etme, merak etme ve özgün düşünme kişinin bireysel özgürlüğünün yansımalarıdır (Aydın, 2001; 95).

Bazı psikologlara göre bir kimlik sahibi olmak ve sahip olunan bu kimliğe değer verme insanın çeşitli gereksinimlerini karşıladığını ve yaşamdan alınan doyumu etkilediğini savunurlar (Hortaçsu; 17; Phinney, 1990; Tyler & Blader, 2003; Zhang, 2005).

Vignoles ve arkadaşlarının yaptığı çalışmaya göre kimlik sahibi olmanın karşılayabileceği gereksinimler şunlardır.

—Kendine değer verme (self-esteem)

—Başkalarından farklı olma “belirginlik” distinctiveness

—Zaman ve mekânda süreklilik (continurty)

—Ait olma veya başkalarına yakin hissetme ve onlardan kabul görme (belongingness)

—Yeterlik veya beceri ve kontrol duygusu (efficacy)

—Yaşamın anlamı ve amacı (meaning) (Hortaçsu, 2007; 17).

Ergenlik döneminde kazanılması gereken özelliklerin başında kimlik gelmektedir. Çünkü bir yerde ergenlik kimlik oluşum dönemi demektir (Onur, 1987; 199-210).

1.1.2. Kimlik Oluşum ve Gelişimi

Ergenlik döneminde ortaya çıkan önemli kavramlardan birisi de kimlik kavramıdır. Ergen, benliğini oluştururken kişilik ve kimliğini de oluşturur.

Kimlik (Identity) kavram olarak Latince "Identites" kökünden gelen aynilik (özdeşlik) anlamlarına da gelen bir kelimedir (Kula, 1993; 24).

Kimlik (Identity), benliğimiz konusunda dün, geçen yıl, ondan önceki yıl vb. kimsek, yine o olduğumuz yolundaki öznel bir bütünlük, tutarlılık ve süreklilik duygusu; ben kimim? Sorusuna verdiğimiz başka herkesten ayrı, eşsiz bir insan olduğumuz yolundaki cevabımızdır (Budak, 2000; kimlik md.).

Piaget'in bilişsel gelişim teorisine göre kimlik, çocuğun, bir nesnenin birçok değişikliğe uğramasına rağmen aynı kaldığının bilincine varmasıdır (Budak, 2000; kimlik md).

Marcia, kimliği, duyu (sense), tutum (attitude) ve çözülme (resolution) kavramlarıyla açıklar. Ona göre kimlik "içsel bir kendilik yapılanması"dır. Yani bireyin dürtülerinin, yeteneklerinin, inançlarının ve bireysel tarihinin dinamik bir organizasyonudur (Marcia, 1980).

Erikson'a göre kimlik, önceki evrelerin özdeşleşme öğelerinin, şimdiki gizil gücün ve yeteneklerin, geleceğe ilişkin dileklerin bütünleşme olgusudur (Onur, 1994; 889). Erikson'a göre kimlik, çocukluktan başlayarak aşama aşama gelişim

sürecinden geçen psikolojik bir oluşum ve yapılanmadır. Bu yapılanma hayat boyu devam eder. Ergenlik döneminde bu oluşum ve yapılanma daha yoğun, daha güçlü ve bilinçli olur (Yavuzer, 2009; 40).

Kimlik, ilk çocukluk deneyimlerinin gelişimsel sonucu, uyum sağlama başarılarının bir özeti, kişiliğin yapısal bir düzenlenişidir. Benlik imgelerinin ve kişisel ideolojilerin denenip, sınandığı, seçildiği ve bütünselleştirildiği dinamik bir süreçtir. Bu anlamda benlik ve kimlik kavramları arasında dinamiklik bakımından benzerlikler vardır. Kimlik, kişisel bir ideale bağlanma, güven kazanma ve yön belirleme duygusudur (Yavuzer, 2009; 40).

Hortaçsu'ya göre kimlik, kişi ile toplumun birleştiği yerdir (Hortaçsu, 2007; 36).

Kimlik kavramı farklı şekillerde tanımları yapılan ve farklı kavramlarla (Ego, ego identity, self, personel identity, psiko-social identity) da ifade edilebilen bir kavramdır (Kula, 1993; 24).

Kimlik duygusu bedensel duyumlarımızla, bedensel imajımızla, anılarımızla, amaçlarımızla, toplumsal konumumuzla ve başkalarının bize ne gözle baktığına ilişkin inançlarımızla şekillenir (Budak, 2000; kimlik md.).

Kimlik duygusu; cinsiyet rolünü, bireysel ideolojiyi, kabul gören grup standartlarını, benlik kavramını bir araya getirip bütünselleştirir (Yavuzer, 2009; 40).

Erikson'un da ifade ettiği gibi kimlik oluşturma ergenlerin, kimliklerin çatışması ise günümüzün önemli bir sorunudur. Özellikle ülkemizde alt-üst kimlik tartışmasının yaşanması konuyu daha cazip hale getirmiştir (Hortaçsu, 2007; 36).

Erikson, kişinin belli bir yaşa geldiğinde kimliğini sorgulamasını temel bir insani gereksinim olarak görmüş ve bunu oluşturmanın yiyecek veya cinsel doyuma ulaşma kadar önemli bir ihtiyaç olarak vurgulamıştır (Çok, 1994; 912; Coles, 1970). Çünkü ona göre ergenin görevi kendine özel kimlik oluşturmaktır. Bunun içinde kişi ergenlik döneminde "kendini tanımlama" ve "benlik saygısı" gibi konular üzerinde yoğunlaştığı için bu dönem "yaşamsal kavşak noktası" olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla da bu dönemin sonunda ya "kimlik kazanımı" ya da "kimlik dağılımı" olacaktır (Yavuzer, 2009; 40).

1.1.3. Kaygı ve Bocalama

Ergenlik döneminde yaşanan karmaşa ve krizin temel sebepleri arasında gelişen ve değişen bir takım ihtiyaçların karşılanamaması vardır. Karşılanamayan bu ihtiyaçlar diğer alanlara farklı şekillerde yansır. Bu yansımaların en yaygın türlerinden birisi kaygıdır. Ergenler çevrelerinde olup bitenleri anlama ve anlamlandırma yaparken bazen tereddüt yaşarlar. Bunlar zamanla ergenlerde kaygılanma yaratır.

Gelişim süreci içinde yaşanılan sorunlar, ihtiyaç ve kaygılar şöyle özetlenebilir.

1-Ergende bedensel gelişim ile ilgili kaygılar

2-Ergende duygusal gelişim ile ilgili kaygılar

3-Ergende sosyal gelişim ile ilgili kaygılar

4-Ergende kişisel gelişiminde yaşanan kaygıları

5-Kendi kişiliği ile ilgili kaygıları

Ergenlik döneminde yaşanan kaygının temelinde yalnızlık, yalıtılmışlık gibi bireyselleşmeyi olumsuz etkileyecek anti-sosyal yönelimler vardır. Santrock (1993)'a göre, bireylerin yakın ilişkiler ya da kişilerarası ilişkileri geliştirememeleri onları yalnızlaştırır. Özellikle ergenlik döneminde yaşanan bu yalnızlık, duygusal ve sosyal yalıtım olarak ergenin kişilik ve kimliğini olumsuz etkiler. Yalnızlaşan birey de utanç ve kaygı duyguları artar (Corducci, 2000; 37).

1.2. TANRI TASAVVURUNUN KURAMSAL KÖKENLERİ

İnsanlığın tarihi deneyimi göstermiştir ki din, insanın hayatında önemlidir. Çünkü insanlık tarihinde oluşturulan kültürlerin en önemli parçası dindir. Dün de bugün de din, insanın hayatında etkili bir güç olmaya devam etmektedir. Hatta tarihin akışını değiştiren savaşların sebeplerinde de dinlerin yeri önemlidir (Nelson, 1971; 46-49). İnsanlarda Tanrı olgusu din olgusundan önce gelmektedir. Çünkü Tanrısı olmayan görüş din değil, düşünce akımı olur. Dinlerin merkezinde de Tanrı kavramı vardır (Mehmetoğlu, 2011; 15).

1.2.1. Bazı Kuramlara Göre Tanrı Tasavvurunun Oluşumu

Yapılan araştırmalara göre 0-3 yaş arası çocuklarda Tanrı imgesine yönelik herhangi bir izlenime rastlanmamıştır (Hyde, 1990; 64-76). Çocukta anne veya bakıcısı ile birlikte bilinçli benlik oluşmaya başlar. Bilinçli benliğin oluşmaya başlamasıyla Tanrı temsilinin oluşumuna ilişkin duygular gelişmeye başlar. Tanrıya yönelik ilk izlenimler, çocuğun anne ile ilişkileriyle benlik oluşturmaya başlamasıyla aynı olarak başlar. Özellikle nesne ilişkileri kuramcıları, insanın motivasyonunun ve kişiliğinin nesne ilişkilerinden doğduğunu iddia etmişlerdir (Winnicott, 1971; 98-99;

Nelson, 1996; 222). Hatta Winnicott'a göre bebekler, doğumla birlikte çevreyi anlamaya çalışırken benlik (self) geliştirmeye başlarlar. Bu benlik gelişiminin içerisinde Tanrı tasavvuru da vardır (Winnicott, 1971; 138-139). Çocuklukta oluşan bu tasavvuru Hyde, ilkel Tanrı imgesi olarak ifade etmektedir[9] (Winnicott; 83-97).

Çocuklarda Tanrı imgesi dinamiktir. Zamanla gelişir ve değişir (Baker, 1982; 61).

Çocuklarda Tanrı İmgesinin kaynakları şöyle sıralanmaktadır.

1-İçselleştirilmiş imge; ebeveyn ve oyun arkadaşıyla ilişkisinden, sosyal, ekonomik ve ailesinin içerisinde yaşadığı dinsel ortamlardan gelen duygu ifadeleri (Hyde; 85-87).

2-Çocuğa verilen bilinçli eğitim

3-Çocuk, zihinsel gelişimine paralel olarak Tanrı algısını şekillendirebilir (Karacoşkun, 2004; 49-50).

Kutsal Baba İmajının Yansıtılması Teorisine göre özünde Tanrı'nın ebeveynin yansıtılması olarak görülmesi vardır. Tanrı imajı ve dinin kaynağı konusunda psikanalizin kurucularından Freud'un biyolojik baba imajı ile kutsal baba imajı arasındaki ilişkiye dikkat çekerek oluşturduğu teorisi önemlidir. Ona göre "Tanrı her bir durumda baba imajının modellendirilmesinden başka bir şey değildir. Bizim Tanrı ile olan kişisel ilişkimiz biyolojik babamızla olan ilişkimize bağlıdır. Baba ile ilgili değişim ve dönüşümler, Tanrı ile olan ilişkimizde de vardır. Öyleyse

---

[9] Hyde (1990; 83-97)'in çocuklardaki Tanrı İmgesini belirtirken kullandığı "ilkel Tanrı İmgesi" tabiri yerinde bir ifade değildir. Bunun yerine çocuklarda gelişmemiş veya detaylandırılmamış Tanrı İmgesi demenin daha doğru olacağı kanısındayız. Çünkü ilkel Tanrı İmgesi denilince, henüz gelişmemiş bir Tanrı imajı akla gelir ki bu gelişen toplumların çocuklarında gelişmiş bir Tanrı imgesine dönüşebilir demektir. Oysa küçük çocuklardaki Tanrı algısının başlangıcı gelişimden ziyade, iletişimle ilgilidir.

Tanrı yüceltilmiş babadan başka bir şey değildir (Freud, Totem ve Tabu, 1913; Akt., Kuşat; 252).

Jones (1951) Tanrı kavramının menşeini Freud'un teorisini açıklayarak dini hayatın, çocuğun babası ile olan ilişkilerinde ortaya çıkan korku ve arzular gibi kozmik duygular dünyasında oluşan bir canlandırmayı temsil ettiğini vurgulamaktadır.

Nesne İlişkileri Kuramcılarından Klein, çocukların hayatının ilk yıllarındaki içgüdüsel dinamikleri tanımlamış ve çocukların en erken nesne ilişkileri üzerine yoğunlaşarak Tanrı tasavvurunun oluşumu olarakta bu erken dönem ilişkileri işaret etmiştir. Bebeğin çekirdek ailesinin duygu yüklü tasavvurları, birincil bir Tanrı tasavvuru oluşturmak için ilk veri hükmündendir (Klein, 1999; 1993). Tanrı tasavvurunun başlangıçta ebeveynler veya bakıcılarla ilişkilerden etkinlendiğini, bunun daha sonra yaşananlar vasıtasıyla tekrar gözden geçirildiğini ileri sürerler (Wulf, 1991; 341). Çocuğun ana-babasının ilk izlenimlerinin yansımaları, onun yetişkinlik dönemindeki Tanrı tasavvurunda da görülür (McDargh, 1992; 1-20).

Çağdaş batı toplumlarında özellikle Hristiyanlığın yaygın olduğu toplumlarda Tanrı ve din kültürel bir yansıtma, Tanrı imajları ile anne-baba veya baba imajları arasındaki benzerlikler ise kültürel temellidir görüşü daha yaygındır. Ayrıca çocukluk döneminde sosyalleşme tecrübeleri ile doğaüstü bir varlığa inanç arasında bir ilişki vardır (Spiro & D'Androde, 1958, Kardiner & Lintorn, 1939). Kültürel olarak Tanrı imajı ile anne-baba imajı arasındaki ilişkiyi dini gelenekleri incelediğimizde daha rahat ortaya koyabiliriz. Çünkü Hristiyan geleneğindeki "Kutsal Baba", "Kutsal Ana", "Kutsal Aile" gibi kavramlara sıkı sıkıya vurgu yapılır hatta dini ritüellerde, seremonilerde açıkça ifade edilmektedir (Aydın, 1989; 136).

Ebeveyn imajları ile Tanrı imajları arasındaki benzerlikler test edilmiş ve bulguların sonucu şöyle özetlenebilir.

1-Tanrıyla ilgili tutumlar karşı cinsteki ebeveyne olan tutuma yakındır.

2-Tanrı ve Tanrıya karşı tutumlar daha çok favori görülen ebeveyne benzer ve ebeveynler gibi tanımlanır.

3-Tanrı hem anneye hem de babaya benzer olarak görülmektedir.

Vergote (1969) Tanrı ve baba imajları arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu vurgulamaktadır. Bazılarının geleneksel baba unsurlarını içeren Tanrı imajına sahip olduğu, fakat bu imajların kendi babalarına benzemediğini de vurgulamıştır. Dolayısıyla babaya benzer Tanrı imajının kültürle ilişkili olduğu, hatta Tanrıya yönelik güçlü tutumun ebeveynle olan ilişkiden kaynaklandığını vurgulamıştır (Kuşat, 1995; 254).

Larsen ve Knapp (1964), Tanrı algısının cinsiyete göre değiştiğini vurgulamıştır. Onlara göre kadınlar Tanrıyı; çok seven, koruyan, gözeten vasıflarıyla tanımlarken erkekler ise cezalandırıcı olarak algılamaktadırlar. Tanrı algısındaki cinsiyete göre ayırımı Freud'un öne sürdüğü Odipal teoriyle uyuştuğu görülmektedir.

Çocuklarda Tanrı kavramı ve algısı ile ilgili yapılan araştırmaların bulguları şöyledir. Harms (1944)'a göre, çocuklar Tanrıyı babaları gibi görme eğilimindedirler. Deconchy (1967)'a göre, erkek ve kız çocuklarında Tanrıyı baba gibi görme ergenlik yaşlarına göre değişmektedir. Bu değişim kızlarda daha ağır erkeklerde ise hızlıdır. Erkek çocuklarındaki Tanrı imajının daha çok kutsal Meryem ana imajı ile ilgili olduğunu vurgularken, İsa imajıyla daha az ilgili olduğunu belirtmiştir. Kız çocuklarında ise tersi yönde bir Tanrı imajının olduğunu

gözlemlemiştir. Yetişkinlerdeki Tanrı anlayışının kutsal Meryem imajından kaynaklandığını vurgulamaktadır (Mehmedoğlu, 2011; 76-81).

Tanrı imajı ve algısı ile ilgili bir diğer değerlendirme insanların Tanrı olarak karşı cins ebeveyni mi tercih eder? Yoksa favori olarak gördüğü ebeveyni mi?

Burada tercihte Freud'a göre korku, kıskançlık ve özenti ön plana çıkar. Ancak Larsen ve Knapp'a göre Tanrı'yı algılamada kişinin cinsiyeti önemlidir. Eğer erkek ise güçlü ve cezalandırıcı bir Tanrı, kadın ise seven, koruyan, gözeten bir Tanrı algısı vardır. Eğer Tanrı algısının temelini sevgi motifi oluşturuyorsa ortaya konan Tanrı, sevgi, merhamet ve şefkat yönü ağır basan bir Tanrı olur. Fakat bunun anne imajı ile hiçbir ilişkisi yoktur (Koç, 2011).

Süperegonun psikolojik yapısının Tanrı'da yansıtıldığını öne süren Flugel'e göre çocuk ailesi tarafından belli davranışları yapmaya zorlanır hatta gerekirse ailesi tarafından fiziksel veya sevgiden mahrum bırakma gibi cezalara maruz bırakılır. Bu durumun devamlı olacağı düşüncesine kapılan çocuk kaygı yaşar. Bunu aşmak için de çocuk ya ebeveynlerinin isteklerini yerine getirir ya da kendini onlarla özdeştirir ve onlar gibi olmak ister. Ailenin isteklerinin çocuk tarafından algılanması süperego diye adlandırılan üst benliktir. Bu benliğin yansıtılması varlık, Tanrı, din, ahlak ve isteklerin dengelenerek çocukların bilincine yerleşir ve bu da cezalandıran, ödüllendiren ve kutsal bir aile olarak zihindeki yerini alır (Ostow & Sharfstein, 1945; 76). Bu süperego ile içgüdüsel arzular çatışır. İşte bu çatışma da süper ego Tanrı olarak yansıtılarak insan rahatlar. Flugel'e göre süperego evrene bir Tanrı şeklinde yansıtılır. İçgüdüsel arzular da şeytan olarak yansıtılır (Flugel, 1945; Fenichel, 1945).

1.2.2. Gelişim Kuramları

Tanrı tasavvurunun gelişim kuramları başlığı altında çocukluktan itibaren insanların geçirdiği Tanrı tasavvuru ve dini gelişim aşamalarını inceleyen psikologların görüşlerini özet olarak vereceğiz.

İnsanların geçirdiği bilişsel aşamalarla ilgili en önemli çalışma J. Piaget'e aittir. Onun ortaya koyduğu "Bilişsel Gelişim Evreler"i halen bilim çevrelerince takdirle karşılanmaktadır. Ahlaki gelişim evreleri ile ilgili çalışma da Lowrence Kohlberg'e aittir. Kohlberg'in ortaya koyduğu "Ahlaki Gelişim Evreleri" de tartışılmasına rağmen halen önemini korumaktadır. Ayrıca James Fowler'in "İman Gelişimi Evreleri" de konumuz açısından önemli olduğu için ona da değinilecektir. Yine konumuzla ilişkili olduğunu düşündüğümüz Fritz Oser'in "Dini Yargı Gelişim Evreleri" de incelenecektir (Karaca, 2007; 19-24).

Bunların yanında Gordon Allport'un "Birey ve Din" (The İndividual and His Religion) isimli çalışmasına da değinilecektir. Özellikle Olgunlaşmış dini his kavramı ve niteliklerine değinilecektir.

Kişilerin inanç gelişimi ile ilgili deneyimlerinin, çok küçük yaşlarda başladığı ile ilgili hem bilimsel hem de dini kaynaklarda yeteri kadar bilgi vardır. İnsanlardaki inanç gelişimini inceleyen psikologlar konuyu daha detaylandırmak için belli özelliklere göre evrelere ayırmışlardır. Bu bölümde konuyu evrelere ayırarak inceleyenler ile ayırmadan genel değerlendirmede bulunanların görüşlerini inceleyeceğiz (Mehmedoğlu, 2011).

1.2.2.1. Fowler'in İman Gelişimi Evreleri

James Fowler, bireysel dini inancın ardışık bir evrede geliştiğini iddia eder. Ona göre inanç, dini kapsamakla birlikte, onunla sınrlı yahut özdeş olmayan, dinamik ve kapsamlı bir insan deneyimidir. İnanç, gücün hayallerine ve gerçeklerine güvenme ve bağlanmadır. İnanç göreceli bir değerler merkezi iken iman, bilinçli ve bilinçsiz motivasyonları içeren değerler merkezi, güce ilişkin hayaller ve gerçekler ve dini lider efsaneleri içeren, bireysel bir iç derinliktir (Karacoşkun, 2004; 216).

Fowler'in iman gelişimi kuramında, yapısal olarak birbirinden ayrı ve farklı yedi evre vardır. Bu evrelerin birinden diğerine geçiş, biyolojik olgunlaşmayı, duygusal ve bilişsel gelişmeyi, psikososyal deneyimi ve dinsel-kültürel etkileri içine alır. Ahlaki gelişim ile bilişsel gelişim kuramlarına benzer. Fakat iman gelişiminde, bir evreden diğer bir evreye geçiş, otomatik veya kesin değildir (Fowler, 1986; 169; Akt., Kayıklı, 2005; 141). Herhangi bir sebepten dolayı ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve politik vb değişim evre geçişine katkıda bulunur (Fowler; 27).

İmandaki Değişim Ve Gelişim Evreleri

1. Evre: Temel İman (0-2 yaş bebeklik), (Primal Faith): Duygusal güvenin başlangıcını içeren bu evrede her şey başta anne-baba olmak üzere çevresiyle karşılıklı ilişkiler içinde oluşur. İnanç gelişiminin de başlangıçı olan bu evre, daha sonra ki iman gelişiminin de temelidir (Karacoşkun, 2004; kayıklı, 2005).

2. Evre: Sezgisel-İzdüşel-Yansıtma İman (2-7 yaş, ilk çocukluk) (Intuitive-Projective Faith):

İmanın duygusal ve bilişsel temellerini oluşturacak olan düşüncelerin şekilleneceği bu evrede bilişsel gelişim henüz tamamlanmadığı için neden-sonuç

ilişkisi tam olarak anlaşılamaz. İnanç/iman gelişiminin bu evresinde çocuk Tanrıyı hissetmeye ve ona bir biçim vermeye çalışır. Onun içinde kutsalın yasaklarını ve ahlak varlığının bilincine ulaşmaya çalışır. Bu evredeki bir çocuğun kafasındaki dine ve imana ait düşünce, gerçekten daha çok hikâyelerle ilişkilidir (Kayıklı, 2005; 142).

3. Evre: Mitsel-Gerçek İman (7-12yaş) (Mythic-ıiteral Faith):

Çocuk, dini inanç ve sembolleri tamamen gerçek olarak kabul edebilir fakat henüz içselleşmiş duygular, tutumlar ve içsel yol göstericiler oluşturamamıştır. Onun içinde, bireyin inandığı Tanrı, kendine has bir Tanrı değil hala dış belirleyicilerin etkisi ile oluşturulmuş Tanrı' dır. Tasavvur olarak Tanrı, bir kural koyucuyu da ebeveyn olarak düşünülür. O, iyilikleri ödüllendirir, kötülükleri cezalandırır (Fowler, 1994; 87–93; Akt.; Kayıklık, 2005; 143; Karacoşkun, 2004; 217).

4. Evre: Bireşimli/Sentetik-Geleneksel İman (ilk ergenlik) (Synthetic-Conventional Faith) :

Kendine ait kişilik ve kimlik oluşturmaya başlamanın ilk basamağıdır. Artık birey hem özgün bir kişilik geliştirmeye hem de kendi manevı çevresini oluşturmaya çalışır. Onun içinde arkadaşlık ve sosyalleşme bir ihtiyaç olarak hissedilir. Dolayısıyla kendisini inançlara, değerlere ve çevresine bağlayan bireysel özelliklerini geliştirmeye çalışır. Tanrı inancı ve kulluk gibi kavramlarla sevme, anlama ve boyun eğmenin kişisel değerini içselleştirip anlamlandırarak kendi dünyasında, yerini belirlemeye çalışır. Özellikle biyolojik ve bilişsel gelişimine uygun olarak görünürde birbirine aykırı gibi düşünülen, kimlik, inançlar ve değerler gibi kavramlar zihin dünyasında ve sosyal yaşantısında güçlü bir şekilde hissedilmeye başlar. İlişki ve ihtiyaç düzleminde Tanrıyla daha kişisel ilişkilere ihtiyaç duyulur. Çünkü Tanrı

inancı, gencin benliğini geliştirir ve kimlik oluşturmasında yardımcı olur (Karaca, 2007; 14-20).

5. Evre: Bireysel-Düşünsel İman (Individuativ-Rejlective Faith) Son ergenlik ve genç yetişkinlik:

Hayata ve olgulara eleştirel gözle bakıp o zamana kadar inanç olarak sahiplendiği değerleri (din ve ideoloji) yeniden gözden geçirerek adeta yeniden inşa ederek iman olgusuna çevirir. Kararların ve davranışların merkezinde bilinç aktiftir. Dış otoritelere güvenin yerini iç otorite yani benlik alır. Doğumundan o yaşa gelinceye kadar ki şartlar sebebiyle oluşturulan kimlik ve benlik yerini daha bilinçli ve özgün, rol ve sorumluluk sahibi kimlik ve benliğe bırakır (Fowler, 1986; 169).

6. Evre: Birleşik İman (Conjunctive Faith) orta yaş ve sonrası:

Bu evreye ulaşan kişiler orta yaşın ilk dönemlerinde daha önceden yaşatılamayan parçalı inanç yapısındaki bazı gerçeklerle daha sonra derinlikli bir ilişki kurarak birlik sağlamaya çalışır. Dünyayı çok boyutlu değerlendirebilen bu kişiler daha yapıcı ve diyaloga açık bir bilgi ortaya çıkarır. Artık ben kendisini yetkili olarak gördüğü için, kararlarını, değerlerini, inançlarını kendisi belirlediğini iddia eder. Bu da kişi de gerilim yaşamasına sebep olur. Kişi artık çok çeşitli bakış açıları arasındaki gerilimleri dengelemeyi öğrenir. Hatta ortadan kaldırılamaz çelişkileri kabul etmeye başlar ve daha sonra birleşik imanda, bireysel imanın mitolojiyi kabul etmeyen değerlendirmesi de normal şekilde düzeltilir. Bu evredeki kişiler sembol ve mitlerin çok boyutluluğunu ve yoğunluğunu kabul ettiği gibi onların ruhu aydınlatan ona aracı olan gücüne de inanır.

7. Evre: Evrensel İman (Universalizing Faith) :

Bu evreye ulaşan kişilerde adalet ve sevgi etkin, baskı ve işkence negatiftir. Onlar, insanların huzuru için kurtulmuş bölgeler oluştururlar. Adalet ve sevgi toplumuna karşı duran insanlık dışı yapılara bağlı ve dost olan kişilere karşı dik durup onların her türlü olumsuz davranışlarına karşı direnirler. Çünkü dünyanın ciddi problemlerini çözmeye dönük dirençleri nedeniyle ölüm tehlikesi daha fazla ve yıpranma daha çok olur (Karacoşkun, 2004; 219).

Evrensel iman evresine kadar gelen benlik, alışılmış savunma biçimlerinin ötesine geçer ve Tanrıyı algılamada ve sevmede belirli bir temellendirmeye dayanan bir açıklık sergiler.

Bu kurama göre, imandaki en büyük değişim, yetişkinlik döneminde ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde iman, insanın hayat felsefesinin temelini, dünyaya bakış açısına ve gelişmesine göre devam eden bir olguyu içermektedir (Lardine; 87-8).

Fowler' a göre inancın iman haline gelmesini etkileyen bu evrelerde, inanç çocuksu ve irrasyonel olarak başlar, şüpheyle sorgulanarak gelişir ve yaratıcı düşünceyle olgunlaşır. Bu gelişim süreci, bireyin psikososyal gelişim aşamalarıyla orantılı bir görünüm arz eder. Bu inancın imana dönüşüm evrelerinde bilinçli aileler, örnek kişiler, kurumlar, mistik deneyimler, çevrede meydana gelen çeşitli olaylar, yaşanan buhranlar, bilinçli davranışlar, seçimler, bireyin duygu ve düşünce dünyasında ortaya çıkan değişim ve gelişimler etkin görev yaparlar.

1.2.2.2. Dîni Yargı Gelişimi Evreleri

Fritz Oser, insanların dini gelişimine farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak "dinî yargı" adı altında sınıflandırmıştır. Çünkü o insanların "en büyük güce (Tanrıya) ilişkin, gelişim evrelerinin, nitelik bakımından farklı şekillerde olacağını ileri sürmüş ve araştırmasını "dinî yargı gelişimin evreleri" adı altında beş aşamada değerlendirmiştir.

Evre I: En büyük gücün (Tanrı'nın) istediği zaman dünyaya müdahale edebileceği ve insanların varoluşunun onun gücünün imkân verdiği şekilde yaratıldığına inanç vardır.

Evre II: Her şeye gücü yeten, iyi ve kötü işlere göre mükâfat ve ceza veren bir Tanrı' ya inanç evresi.

Evre III: Kişiler kendi yaşamlarından sorumlu olmakla birlikte, bazen kendi dünyalarından ayrılarak Tanrı'yı düşünmeye başlarlar. Daha önce onlar, aşkınlık (Tanrı'nın varolan dünyanın dışında oluşu) ve her yerde hazır olmayı (Tanrı'nın varlığı ve eyleminin kendinden oluşunu) ayırt edemeyebilirler.

Evre IV: İnsanlar da inanç daha belirginleşmiş, hayata anlam veren bir "ilahi plan" fikrini içeren, nihai var oluştan gelen yaşam ve özgürlüğün farkına vararak, bağımsızlığın hem gerekli, hem de sınırlı olduğunu fark etmeye başlarlar,

Evre V: Bu evrede inanç benlik oluşumunda etkindir. "Evrensel ve kayıtsız şartsız dindarlık" vardır. İlgi ve sevgi yoluyla tüm insanlarında nihai varlık fark edilir.

Oser'in, dini yargı gelişim modelinde, insanların beş evre süresince ilerlettikleri, gelişen bir bağımsızlık ihtiyacı göze çarpmaktadır.

1.3. SUÇLULUK VE UTANÇ DUYGULARI

Suçluluk ve utanç duyguları kişisel başarısızlık veya ihlallere tepki olarak ortaya çıkan negatif duygulardır. Bu duygular, kişinin kendini değerlendirme sürecinde benliği ya da davranışları üzerine odaklanmasıyla birbirinden ayırt edilebilir. Çünkü utanç yaşantısı doğrudan "benlik" ile ilgili, suçluluk ise yapılan veya yapılmayan davranışlarla ilgilidir (Cirhinlioğlu & Güvenç, 2011; 248).

Bu duyguları tanımlamada çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Bu zorluğun sebebi kişinin benzer durumda bu iki özbilinç duygusuyla beraber mahcubiyet (embarrassment), küçük düşme (humilation) ve rezil olma (disgrace) duygusu gibi diğer duyguları da beraber yaşayabilmesidir (Cirhinlioğlu & Güvenç, 2011; 252).

1.3.1. Kavram Olarak Suçluluk ve Utanç

Suçluluk (guilt); kişisel standartlar ihlal edildiği zaman ortaya çıkan bir kendini eleştirme biçimidir (Tangney & Wagner & Gramzow, 1992). Potter-Efrom R.T. (1989)'a göre suçluluk, sosyal kural ve değerlerin gerçekten çiğnenmesi veya tasarlanmasının eşlik ettiği bir fark etmenin oluşturduğu sıkıntılı bir durumdur (Kalyoncu & Mırsal & Pektaş & Gümüş & Tiryaki & Beyazyürek, 2002; 161).

Utanç (shame); Kişinin temel bir eksiğini fark etmesi ile yaşadığı sıkıntılı durumdur (Kalyoncu & Mırsal & Pektaş & Gümüş & Tiryaki & Beyazyürek, 2002; 161).

Güleç (2005)'e göre suçluluk, toplumda hatalı görülen bir davranışın olumsuz değerlendirilmesi ve buna bağlı olarak kişinin kendini affedememesi sonucu ortaya çıkan bir duygudur. Utanç ise bireyin kendi suçluluk ve /veya eksikliklerini kabul

etmeyi, kendini yetersiz, değersiz algılamayı içeren daha yoğun, daha acı verici bir duygudur (Kalyoncu & Mırsal & Pektaş & Gümüş & Tiryaki & Beyazyürek, 2002; 161).

Miller'e göre utanç, bir kimsenin kendi suçluluk ve/veya eksikliklerini kabul etmenin, kendini küçük veya kusurlu olarak yargılamanın ve diğerlerinin gözünde neye benzediğinin ortaya çıkmasının tetiklediği kişisel ve acı dolu hisleri içeren bir kavramdır (Cirhinlioğlu & Güvenç, 2011; 250).

Utanç hisleri, içsel ve kişiseldir. Miller, utancı, zayıflık ve incinebilirlik duyguları ile ilişkilendirirken suçluluğu ise sıkıntı verici olmasına rağmen güç duygusuyla ilişkilendirmektedir (Cirhinlioğlu & Güvenç, 2011; 250).

Freud'a göre utanç, oedipus kompleksinin çözülmesiyle ortaya çıkan zihinsel güçlerin, özellikle cinsel ve saldırgan dürtüleri ve iç tepileri sınırlamaya çalışmasıyla ortaya çıkan gerilimlerden kaynaklanan cinsel olarak teşhirci dürtülere karşı bir karşıt tepki geliştirmedir (Tangney & Dearing, 2002).

Freud'a göre suçluluk, id dürtüleri ve ego yönelimli eylemler süperegonun ahlak standartlarıyla çatıştığı zaman ortaya çıkan bir duygudur (H. B. Lewis, 1971; N. K. Morrison, 1987; 51-87).

Erikson'a göre utanç, benliğin en güzel yanlarını diğerlerine açma ile ilgili bir yaşantı ve suçluluktan daha önce gelen ilkel bir duygudur. Suçluluk ise utancı dizginleyen bir duygudur.

Erikson'a göre utanç; tuvalet eğitimi ve vücut temizliği gibi egonun başarması gereken belli görevlere bir tepkidir (Cirhinlioğlu & Güvenç, 2011; 251).

Piers ve Singer'e göre utanç; ego ve ego ideali arasında gelişen bir gerilimdir. Ego ideali tarafından konmuş olan amaca ulaşılmadığı zaman utanç duyguları ortaya çıkar (Tangney & Dearing, 2002).

Broucek'e (1991) göre utanç; kişi gerçek benliği ve büyüklük duyguları taşıyan benliği arasında bir tutarsızlık olduğunu kabul ettiği anda ortaya çıkan duygudur (Cirhinlioğlu & Güvenç, 2011; 253).

Lewis'e (1992) göre utanç; kişinin amaç ve standartlarını karşılamadığını algıladığı anda kişisel değerinin zedelenmesinden kaynaklanan duygudur (Cirhinlioğlu & Güvenç, 2011; 253).

Piers ve Singer'e göre suçluluk ise ego ve süperego arasında gelişen bir gerilimdir. Süperegonun koymuş olduğu sınır ihlal edildiği zaman suçluluk duyguları ortaya çıkar (Tangney & Wagner & Gramzow, 1992; 669-675).

1.3.2. Suçluluk ve Utanç Duygularının Oluşumu ve Davranışlara Etkileri

Toplumsal değerlerle ilişkili olduğu kabul edilen suçluluk ve utanç duygularının, toplumsal olarak kabul edilmeyen davranışları önlediği ve sosyal davranışları düzenlediği belirtilmektedir (Cüceoğlu, 2008; 278-279).

Utanç duygusunun, insanın ruh sağlığı üzerinde depresyon, öfke, narsistik, antisosyal ve kişilik bozukluğunun temel öğelerinden olduğu ileri sürülmüştür (Cirhinlioğlu & Güvenç, 2011; 254).

Suçluluk duyguları ise bireylerin diğerlerine verdikleri zarar üzerine odaklanmalarına yol açarak onları diğerleri için tamir edici ve bakım verici davranışlar göstermeye güdülemektedir. Yani onların empati, özgecilik ve bakım

verme gibi tamir edici davranışlara ve olumlu sosyal davranışlara yol açacağı ileri sürülmektedir (Cirhinlioğlu & Güvenç, 2011; 254).

Miller, suçluluk duygularının benliği aciz, yetersiz gibi göstermesine rağmen onu utanca karşı koruyucu olabileceğini ileri sürmüştür (Tangney & Miller & Flicker & Hill-Barhow, 1996; 1256-1269).

Lewis'e göre utanç eğilimli kişiler birincil olarak özellikle depresyon gibi duygusal bozukluklara daha açık iken suçluluk eğilimli kişiler paranoya, obsesif-kompulsif sendromlar gibi düşünce ile ilgili bozukluklara daha açıktır (Lewis, 1987; 29-50).

Utangaçlık, bireyin benlik gelişiminin önündeki engellerdendir. Ergenlerdeki utangaçlığın sebeplerini şöyle sıralayabiliriz;

-Ebeveynleri tarafından reddedilme

-Sürekli azarlanma

-Aşırı korunma

-Bağımsız olmasına izin verilmemesi

-Yetersiz ya da beceriksiz olduğunun hissettirilmesi

Çocukluk döneminde karşılaşılan ve yaşanan bu davranış ve serzenişler, ergenlik dönemi yaşantısında utangaçlık yaşanmasına sebep olur (Corducci, Zimbardo, 1995; Erözkan, 2009; 814). Ayrıca utangaçlık, bireylerin kişisel ve kişilerarası ilişkilerinde eğitim, meslek, aile yaşamları ve arkadaşlık ilişkilerini etkileyen bir değişkendir. Utangaçlık, bazıları için temel ihtiyaçların önündeki bir engeldir. Çünkü bireyleri denetim altına alarak, onları sınıfta, sosyal yaşamda ve iş

ortamında kişisel ve kişilerarası ilişkilerinde etkisiz kılmakta ve yalnızlık hissetmelerine neden olmaktadır (Carducci, 2000; 817-821).

Anne-babaları tarafından utandırılan çocuklar, ergenlik ve gençlik dönemlerinde diğer bireyler karşısında kolaylıkla utanabilmektedirler. Bu durum kendilerini toplumdan soyutlamaya, çekingenliğe, insanlarla iletişim kurmaktan kaçınmaya ve iletişim kurarken de hata yapacaklarına ilişkin kaygı duymalarına neden olmaktadır (Carducci & Zimbardo, 1995).

Utangaçlık, bireylere özgüvenlerini yitirmelerine, sosyal yaşamın gereklerini yerine getirememelerine, akademik başarısızlık yaşamalarına ve yeniliklere karşı dirençli olamamalarına da sebep olmaktadır. Henderson ve Zimbardo (2001) Ayrıca ergenlerde yaşanan aşırı utangaçlık, onların ruhsal problemler yaşama olasılıklarını da yükseltmektedir. Çünkü utangaç bireyler, kendileriyle ilgili kaygı yaşamakta ve kendileri hakkında olumsuz düşünceler geliştirmektedirler. Aynı zamanda utangaç bireyler, sosyal ortamlardaki hoşnutsuzluklarını abartma eğiliminde olduklarından, başkalarının göstermiş olduğu olumsuz tepkilerden kolaylıkla etkilenmektedirler. Utangaç bireylerin kendilerine ilişkin olumsuz yargıları, düşük öz-saygı geliştirmelerine de neden olmaktadır (Corducci & Zimbardo, 1995; Erözkan, 2009; 819).

Henderson & Zimbardo (1998)'ya göre utangaç kişiler, başarısızlıkları için kendilerini suçlarken başarıları için ise dış kaynaklı olduğunu düşünürler. Dolayısıyla da bir konuda başarısız olduklarında, hatayı kalıcı ve kontrol dışı olarak görerek, kendilerini hem bilişsel olarak engellemekte hem de özgüvenlerinin azalmasına neden olmaktadırlar (Henderson & Zimbardo, 1998; 443-447).

1.3.3. Suçluluk ve Utanç Duygularının Benzerlikleri ve Farklılıkları

Kişilerin günlük hayatlarında özbilince ilişkin yaşadıkları negatif duygularından olan suçluluk ve utanç duyguları bazen yararlı bazende zararlı işlevleri ortaya çıkarabiliyor. Eğer bu duygular aşırı ve kronikleşmiş bir şekilde yaşanırsa sosyal ve duygusal uyum problemleri ortaya çıkabilir.

Suçluluk ve Utanç Duygularının Ortak Yönleri

1-Her ikiside ahlaki duygular sınıfı içindedirler.

2-Her ikiside kişisel başarısızlık veya ihlallere tepki olarak ortaya çıkan negatif duygulardır (Tangney, 1995).

3-Her ikiside bir çeşit içsel yükleme gerektirmektedir.

4-Bu duygular genellikle kişilerarası bağlamda yaşanmaktadır (Baumeister & Stillwell & Heatherton, 1995; 255-273).

5-Suçluluk ve Utanca yol açan durumlar benzerdir (Cirhinlioğlu & Güvenç, 2011; 260).

Suçluluk ve Utanç Duygularının Farklılıkları

1-Suçlulukta ilgilenilen bireyin bazı spesifik hareketleridir. Utançta ise ilgi benlikle alakalıdır. Yani suçluluk, yaşayan birey davranışı üzerine odaklanırken utanç ise yaşayan birey benliği üzerine odaklanmaktadır.

2-Utancı içeren süreç, suçluluğu içeren süreçten daha geniştir.

3-Suçluluk yaşantıları utanç yaşantılarından daha az acı verici ve yıkıcıdır.

4-Utanç duygusu daha yoğun duygusal tepkilere neden olurken, suçluluk duygusu daha az yoğun duygusal tepkilere yol açmaktadır.

5-Suçluluk eğilimi taşıyan bireyler genel olarak empatik bireylerdir. Utanç eğilimli bireyler ise empati için yetersiz kapasiteye sahip olduğu ve kişisel sıkıntı duymaya eğilimli oldukları görülmektedir (Lindsay-Hartz, 1984; 689-704; Lindsay Hartz & Rivera & Mascolo, 1995; 274-300; Wicker & Payne & Morgan, 1983; 25-39).

6-Suçluluk ve utanç kişilerarası bağlamda, sonraki davranışlar için çok farklı güdülere yol açması bakımından da farklılaşmaktadır (Ferguson & Stegge & Damhuis, 1991; 827-839).

1.3.4. Suçluluk ve Utamç Duygularının Cinsiyetle İlişkisi

Lutwak ve Ferrari (1996)'e göre kadın ve erkek arasında suçluluk ve utanç duyguları farklıdır. Kadınların erkeklerden daha yüksek oranda utanç ve suçluluk duygusuna eğilimli olduğu vurgulanmaktadır (Cirhinlioğlu & Güvenç, 2011; 256).

Suçluluk ve utanç kavramlarının bazı araştırmacılar tarafından kültürden kültüre değiştiği savunulmaktadır. Bazı kültürlerde utançta dış sosyal kontrolün çok önemli olduğu görülse de utanç duygusunun ahlak kurallarıyla bağlantılı olduğu belirtilmektedir (Peristiani, 1965; Jamous, 1981; Eickelman, 1989, akt. Hermans, 1999). Hermans (1999), Faslı ergenler ile yaptığı çalışmada utançta dış sosyal kontrolün önemini vurgularken, suçlulukta iç kontrolün temel alındığını belirtmiştir.

Suçluluk duygusunun kaynağı hakkında yapılan araştırmalara göre konu farklılık arzetmesine rağmen temel olarak şunlara dayandırmıştır: Kalıtım, yapısal, toplumsal, ekonomik, ruhsaldır. Kalıtım diyen Lombroso göre bu duygu doğuştan gelir. Hatta sadece insanlara özgü bir duygu da değildir. Bitkilerde ve hayvanlarda da suçluluk duygusu vardır. Freud'a göre çocukluk dönemindeki cinsel

ve moral gelişme kusurları suçluluk duygularına sebep olmuştur. Adler ise suçluluğa aşağılık karmaşasının sebep olduğunu vurgularken Mucchıelli ise nevrotik gerilimlerin, sıkıntı verici duyguların, yalnızlığın, düzen bozukluğunun önemli rol oynadığını vurgulamışlardır (Akagün, 1987; 58-65).

Psikanalizin kurucularından Freud suçluluğun kaynağını farklı olgularla açıklamıştır.

1-Suçluluk duygusu yüzünden suçlulu hissedenler: Bunu öncelikle Sophocles'in Oedipus Trajedisi ile izah etmeye çalışmıştır. Kişinin öz babasını öldürüp öz annesiyle evlenmesini anne-baba katilliği ve yakınlar arasında cinsel ilişki olayı ile suçu izah etmeye çalışır. Yani çocuk fallik döneminde anne babadan zıt türde olanlarla cinsel ilişkiye girme arzusu doğar. Bu ise kişi de suçluluk duygusu oluşturur.

2-Süperego denilen üst-benin gelişiminin kusurluluğundan dolayı suçluluk hissedenler.

3-Gelip geçici suçluluk duygusu taşıyanlar: Üst-benin gelişiminin geçici duraklamasından kaynaklanır.

De Greef'e göre insanda bilinç dışı bir suçluluk duygusu vardır. Sebebi çocukluk döneminde yaşanmış Oedipal karmaşasında yatar. Kişi bu olaya bağlı olarak kendini suçluluk duygusu içerisinde bulur.

Adler'e göre insanlardaki olumsuzluk duygusunun temelinde aşağılık duygusu vardır. Aşağılık duygusu insanlarda suçluluk duygusuna da yol açar (Adasal, 1980; 62).

Adlere göre suçluluk duygusuna sebep olan aşağılık duygusunun nedenleri:

1-Anadan doğma kusurlar

2-Maddi ve manevi yoksunluk

3-Sosyal hayattaki başarısızlık

4-Mali ve mesleğe ait başarısızlık

5-Azınlık olma veya gurbette bulunma

Borckfeld'e göre aşağılık duygusu insanda çaresizlik yaratır bu da çözümlenmeyince suçluluk duygusuna dönüşür (Songar, 1980; 78-84).

1.4. ÖFKE

Öfke; engellenme, saldırıya uğrama, tehdit edilme, yoksun bırakma, kısıtlama gibi durumlarda hissedilen ve genellikle neden olan şeye ya da kişiye yönelik olarak saldırgan davranışlarla sonuçlanabilen oldukça yoğun, olumsuz bir duygudur (Budak, 2000; Öfke mad.). Öfke, insanın, engellenme, incinme, saldırganlık, hışım ve hiddet tepkileridir. Güçlü olma, ve başkalarına söz geçirme çabasının ürünüdür. Önem verilen kişinin beklenti doğrultusunda davranmamasından ya da hakkı olduğuna inandığı bir şeyi alamadığında yaşanan duygudur (Morgan, 1980; 231; Hançerlioğlu, 1988; 270).

Öfke kavramının tezahürlerine göre farklı tanımlamaları yapılmıştır. Öfke duygusunun en genel tanımı olarak, bütün canlılarda doğuştan var olan tabii bir heyecan halidir. Yani bazen irade dışı bazen refleks olarak ortaya çıkan duygusal ve şiddetli tepkidir (Pazarlı, 1980; 282). Öfke duygusu, insanın yaşamını devam ettirebilmesi ve onu dış tehlikelere karşı koruyabilmesi için fıtratına konulmuş bir duygudur (Yeğin, 2010; 238; Bilmen.? 151). Öfke, insanın doğuştan getirdiği ve yaşamın ilk yıllarında gelişen, çocuk ya da gencin günlük hayatı içerisinde çok sık oluşan, doyurulmamış isteklere, istenmeyen sonuçlara ve karşılanmayan beklentilere karşı verilen son derece doğal, evrensel, saldırganlık ve şiddet içermeyen, hayatı zenginleştiren, yaşamın sürdürülmesi için gerekli olan duygusal bir tepkidir (Avcı, 2006; Balkaya, 2006; Balkaya & Şahin, 2003; Batıgün, 2004; Erkek, Özgür & Babacan Gümüş, 2006; Eşiyok, Yasak & Korkusuz, 2007; Modrcin-McCarthy; Pullen, Flannery Barnes & Alpert, 1998; Özmen, 2006; Soykan, 2003; Strayer & Roberts, 2004; Tambağ & Öz, 2005).

1.4.1. Ergenlerde Öfke Ve Sebepleri

Öfke, her insanda doğuştan var olan, normal ve yaşanması gereken evrensel bir duygudur. Evrensel bir duygu olmakla beraber, her kültürde farklı şekillerde yaşanmaktadır (Balkaya & Şahin, 2003; 193; Soykan,2003; 20). Biagio (1989)'ya göre öfke, gerçek veya varsanılan bir engellenme, tehdit veya haksızlık karşısında oluşan bilişlerle ilgili ve kişiyi rahatsız edici uyarıcıları ortadan kaldırmaya yönelten, güçlü bir duygudur. Törestad (1990)'a göre öfke, planlanarak ortaya çıkan bir durum değil aksine, çoğunlukla, engellenme, haksızlığa uğrama, eleştirilme, küçümsenme gibi durumların ürünüdür (Şahin & Balkaya, 2003; 193; Törestad, 1990).

Bazılarına göre de öfke, basit bir "sinirlilik" veya "kızgınlık" halinden, yoğun "hiddet" durumuna kadar değişen dereceli bir duygusal durumdur (Spielberger & arkadaşları, 1991; Akt.; Şahin, 2003, 1993).

Bazıları ise öfkeyi, belirli bilişsel, algısal çarpıtmalarla bağlantılı fenomenolojik, içşel bir duygu durumu, (Kassinove & Sukhodolsky, 1995; Şahin & Ark, 2003; 1993) ya da bilişsel olarak öfke diye etiketlenen ve düşmanlık içerikli bilişlerin eşlik ettiği, yoğun bir fizyolojik uyarılma olarak ifade etmişlerdir (Robins & Novaco, 1999; Şahin & Arkadaşı, 2003, 1993). Bazıları da daha genel bir ifade ile öfke, doyurulmamış isteklere, istenmeyen sonuçlara veya karşılanmayan beklentilere karşı ortaya konan bir duygu ve zihinsel bir tavırdır. Öfke sadece günümüzün popüler konusu değil daha önceki dönemlerde de filozofların ve mutasavvıfların üzerinde durduğu bir konudur. Dolayısıyla Aristo'ya göre öfke, cinsel duygu gibi doğuştan gelmektedir. Öyleyse her insanda ve her kültürde öfke ve türevleri vardır. Fakat ortaya konması ve ifadelendirilmesi farklı şekillerde yapılmıştır (Bostancı & ark., 2006; Çelik, 2003; Kısaç, 1999; Sala, 1997; Üstün & Yavuzarslan, 1995).

Öfke, her insanda var olan, insani bir duygu olduğuna göre bastırılması veya inkâr edilmesi etkili ve sağlıklı bir çözüm yolu değildir. Çünkü öfkenin her türünün kişiyi uyarıcı, koruyucu veya harekete geçirici bir işlevi vardır. Öfke, organizmayı bir sorun karşısında uyarır ve zarar verici veya saldırgan davranma eğiliminden haberdar etmede etkindir (Soykan, 2003; 20).

Öfke, insanların çocukluk ve ergenlik döneminde daha yoğun olarak yaşadığı önemli duygulardan biridir. Özellikle ergenlik döneminde bazı duygular daha keskin ve kişinin kararlarında belirleyici rol oynamaktadır. Eğer öfkeyle nasıl başa çıkılacağı öğretilmezse kişi ileride ciddi problemlerle karşılaşır. Ergenlik döneminde kişi toplumsal statü ve saygınlık kazanma mücadelesi yapar. Kontrol edilemeyen öfke duygusu ergenin bu mücadelesi ile de çelişir (Eldeliklioğlu, 2005; 267-28). Öfkenin sağlıklı olarak yaşanıp, yönetilebilmesi için önce kabul edilmeli, nedenleri ve biçimi anlaşılmalı sonra kontrol edilmesi için gereken değerlendirmeler yapılmalıdır.

Bu duygu dışarıya kontrolsüz olarak yansıtıldığında şiddet, saldırganlık, kin, sinirlilik, içine kapanıklılık gibi hem sahibine hem de çevresindekilere zararlı ve sevimsiz bir tavır ve davranış olarak yansır. Özellikle de ergenlik gibi birçok sorunun çözüme kavuşacağı kritik dönemlerde aktif olarak davranışlara yansır. Ergenlerden bazıları öfkelerini yapıcı olmayan şekillerde dışarı vurabilir.

Dr. Thomas Gordon, öfke duygusunu buzdağına benzetir. Ona göre suyun üzerinde kalan kısmı öfkedir. Suyun altında kalan kısmı daha geniştir. Çünkü öfkenin ortaya çıkmasına yol açan pek çok duygu burada gizlidir (Özdoğan, 2009; 32). Alt duygular (kıskançlık, üzüntü, merak, yalnızlık, itilmişlik, kaygı, hayal kırıklığı, haksızlığa uğrama, anlaşılamamak, sıkıntı) birikip sertleşip katılaşınca öfke

patlamaları yaşanır. Öfkeyi ortadan kaldırmak için buzdağını oluşturan bu alt duyguların anlaşılması ve çözüme oradan başlanması gerekir (Koçak, 2008; 17-24; Lerner, 1985).

Ergenlik döneminde, duygulanım değişimleri, bilişsel işlevleri olumsuz şekilde etkiler. Dolayısıyla da algı, dikkat, bellek, düşünme gibi bilişsel işlevlerin çalışma hızı ve verimi düşer. Bu düşüş ergenin günlük hayatında açıkca görülmeye başlar. Öğrenci ise başarısı düşer, serbest meslekte çalışıyorsa dikkatsizliği arttığı için verimi düşer. Bunları telafi etmesi için yapılan dış telkinler ergende kaygı ve öfke yaratır.

Rice (1975)'a göre ergeni öfkelendiren sebepler; fiziksel hareketinin ve sosyal etkinliklerinin kısıtlanması, engellenmesi ve egosuna yönelik eleştirilmesi ve reddedilmesiyle ortaya çıkar.

Öfke genellikle şu üç objeye ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Kişinin kendisine, başkalarına ve başına gelenlere yani yaşadığı dünya ya karşı tavrıdır (Soykan, 2003; 20).

Öfkenin açık bir şekilde ve doğrudan ifade edilmesi bazı toplumlarda olumsuz değerlendirildiği için sıkıntı yaratabiliyor. Kişiyi aile içinde, kişilerarası ilişkilerde zor durumda bırakabiliyor. Bu da kişinin benlik saygısının düşmesine bile sebep olabilmektedir (Schuerger, 1979; Deffenbacher, 1992; Şahin, 2003; 193). Bastırılmış öfke, insanın sadece bireysel ve sosyal ilişkilerine değil, tıbbi rahatsızlıklarına da sebep olmaktadır (Bitti & Ark., 1995; Siegman, 1993; Spielberger & ark., 1991, Akt; Şahin & Ark, 2003; 193).

Öfke zamansal olarak bazen kısa süreli ve orta şiddette, faydalı olarak ortaya çıkarken bazen de sürekli, yoğun, şiddetli ve tahrip edici olarak yaşanmaktadır (Schuerger, 197; akt; Balkaya & Şahin, 2003; 193).

Öfke değişik şekil ve biçimler de ortaya çıkabilir. Bunların en yaygın olanı saldırganlıktır. Yaygın kanaatin aksine öfke ile saldırganlık farklı şeylerdir. Öfke, normal ve insani bir duygu durumu iken saldırganlık ise öfkenin istenmeyen bir şekilde dışa vurumudur. Kısaca öfke ifade biçimlerini şöyle şemalandırabiliriz (Baklaya & Şahin, 2003; 192-193).

Öfke ifade biçimleri;

1-Saldırganlık:

a)Fiziksel Saldırganlık (kişi veya objeye zarar verme)

b)Sözel Saldırganlık (Dışa vurulmuş öfke)

c) İlişkisel Saldırganlık[10] (relational aggression). (Batıgün; 51)

Ortaya çıkış şekillerini göre isimlendirilen saldırgan davranışların büyük bir kısmı fiziksel ve sözel saldırganlıktır. Saldırganlıkla ilgili çalışmalar genellikle erkekler üzerinde yapıldığı için kadınların saldırgan davranışları hakkındaki bilgi azdır. İlişkisel saldırganlık, kadınlarda erkeklerden daha fazla görülmektedir (Crick & Grotpeter, 1995; Batıgün; 51; Werner & Crick, 1999)

[10] İlişkisel Saldırganlık; arkadaşlarını reddetme, toplum dışına itme ve dedikodu yayma gibi bazı zararlı davranışlara denir (Batığün; 51).

2-Hostilite[11]; Diğer kişilere doğrudan zarar vermek amacıyla yapılan saldırgan davranışları harekete geçiren duygu durumudur (Deffenbacher & ark., 1996; Şahin & ark., 2003; 193).

Öfke duygusu cinsiyete göre de farklılık göstermektedir (Winkler & ark., 2005; Chabrol & ark., 2009). Öfkelenme sıklığı açısından, kadınlarda erkekler kadar sık öfkelenmekte, hatta öfke nedenleri bakımından da benzerlik göstermektedir. Fakat erkekler öfke duygularını kadınlara göre daha doğrudan ifade ederken, kadınlar dolaylı ifade biçimini seçmektedirler (Averill, 1983; Lerner, 1996; Sharkin, 1993; Akt, Şahin & Ark., 2003; 193). Ayrıca öfkenin kadınlarda aşırı yeme davranışını etkilediği belirtilmiştir (Valentis & Devane, 1994; Russell & Shirk, 1993). Kadınlardaki aşırı yemenin gücü kontrol etme ve tekrar ele geçirme arzusundan kaynaklandığını ileri sürenlerde vardır (Buss, 1989).

Öfke ile yaş arasında da farklılığın olduğu ve öfke tepkisinin yaşa göre azaldığını belirten araştırmalarda vardır (Stoner & Spencer, 1987; Siegel, 1986). Adolesanlarda anoreksik veya bulimik tutumlarının, ebeveynlerine karşı olan öfkenin bir ifadesi olduğu vurgulanmıştır (Valentis & Divane, 1994).

Öfkenin diğer duygularla ilişkisi şöyle açıklanmıştır.

Üniversite öğrencileriyle yapılan çalışmalarda incinme ve olumsuz olaylar yüzünden uyanan öfke duygusu ile Suçlama ve Utanç duygusu arasında ilişki olduğu belirtilmiştir (Tangney & ark., 1996; Akt, Şahin, 2003).

---

[11] Hostility (düşmanlık); Karşıdakine zarar verme, intikam alma, ona acı çektirme arzusu eşliğinde gelişen inatçı bir öfke ve içerleme duygusu (Budak, 2000; düşmanlık mad.).

Fava ve arkadaşları (1990) öfke ile kaygı bozuklukları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yaptıkları çalışmalarda, öfke atakları olan pek çok hastanın kaygı veya panik düzeylerinin de yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Bu Hazaleus ve Deffenbacher (1986)'in çalışmalarıyla da doğrulanmıştır. Onlara göre de öfke azaldığı zaman, kaygı belirtilerinin de azaldığı yönündedir.

Öfke duygusunun kişilerarası etkileşimi olumsuz etkilediği ve bireyi yalnızlaştırdığı ifade edilmektedir (Wiseman & ark., 2006). Bu durum sosyal bir varlık olan insanda ruhsal yönden rahatsızlık yaratır. Hatta bireyin depresyon yaşamasına bile sebep olabilir (Painuly & ark, 2005; Şahin & Ark; 2010). Özellikle bastırılmış öfkenin depresyonla yakın ilişkisine dikkat çekilmiştir (Kendell, 1970; Begley, 1994). Bu da kişilerin kendilerine yönelik daha olumsuz bir bakış açısı geliştirmelerine yol açmaktadır (Galambos & ark., 2006). Zaten literatürde de depresyon ile kendilik algısı arasında yakın ilişkilerin olduğu ile ilgili yeterli sayıda araştırma vardır (Burwell & Shirk, 2006).

Bostancı ve ark. (2006)'ları, üniversite öğrencileri ile yaptıkları çalışmada öfkeyle ilgili davranışların alt ölçeklerinden saldırganlığın, erkeklerde yüksek, kaygının da kızlarda yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Kişilerarası öfke de pasif-agresif tepkiler ve içedönük tepkiler alt boyutlarında kızların pasif-agresif yönlerinin, erkeklerin ise içedönük tepki yönlerinin yüksek olduğunu saptamışlardır.

Yine Bostancı ve ark. (2006)'ları, üniversite öğrencileri arasında "çabuk öfkelenme" sorunu yaşayanların %21,6 oranında, "öfke kontrolünde güçlük çekme" sorunu yaşayanlar %9,5 oranında olduğunu saptamışlardır.

Öfkenin depresyonla ilişkisi ile ilgili çalışmalar hem batı dünyasında hem de ülkemizde vardır. Özellikle içselleştirilmiş öfkenin, depresyonu yordamada önemli olduğu vurgulanmıştır (Bridewell & Chang, 1997). Depresyon ile bastırılmış öfke arasındaki ilişki ile ilgili (Biaggio & Godwin, 1987) çalışmalarda ilişkinin varlığını doğrulamaktadır.

Ayrıca öfkenin alkol-madde bağımlılığı, şizofreni, bipolar bozukluk, depresyon, yaygın anksiyete bozukluğu ve TSSB yakınması olan kişilerde daha sık yaşandığı ve bu kişilerin, kişilerarası ilişkilerde öfke kontrol zorluğu yaşadığı ifade edilmiştir (Henry & ark., 2001; Erdem & ark., 2008; McMurran & ark., 2009).

Özen ve ark. (2010) 'ları, terminal dönem hastalıkları, ağrılı hastalıklar, epilepsiler ve hormonal düzensizlikler gibi bazı fiziksel hastalıkların da uygunsuz öfke tepkilerine yol açabileceğini belirtmişlerdir (Estlander & ark., 2008; Altman & ark., 2006).

Terasaki ve ark., (2009)'nın, üniversitede okuyan erkek öğrenciler arasında öfke dışavurumuyla ilgili yaptıkları bir çalışmada %23,6 oranında depresyon belirtileri bulmuşlardır. Orta ve yüksek derecede öfke tepkisi gösteren, hatta şiddet davranışı sergileyen erkek öğrencilerde depresif belirti oranlarının da yüksek olduğu saptanmıştır.

Ülkemizde ise Türkçapar ve arkadaşları (2001) tarafından öfkenin fazla kontrol edilmesinin depresyonla ilgili olduğu vurgulanmışır. Yine bir başka çalışma Sayar ve arkadaşları (2000) tarafından öfke nöbeti olan hastaların olmayanlara göre anlamlı ölçüde daha fazla depresyon ve kaygı gösterdikleri yönünde idi.

Öfke duygularıyla intihar arasında da ilişkinin olduğu yönünde çalışmalarda vardır. Çünkü öfke, intihar davranışı için önemli bir risk faktörüdür (Batıgün, 2002; Horesh & ark, 1997; Şahin & ark., 2003; 194).

Ayrıca öfkenin ifade biçiminin ve sorunlarla ilişkisinin kültürlere göre farklılı gösterdiği gibi kişilere göre de farklılık göstermektedir.

Ergenler neden öfke denen duyguyu yaşarlar?

1-Haksızlığa uğradıklarını zannettiklerinden

2-Engellendiklerini zannettiklerinden

3-Hayal kırıklığına uğradıklarında

4-Başarısızlık duygusu hissettiklerinde

5-Baskı altında kaldıklarında

6-Karşı taraftan kendilerine saldırıda bulunulacağını zannettiklerinde

7-Kendilerini doğru olarak ifade edemediklerinde

8-Değer verilen sosyal normların ihlal edilmesi

9-Tacize uğradıklarında

10-Rahatsız edici hoş olmayan uyaranlar; model alma, memnuyetsizlik, kişisel haklara ve benliğe saygı gösterilmemesi (Morgan, 2001; 83–90; Cüceloğlu, 1991; 279; Kökdemir, 2004).

Psikologlara göre herhangi bir öfke durumunda beş boyut birbiriyle ilişkili ve eş zamanlı olarak aktif olurlar.

1-Biliş (o anki düşüncelerimiz): Öfkeye sebep olan olay, durum ya da kişilerle ilgili mevcut düşünceler.

2-Duygu (öfkenin yol açtığı fiziksel uyarılma): Öfkelenildiğinde gösterilen duygular.

3-İletişim (öfkemizi çevremize yansıtma biçimimiz)

4-Etkileniş (öfkeli olduğumuzda hayatı algılayış biçimimiz): Öfkeyle birlikte hissettiğimiz fizyolojik tepkiler.

5-Davranış: Öfkelendiğimizde gösterdiğimiz davranışlar. (Kökdemir, 2004)

Çocuklar öfkeye karşı açıkça tepkilerini gösterirken, ergenler öfkeyi gizlerler, maskelerler. Zamanla sosyalleşirler ve sosyalleşme sürecinde öfkenin her durumda dışa vurulmamasının olumlu bir davranış olmadığını kavrarlar (Stein, 1997; akt; Kesen & Deniz & Durmuşoğlu; 356).

Açığa vurulmayan öfke duygusu ergeni kendisini çaresiz hissetmesine ve sonunda depresif duyguların yaşanmasına yol açar. Bunda ergenin özerkliği, özgürlüğü ve sorumluluğunun sınırlarının belirlenmesi, öfkenin ve öfkeye karşı çevrede oluşan tepkinin önemli yeri vardır (Kesen & Ark.; 352-357).

Öfkeyi bastırma mekanizması, öfke duygusunun saldırganlık şeklinde ortaya çıkmasını da tetikleyici bir durumdur. Öfke duygusunun kontrol edilmesi için öfkenin boyutlarının iyi bilinmesi gerekir.

1.4.2. Öfkenin Boyutları

Öfke kavramını araştıranlara göre öfkenin, bilişsel, fizyolojik, biyolojik, kişilerarası ve davranışsal boyutları vardır (Tatar, 2010; 20).

1.4.2.1. Öfkenin Bilişsel Boyutu

Kişi fiziksel olarak geliştiği gibi zihinsel olarakta gelişir. Zihinsel gelişim dünyaya ve kişilere karşı bazen olumlu bazen de olumsuz olur. Kişinin bir engellenme algılaması veya hayali bir engellenme algılaması bile öfke duygusunun ortaya çıkmasına sebep olabilir. Kişinin bilişinin engellenmenin olduğu yönünde olması öfke duygusu için yeterlidir (Boman, 2003; 71-77).

Öfkenin bilişsel işlevi, hedefe ulaşılmaya çalışılan çevre içinde kaybedilen gücün yeniden kazanılmasıdır (Tatar, 2010; 20).

1.4.2.2. Öfkenin Psikolojik Boyutu

Öfke, insana ait evrensel bir olumsuz duygu olmakla beraber, ne zaman ve nasıl ortaya çıkacağı kişisel faktörlere bağlıdır. Çünkü öfkenin şiddeti ve öfke sonucunda ortaya çıkacak tepki de kişiden kişiye değişir. Hatta kişi, benzer olaylar karşısında bile, farklı zamanlarda farklı öfke tepkisi gösterebilir (Batıgün, 2004; 49-61).

1.4.2.3. Öfkenin Kişilerarası Boyutu

Öfke, sosyal hayatta karşılaşılan bir engellenme veya tehdit sonucu ortaya çıkan etkileşimle ilgili bir duygudur. Kişinin öfke duygusu yaşadığında verdiği tepki, o anda iletişimde olduğu kişi ve sosyal çevreye göre değişiklik gösterebilir. Çünkü öfke tepkileri ile kişiler arası iletişim tarzının birbirleriyle etkileşim içinde olduğu söylenebilir (Karslı, 2008; Tatar, 2010; 21).

1.4.2.4. Öfkenini Davravışsal Boyutu

Kişinin yaşadığı öfke duygusunu ne şekilde ifade ettiği, öfkenin davranışsal boyutuyla ilişkilidir. Kişiler öfke duygularını farklı davranışsal tepkilerle sergilerler. Öfke karşısında verilen davranışsal tepkiler hem kişiden kişiye hem de kültürden kültüre değişebilir. Bazıları bağırarak, bazıları ağlayarak, bazıları bir şeyleri kırarak veya fırlatarak veya saldırganlık göstererek dışa vurabilirler (Danışık, 2005; 21).

1.4.2.5.Öfkenin Fizyolojik Boyutu

Öfke, sinir sisteminin aktivasyonunu artırdığı için, kalp atışları hızlanır, soluk alıp vermede artış, tansiyon yükselmesi vb. rahatsızlıkların yaşanmasına sebep olabilir. Çünkü öfkeye eşlik eden fizyolojik uyarılma kültürden kültüre bağımsız ve kültürler arası paralellik gösterir. Rahatsızlıkların fiziksel belirtileri kadar fizyolojik belirtileri de öfke duygusunun olumsuz yönlerini göstermektedir (Mayne & Ambrose, 1999; 353-363, Diamond, 1982; 410-433).

1.4.2.6.Öfkenin Biyolojik Boyutu

Sosyal hayatta karşılaşılan engellemeler veya tehditler kişileri sadece fiziki olarak değil biyolojik olarakta etkiler. Her insanın yaşarken bir hedefi veya amacı vardır. Bunu gerçekleştirmesine engel olan veya engel gibi görünen şeyler kişileri biyolojik olarakta etkiler. Hatta bazen kişilerin rahatsızlık geçirmelerine sebep olabilir (Tavris, 1989; akt.; Balkaya & Şahin, 2003; 192-202).

Ergenler öfkenin boyutlarından biri veya bir kaçı ile karşı karşıya kaldıklarında tepkileri farklıdır. Ergenlerin öfke karşısındaki tutumları üç farklı grupta incelenmiştir.

1.4.3. Ergenlerin Öfke Karşısındaki Tutumları

Ergenlerin öfke karşısındaki tutumları üç başlık altında değerlendirilebilir.

1.4.3.1. Dışa Dönük Ergenler (saldırgan)

Bu gruba giren ergenler öfkelerini kontrol edemeyen tiplerdir. Bunlar öfkelerini fiziksel olarak ortalığı yakıp yıkarak, kavga ederek, kontrolsüz davranışlar sergileyerek gösterdikleri gibi sözel olarakta başta küfür olmak üzere, kötü veya tehdit edici sözler söyleme, büyüklere karşı çıkma, kuralları reddetme, bağırıp çağırma gibi davranışlar sergiledikleri belirtilmiştir (Törestad, 1990; 9-26; akt, Yeğin, 2010; 241-245).

1.4.3.2. İçe Dönük Ergenler

Bu gruba giren ergenler ise genellikle içe kapanık, aşırı sessiz, inatçı, düşmanca ve depresif tavırlar sergilerler. Bunların da öfkelerini; dışarıdan bakıldığında duygusuz görünme, zamanını yalnız geçirme, öfkeyi içine atma, mutsuz görünme, duygularını ifadede güçlük çekme, pasif ve güçsüz görünme, nedensiz yere kendini suçlama, kendine veya çevresine zarar verme, zaman zaman fiziksel problemlerinden şikâyet etme şeklinde yansıttıkları belirtilmiştir (Deffenbacher, 1999; 295-309; akt; Ankay, 1992; 36).

1.4.3.3. Sürekli Öfke Duygusu Yaşayan Ergenler

Bu gruba giren ergenler ise diğer gruplara göre daha farklı bir kişilik yapısına sahiptirler. Çünkü bunlar esnek olmayan bir kişilik yapısına sahip olduklarından narsist davranışlar sergilerler. Ayrıca başkalarına haksızlık yapabilme potansiyeline

sahip, kendilerine ve dış dünya ya karşı yabancılaşmışlardır. Başkalarına karşı empati kurmaktan yoksundurlar. Dolayısıyla inandırıcı değillerdir. Duygularını abartılı bir şekilde gösterirler. Bunun içinde şiddet içerikli davranışlar sergilerler. Olumsuz davranışlarla ilgi çekmeye çalışırlar. Sabit düşünce yapısına sahiptirler (Wilde, 2002).

1.5. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın amacı, ergenlerin öfke duygusu ile benlik algısı, Tanrı algısı, suçluluk ve utanç duygularının ilişkilerini incelemektir.

Bu amaçla bir grup ergenin yaşadığı öfke duygusu, benlik algısı, Tanrı algısı, suçluluk ve utanç duyguları çeşitli ölçeklerle değerlendirilmiştir. Öfke duygusunu değerlendirmek amacıyla kişilerarası öfke ve öfkeyle ilişkili davranışlar ölçeği kullanılmıştır.

Ergenlerdeki öfke duygusunun, önce cinsiyet, okul türü, ekonomik durum ve ailenin dindarlık düzeyi gibi yordayıcı değişkenlerle ilişkisi ortaya konmuş sonra da benlik algısı, Tanrı algısı, suçluluk ve utanç duygularıyla ilişkilerinin düzeyini belirlemek için kısmı pearson korelâsyonu uygulanmıştır. Öfkeyi yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla da regresyon analizi yapılmıştır.

Konuyla ilgili olarak daha önce yapılmış çalışmalar mevcuttur. Yurt dışından Benson ve Spilka (1973)'nın Tanrı algısı ile benlik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışması önemlidir. Sözü edilen çalışma da pozitif Tanrı tasavvuru ile pozitif benlik-imajı arasında sabit ilişkilerin olduğu belirtilmiştir (Benson & Spilka, 1973; 297-310).

Aynı konuyu Güler (2007) yetişkinlerle çalışmıştır. Güler'in çalışmasında bireyin Tanrı'ya yönelik atıfları, kendine ilişkin atıflarıyla ilişkili olabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca cezalandırıcı bir Tanrı algısına sahip bireyin suç işlediği zaman kendisini cezalandırılması gereken olarak algılayacağını bununda düşük benlik algısıyla ilişkili olabileceğini ifade etmektedir. Bu durumun tersi olarak affeden ve seven bir Tanrı algısına sahip bireyin bir hata yaptığında, hatasını kabul edip telafi

ettiğinde kendini “affedilecek ve sevilecek” olarak algılayacağı ve bu algının bireyde daha olumlu bir benlik algısına sahip olmasına neden olabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla da olumlu benlik algısına sahip bireylerde Tanrı “seven” kendisi de “sevilen” olabilecektir.

Koç (2011)’un çalışmasında da kendilik algısı ile olumlu Tanrı algısı arasında anlamlı ilişkinin olduğu belirtilmiştir. Kendilik algısıyla Tanrı algısı arasında pozitif bir anlamlı ilişkinin olduğunu fakat kendilik algısı ve Tanrı algısıyla kişiler arası öfke arasında negatif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu istatistiksel olarak gösterilmiştir.

Araştırmanın genel amacı, tasviri bir yaklaşımla büyük çoğunluğu 16–20 yaş arası, lisede okumakta olan gençlerin öfke duygusu, kendilik algısı, Tanrı Algısı, suçluluk ve utangaçlık duyguları arasındaki ilişkileri açıklamaktır. Bu kavramlar arasında doğrudan bir ilişkinin olup olmadığını ve ilişkinin ne yönde olduğunu ortaya koymaktır.

Araştırma, hem konusu hem de hedef kitlesi açısından önemlidir. Konu ergenlerle ilgili öfke duygusu, benlik algısı, Tanrı algısı olunca sonuç insan için daha önemlidir. Çünkü insan hayatının en önemli evrelerinden birisi ergenlik dönemidir. Ergenlik dönemde de Tanrı algısı, benlik algısı, suçluluk ve utanç duyguları önemlidir.

Araştırmanın genel amacı 16-20 yaşları arası lise de okuyan gençlerin öfke duygusu, benlik algısı, Tanrı algısı, suçluluk ve utanç duyguları ilişkilerini açıklamaktır.

1.6. YANITI ARANAN SORULAR

1-Ergenlerde öfke duygusunu yordayan değişkenler nelerdir?

2-Ergenlerde öfke duygusu ile diğer ilgili değişkenler (Tanrı algısı, benlik algısı, suçluluk duygusu, utanç duygusu) arasında ne tür ilişkiler vardır?

3- Ergenlerde öfke duygusu, suçluluk duygusu, utanç duygusu, Tanrı algısı ve benlik algısı; "cinsiyet", "ekonomik durum" ve "okul türü" gibi demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır?

1.7. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

1.Araştırmada elde edilen bulgular, araştırmanın uygulandığı Diyarbakır-Merkezdeki okullardan seçilen 1536 kişilik örneklem için geçerlidir.

2. Araştırma bulguları kullanılan ölçeklerle sınırlıdır.

3.Araştırma kesitsel bir çalışma olduğu için bulguları bu zaman dilimi için geçerlidir.

II. BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın evrenini 2009–2010 Öğretim yılında Diyarbakır Merkezinde bulunan Fen Lisesi, Diyarbakır Anadolu Lisesi, Ziya Gökalp Anadolu Lisesi, Anadolu İmam Hatip Lisesi, Alpaslan Lisesi, Melik Ahmet Lisesi, Süleyman Demirel Lisesi, Ziya Gökalp Lisesi, İmam Hatip Lisesi, Açık (ihl) Lise, Güzel Sanatlar Lisesi, Dicle Kız Meslek Lisesi ve Endüstri Meslek Liselerinde kayıtlı 41.000 öğrenci oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini ise 2010 yılında Diyarbakır merkezde bulunan 4 Anadolu Lisesi, 4 Düz Lise, 3 Meslek Lisesi ve 2 İHL'de öğrenim gören toplam 1536 öğrenci oluşturmaktadır.

Örneklem seçiminde, veri toplanacak örneklem grubunun belirlenmesinde Diyarbakır merkezi kapsayacak şekilde mümkün olduğu kadar farklı olması amaçlanmıştır. Bunun içinde RAM ve rehber öğretmenlerin görüşleri alınarak okullar belirlenmiştir.

Araştırmanın örneklemi aşağıda belirtilen okullardan amaçsal uygunluk yoluyla seçilen 1536 öğrenciden oluşmaktadır.

1. ANADOLU VE FEN LİSELERİ (245, % 15,9)

Cumhuriyet Fen Lisesi (85)

Diyarbakır Anadolu Lisesi (96)

Ziya Gökalp Anadolu Lisesi (64)

2-İMAM HATİP LİSELERİ(663 % 43,1)

Yenişehir İmam Hatip Lisesi (295,)

Yenişehir Anadolu İmam Hatip Lisesi (160)

İmam Hatip Lisesi (Açık Lise)(208)

3-MESLEK LİSELERİ (248 % 16,1)

Endüstri Meslek Lisesi (76)

Dicle Kız Meslek Lisesi (83)

Güzel Sanatlar Lisesi (89)

4-DÜZ LİSELER (380 % 24,7)

Melik Ahmet Lisesi (88)

Alparslan Lisesi (74)

Süleyman Demirel Lisesi (99)

Ziya Gökalp Lisesi (119)

2.2. KULLANILAN ÖLÇME ARAÇLARI

Araştırmanın hipotezlerini sınamak ve araştırmanın her değişkenini değerlendirmek için ayrı ölçekler kullanılmıştır. Katılımcıların yaş, cinsiyet, ekonomik durum, ailelerinin dindarlık ve din eğitimini kimden nasıl aldıkları ile ilgili durumu belirlemek için Otobiyografik Anketi uygulanmıştır. Katılımcıların Tanrı Algılarını değerlendirmek için Tanrı Algısı Soru Formu II, Kendilik Algılarını belirlemek için Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ), öfke yaşantılarını değerlendirmek için Çok Boyutlu Öfke Ölçeği'nin (ÇBÖÖ) 5. Boyutu "kişilerarası öfke" ve öfkeyle ilişkili davranışlar ölçekleri kullanılmıştır. Ayrıca katılımcıların

suçluluk ve utanç durumlarını belirlemek için Suçluluk-Utanç Ölçeği (SUKÖ) kullanılmıştır.

Tanrı Algısı Soru Formu II: Form, Özdoğan'nın danışmanlığında Güler (2007) tarafından hazırlanmıştır. Bu formda bireylerin Tanrı Tasavvuru'nu ölçmek için 36 tutum ifadesi yazılmıştır. Seçenekler 5' li Likert tipi olarak hazırlanmıştır. Ölçeği yanıtlayan birey her soru için (1) "Hiç Yansıtmıyor", (2) " Kısmen Yansıtıyor", (3) " Biraz Yansıtıyor", (4) Oldukça Yansıtıyor" ve (5) "Tamamen Yansıtıyor" şeklindeki şıklardan birini işaretlemektedir. İfadeler sevgi-öz ve korku-şekil yönelimini karşılayacak şekilde hazırlanmıştır. TA II formu olumlu (15 madde) ve olumsuz (21 madde) maddelerden oluşmaktadır. Olumlu maddeler 1, 4, 5, 6, 9, 11, 12, 13, 17, 19, 20, 22, 25, 31, 32 ve olumsuz maddeler 2, 3, 7, 8, 10, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36'dır. Olumlu maddeler sevgi yönelimli Tanrı Algısını, Olumsuz maddeler korku yönelimli Tanrı Algısını ifade etmektedir. Formdan alınan yüksek puanlar ergenin "sevgi yönelimli" (olumlu) bir Tanrı Tasavvuruna sahip olduğunu, düşük puanlar ise "korku yönelimli" (olumsuz) bir Tanrı Tasavvuruna sahip olduğunu gösterir. Güler (2007)'in çalışmasında Tanrı Algısı II soru formunun Cronbach Alpha katsayısı, .80 (N:535) olarak bulunmuştur. Koç (2011) çalışmasında Tanrı Algısı II soru formunun Cronbach Alpha katsayısını, .82 olarak bulmuştur. Bu çalışmada Tanrı Algısı II soru formunun Cronbach Alpha katsayısı. 79 (N:1536) olarak bulunmuştur.

Çok Boyutlu Öfke Ölçeği: Öfke yaşantılarını değerlendirmek için Balkaya ve Şahin (2003) tarafından hazırlanan ölçeğin ilk pilot çalışması 60 kişiyle, ikinci pilot çalışması 148 kişiyle yapılmıştır. Daha sonra 756 kişiyle Çok Boyutlu Öfke Ölçeği'n psikometrik özellikleri incelenmiştir. İç tutarlığının. 64 ve. 95 arasında

değiştiği bulunmuştur. Beşli likert tipi Çok Boyutlu Öfke Ölçeği (ÇBÖÖ) 5 Boyuttan oluşmaktadır. İlk boyutu "Öfkelendiğinizde aşağıdaki belirtiler sizde ne sıklıkla ortaya çıkar?" sorusuyla 14 madde ile öfkenin fiziksel belirtilerini, ikinci boyutta, öfkenin oluşmasına neden olan etmenleri tanımlayan toplam 42 madde verilerek öfke yoğunluğu belirlenmek istenmektedir. Üçüncü boyutta, öfkeyle ilgili düşünceleri içeren 30 madde verilerek "Aşağıdaki düşünceler aklınızdan ne sıklıkla geçer? Sorusuna cevap aranırken, dördüncü boyutta, 47 madde ile "Sizi öfkelendiren bir insan karşısında aşağıdaki davranışları ne sıklıkla gösterirsiniz? Sorularına cevaplar aranmıştır. Beşinci boyutta ise öfkeyle başa çıkma yolları araştırılmış ve Sizi öfkelendiren bir durumda kaldığınızda aşağıdaki davranışları ne sıklıkla gösterirsiniz? Sorusuna 26 madde ile cevap aranmıştır. Böylece Çok Boyutlu Öfke Ölçeği 159 maddeden oluşturulmuştur.

Çalışmada ölçeğin 4. boyutu olan "sizi öfkelendiren bir insan karşısında aşağıdaki davranışları ne sıklıkla gösterirsiniz" ile 5. Boyutu olan "Sizi öfkelendiren bir durumda kaldığınızda aşağıdaki davranışları ne sıklıkla gösterirsiniz?" ölçekleri kullanılmıştır. "Kişiler arası öfke ölçeğinin dört alt ölçeği (intikam tepkileri, pasif agresif tepkiler, içedönük tepkiler, umursamaz tepkiler) bulunmaktadır. Öfkeyle ilişkili davranışlar ölçeğinin üç alt ölçeği (Saldırgan, Sakin ve kaygılı davranışlar) bulunmaktadır. Balkaya ve Şahin (2003) çalışmlarında ölçeğin 5 boyutlu Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısını 0.83 ve 0.93 arasında bulmuşlardır. Alt ölçeklerin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı olarakta 0.64 ile 0.95 arasında değiştiğini ifade etmişlerdir. Batıgün (2002) "Kişilerarası öfke" boyutu için 0.92 olarak belirtmiştir. Balkaya (2001)'nın çalışmasında "Kişilerarası öfke" boyutunun Cronbach Alpha katsayısı 0.93 olarak bildirilmiştir. Güleç (2005) çalışmasında

depresyon ile birlikte değerlendirmiş ve güvenilirlik katsayısını 0.92 olarak bildirmiştir. Koç (2011) de çalışmasında "Kişilerarası öfke" boyutunun Cronbach Alpha katsayısını 0.92 olarak bildirmiştir. Bu çalışmada kişilerarası öfke ölçeğinin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0.93, öfkeyle ilişkili davranışlar ölçeğinin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0.71 olarak belirlenmiştir.

Suçluluk-Utanç Ölçeği (SUTÖ): SUTÖ, Şahin ve Şahin (1992) tarafından geliştirilen, 24 maddelik, 5 dereceli Likert tipi kendini değerlendirme türü bir ölçektir. Suçluluk ve utanç duyguları için ayrı ayrı puanlanmaktadır. Yüksek puanlar, suçluluk ya da utanç duygularının yoğunluna işaret eder. Yapılan güvenilirlilik çalışmasında ölçeğin iç tutarlılık Cronbach Alfa değeri "suçluluk" alt boyutu için 0.81, "utanç" alt boyutu için 0.80 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0.90 (N:1536) olarak bulunmuştur.

Ölçme araçlarından elde edilen veriler SPSS 15. paket programı ile analiz edilmiştir.

Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ): Benlik algısını ölçmek amacıyla 5 madde halinde Gilbert ve Allan (1991) tarafından geliştirilen ölçek Türkiye de N. H. Şahin, A. Durak ve N. Şahin (18 maddelik form) (1992) tarafından kullanılmıştır. Son formunda çift kutuplu 18 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 1-6 arası likert tipinde işaretlenmekte ve puanlama ona göre yapılmaktadır. Yüksek puanlar olumlu benlik şemasını, düşük puan alanlar ise olumsuz benlik şemasına işaret etmektedir. Ölçeğin güvenirlik çalışması üç sosyoekonomik düzeyden 263 kız ve 277 erkek, toplam 540 lise ve üniversite öğrencisi üzerinden yapılmış ve Cronbach Alfa katsayısı. 79 olarak bulunmuş; altı boyuttan on sekiz boyuta çıkarılan yeni ölçek formu 501 banka çalışanına uygulanmış ve. 89 güvenirlik katsayısına ulaşılmıştır. (Şahin ve Durak,

1993) (Savaşır ve Şahin, 1997). Güler (2007) çalışmasında Sosyal Karşılaştırma Ölçeğinin (SKO) Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı, 91 (N:534) olarak bulunmuştur. Koç (2011) çalışmasında Cronbach Alpha katsayısını 0.90 olarak bildirmiştir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0.79 (N:1536) olarak bulunmuştur.

2.3. İŞLEM

Araştırmada kullanılan ölçekler, ilk sayfada araştırmayla ilgili bilgi daha sonra demografik bilgi formu ve diğer ölçekler sıralanmış en sonda Suçluluk ve Utanç ölçekleri olacak şekilde ölçekler hazırlanmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçme araçları 2009-2010 Eğitim öğretim dönemi Nisan-Mayıs aylarında uygulanmıştır. Araştırmanın hipotezlerini sınamak için veri toplama araçlarından elde edilen veriler SPSS 15.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Tekniği kullanılmıştır. Farklı grupların ölçeklerden aldıkları puanların ortalamaları açısından karşılaştırılması için Univariate Analizi ve farklılığın kaynağının hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Tukey (PostHoc) analizi kullanılmıştır. Ergenlerde öfke duygusunun yordayan değişkenleri belirlemek için de aşamalı (Stepwise) regresyon analizi uygulanmıştır.

III. BÖLÜM

BULGULAR

3.1. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE YÖNELİK BULGULAR

Çalışmada; cinsiyet, okul türü, ekonomik durum ve ailenin dindarlık düzeyi gibi demografik değişkenlere ilişkin bilgiler de toplanmıştır. Tanrı Algısı Soru Formu II, Benlik Algısı Ölçeği, Suçluluk Duygusu Ölçeği, Utanç Duygusu Ölçeği ve Öfke Ölçeklerinden alınan puanlar üzerinde; cinsiyet (kız, erkek), okul türü (İmam Hatip Lisesi, Normal Liseler) ve Sosyo-ekonomik düzey (düşük, orta, iyi) gibi demografik değişkenlerin etkisinin bulunup bulunmadığına bakılmıştır. Bu amaçla; cinsiyet (2) X SED (3) X okul türü (2) olmak üzere 2x3x2 modeline uygun Varyans Analizleri (ANOVA) yapılmıştır.

3.1.1. Öfke Ölçeklerinden alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları

Öfkeyle İlişkili Davranışlar Ölçeği Toplam puanından alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları Tablo-1'de görülmektedir.

Tablo 1: Öfkeyle İlişkili Davranışlar Ölçeği Toplam puanından alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları

	Toplam Kareler	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kareler	F
Cinsiyet	1709.38	1	1709.38	12.36***
Okul türü	1866.27	1	1866.27	13.49***
SED	643.13	2	321.56	2.32
Cinsiyet X Okul türü	912.11	1	912.11	6.59**
Cinsiyet X SED	48.25	2	.12	.17
Okul türü X SED	467.65	2	233.82	1.69
Cinsiyet X Okul türü X SED	672.17	2	336.08	2.43
Hata	176440.145	1276	138.276	
Toplam	7657864.000	1288		

** p< .001 ***p<.001

Yapılan analiz sonucunda Öfkeyle İlişkili Davranışlar Ölçeği toplam puanı üzerinde cinsiyet ve okul türü değişkenlerinin temel etkisi olduğu görülmektedir. Erkek öğrenciler (x=77.78, ss=12.49), kız öğrencilerden (x=74.71, ss=11.23) anlamlı düzeyde daha fazla öfkeyle ilişkili davranışlar sergilemektedir. Ayrıca, düz lise öğrencilerinin de (x=77.93, ss= 11.53), İmam Hatip Lisesi öğrencilerine (x=74.51, ss= 12.10) göre öfkeyle ilişkili davranışları anlamlı düzeyde daha fazla sergiledikleri gözlenmektedir. Tüm bunlara ek olarak, bu bağımlı değişken üzerinde "cinsiyet x okul türü" değişkenlerinin de etkileşim etkileri gözlenmiştir.

Kişilerarası Öfke Ölçeği toplam puanına uygulanan varyans analizi sonuçları Tablo-2'da görülmektedir.

Tablo 2: Kişilerarası Öfke Ölçeği toplam puanına uygulanan varyans analizi sonuçları

	Toplam Kareler	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kareler	F
Cinsiyet	3911.38	1	3911.38	3.95
Okul türü	30216.79	1	30216.79	30.53***
SED	1437.97	2	718.98	.72
Cinsiyet X Okul türü	158.81	1	158.81	.16
Cinsiyet X SED	942.84	2	471.42	.47
Okul türü X SED	326.09	2	163.04	.16
Cinsiyet X Okul türü X SED	1808.26	2	904.13	.91
Hata	1262737.64	1276	989.60	
Toplam	25386076.00	1288		

***p<.001

Yapılan analiz sonucunda Kişilerarası Öfke Ölçeği'nden alınan toplam puanlar üzerinde yalnızca okul türü değişkeninin anlamlı etkisi olduğu görülmektedir. İmam hatip lisesi öğrencilerinin kişilerarası öfke puanları (x=131.24, ss=31.74), Düz lise öğrencilerin kişilerarası öfke puanlarında (x=142.51, ss=31.15) anlamlı düzeyde düşüktür.

3.1.2. Tanrı Algısı Soru Formu II'ye uygulanan varyans analizi sonuçları

Tanrı Algısı Soru Formu II'den alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları Tablo-3'de görülmektedir.

Tablo 3: Tanrı Algısı Soru Formundan alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları

	Toplam Kareler	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kareler	F
Cinsiyet	1502.73	1	1502.73	8.21**
Okul türü	1583.50	1	1583.50	8.65**
SED	2061.97	2	1030.98	5.63**
Cinsiyet X Okul türü	90.62	1	90.62	.49
Cinsiyet X SED	53.29	2	26.64	.14
Okul türü X SED	802.03	2	401.01	2.19
Cinsiyet X Okul türü X SED	255.21	2	127.60	.69
Hata	233534.36	1276	183.02	
Toplam	23526375.00	1288		

**P< .01

Yapılan analiz sonucunda Tanrı Algısı bağımlı değişkeni üzerinde cinsiyet, okul türü ve SED'in temel etkisinin olduğu görülmüştür.

Araştırmaya katılan kız öğrencilerin toplam olumlu Tanrı Algısı puanları (x=135.98, ss=12.89), erkek öğrencilerin toplam olumlu Tanrı Algısı puanlarından (x=132.78, ss=14.35) anlamlı düzeyde yüksektir. Ayrıca İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin olumlu Tanrı Algısı puanının (x=135.70), Düz Lise öğrencilerinin olumlu Tanrı Algısı puanından (x=133.12) anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür.

SED için yapılan Post-Hoc Tukey testi sonuçları ise Tablo-4. görülmektedir.

Tablo 4: Tanrı Algısı Soru Formu II'nden alınan puanların SED değişkeni açısından karşılaştırılması

	Düşük SED		**Orta SED**		**Üst SED**	
	X	**ss**	**X**	**Ss**	**X**	**Ss**
Tanrı Algısı	131.02	14.21	135.33	12.98	134.34	14.46

Üst SED > Düşük SED

Orta SED > Düşük SED

Tablo-4'de görüldüğü gibi, düşük SED'de bulunan bireylerin olumlu Tanrı algıları, Üst SED'de ve Orta SED'de bulunan bireylerden daha düşüktür. Başka bir deyişle; Orta ve üst SED'de bulunan bireyler, düşük SED'de bulunan bireylere göre Tanrı'yı daha olumlu algılamaktadırlar.

3.1.3 Benlik Algısı Ölçeği'ne uygulanan varyans analizi sonuçları

Benlik Algısı Ölçeğinden alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları Tablo-5'de görülmektedir.

Tablo 5: Benlik Algısı Ölçeğinden alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları

	Toplam Kareler	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kareler	F
Cinsiyet	2.74	1	2.74	.01
Okul türü	428.32	1	428.32	1.69
SED	187.43	2	93.71	.37
Cinsiyet X Okul türü	129.03	1	129.03	.51
Cinsiyet X SED	114.70	2	57.35	.22
Okul türü X SED	490.40	2	245.20	.97
Cinsiyet X Okul türü X SED	486.09	2	243.04	96
Hata	321795.74	1275	252.38	
Toplam	8947793.00	1287		

Yapılan analiz sonucunda, Benlik Algısı Ölçeği'nden alınan puanlar üzerinde hiçbir bağımsız değişkenin anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

3.1.4. Suçluluk Duygusu Ölçeği'ne uygulanan varyans analizi sonuçları

Suçluluk Duygusu Ölçeği'nden alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları Tablo-6'de görülmektedir.

Tablo 6: Suçluluk Duygusu Ölçeği'nden alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları

	Toplam Kareler	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kareler	F
Cinsiyet	4554.70	1	4554.70	54.00***
Okul türü	304.84	1	304.84	3.61
SED	393.19	2	196.59	2.33
Cinsiyet X Okul türü	78.64	1	78.64	.93
Cinsiyet X SED	54.98	2	27.49	.32
Okul türü X SED	232.51	2	116.25	1.37
Cinsiyet X Okul türü X SED	255.49	2	127.74	1.51
Hata	107622.02	1276	84.34	
Toplam	736159.00	1288		

***p<.001

Yapılan analiz sonucunda suçluluk duygusu bağımlı değişkeni üzerinde yalnızca cinsiyet bağımsız değişkeninin anlamlı etkisi olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin suçluluk puanlarının (x=24.42, ss=10.45), kız öğrencilerin suçluluk puanlarından (x=19.68, ss=7.87) anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir.

3.1.5. Utanç Duygusu Ölçeği'ne uygulanan varyans analizi sonuçları

Utanç Duygusu Ölçeği'nden alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları Tablo-7'de görülmektedir.

Tablo 7: Utanç Duygusu Ölçeği'nden alınan puanlara uygulanan varyans analizi sonuçları

	Toplam Kareler	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kareler	F
Cinsiyet	8000.96	1	8000.96	111.43***
Okul türü	322.05	1	322.05	4.48*
SED	115.36	2	57.68	.80
Cinsiyet X Okul türü	52.33	1	52.33	.72
Cinsiyet X SED	295.48	2	147.74	2.05
Okul türü X SED	178.51	2	89.25	1.24
Cinsiyet X Okul türü X SED	680.49	2	340.24	4.73
Hata	91612.80	1276	71.79	
Toplam	967861.00	1288		

*p< .05 ***p<.001

Yapılan analize göre utanç duygusu bağımlı değişkeni üzerinde cinsiyet ve okul türü değişkenlerinin temel etkisi olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin utanç duygusu düzeyinin (x=29.05, ss=9.17), kız öğrencilerinin utanç duyguları düzeyinden (X=22.98, ss=7.89) anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca; düz lise öğrencilerinin utanç duygu düzeyleri (x=27.12, ss= 8.83), İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin utanç duygusu düzeylerinden (x=24.69, ss= 9.10) anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür.

3.1.6. Değişkenler Arası İlişkiler (Korelasyon Analizleri)

Öfke değişkenleri ile diğer değişkenler arasındaki Pearson korelasyon katsayıları Tablo-8'da görülmektedir.

Tablo 8: Değişkenler arası ilişkiler

	Tanrı Algısı	Benlik Algısı	Suçluluk Duygusu	Utanç Duygusu
Kişilerarası Öfke Tepkileri	-.20***	-.10***	.02	-.09***
Pasif-Agresif Tepkiler	-.10***	-.04	-.12**	-.18***
İçedönük Tepkiler	-.01	-.05	-.19***	-.21***
İntikam Tepkileri	-.25***	-.13***	12***	-.01
Umursamaz Tepkiler	-.03	.07**	.07**	.06
Öfkeyle ilişkili Davranışlar	-.13***	-.02	.01	-.04
Saldırgan Davranışlar	-.26***	-.12***	.17***	-.07**
Sakin Davranışlar	.14***	.14***	-.16***	-.10***
Kaygılı Davranışlar	-.04	-.03	-.10***	-.14***

***p<.001 **p<.01 *p<.05

Yukarıdaki tablo incelendiğinde; öfke ile ilgili tüm değişkenler ile Tanrı algısı, kendilik algısı, suçluluk duygusu ve utanç duygusu arasında beklenen yönde ve anlamlı ilişkilerin mevcut olduğu gözlenmektedir.

Tablo 9: Değişkenler arası ilişkiler

	Tanrı algısı	K.algısı	Suçluluk	Utanç
Tanrı Algısı	1	,171(**)	-,197(**)	-,141(**)
Kendilik algısı	,171(**)	1	-,084(**)	-,052(*)
Suçluluk Duygusu	-,197(**)	-,084(**)	1	,714(**)
Utanç Duygusu	-,141(**)	-,052(*)	,714(**)	1

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Yukarıdaki tablo incelendiğinde; Olumlu Tanrı algısı ile suçluluk ve utanç duyguları arasında negatif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu, yine olumlu Tanrı algısı ile Benlik arasında ise pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu görülmektedir. Ayrıca Benlik algısı ile suçluluk ve utanç duyguları arasında da negatif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu görülmektedir.

3.1.7. Regresyon Analizi

Ergenlerdeki öfkeyi yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla aşamalı hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Bu amaçla, "Kişilerarası Öfke Ölçeği" ve "Öfkeyle İlişkili Davranışlar" ölçeklerinden alınan puanlar birleştirilerek (Sakin Davranışlar ve Umursamaz Tepkiler alt ölçekleri hariç) bir "Öfke Toplam Puanı" oluşturulmuş ve bağımlı değişken olarak bu toplam puan alınmıştır. Denkleme ilk sırada, okul türü, SED ve dindarlık düzeyi; ikinci sırada suçluluk ve utanç puanları, üçüncü sırada Tanrı Algısı ve son sırada da kendilik algısı puanları girilmiştir. Sonuçlar Tablo-9'de verilmektedir.

Tablo 10: Toplam Öfke Puanını Yordayan Değişkenler (Aşamalı Hiyerarşik Regresyon)

	R	R^2	Beta	t	F
Okul türü	.199	.040	.187	7.04***	52.94***
Dindarlık Düzeyi	.211	.044	-.034	-1.28	29.84***
SED	.218	.048	.069	2.62**	21.39***
Utanç Duygusu	.229	053	-.228	-6.24	17.82***
Suçluluk Duygusu	.282	.079	.183	4.96***	22.11***
Tanrı Algısı	.347	.120	-.199	-7.23***	29.16***
Kendilik Algısı	.355	.126	-.076	-.2.85**	26.30***

**p<.01 ***P<.001

Tablo -10'de görüldüğü gibi, denkleme ilk sıradan okul türü, ikinci sırada dindarlık düzeyi, üçüncü sırada ise SED girmiştir. Bu üç değişken birlikte toplam varyansın yaklaşık olarak % 05'ini açıklamaktadır. Daha sonra denkleme giren suçluluk ve utanç duyguları ile birlikte toplam varyansın % 08' inin açıklandığı görülmektedir. Denkleme 6. sıradan giren Tanrı Algısı toplam varyansa yaklaşık % 04'lük bir katkı yapmaktadır. Son sırada denkleme giren kendilik Algısı ile birlikte tüm değişkenler toplam varyansın yaklaşık % 13'ünü açıklamaktadır. Ayrıca, dindarlık düzeyi (t= -1.28, p > .05) ve utanç duygusu (t= -.24, p > .05) dışındaki tüm değişkenlerin yordamaya bağımsız katkılarının da anlamlı olduğu görülmektedir.

Toplam öfke puanını yordayan değişkenler denklemine ilk sıradan giren okullar, İmam Hatip Liseleri ve Düz Liseler diye iki kategoride değerlendirilmiştir. İkinci sıradan giren ailenin dindarlık düzeyi ise düşük, orta, iyi olarak üç kategoride değerlendirilmiştir. Üçüncü sıradan giren sosyo-ekonomik düzey düşük, orta ve iyi olarak üç kategoride değerlendirilmiştir.

Buna göre, eğer ergeni okul türü biliniyorsa, dindarlık düzeyi ve sosyo ekonomik düzeyi hakkında bilgiler varsa; bunların yanında kişinin utanç, suçluluk düzeylerini, Tanrı algısının nasıl olduğunu ve kendisini de nasıl algıladığını biliyorsak, o gencin öfke düzeyini % 13'lük bir olasılıkla tahmin edebiliriz. İlginç olarak bu % 13'lük olasılık içinde neredeyse % 05'lik bir katkı payı Tanrı algısının olumsuzluğuyla gelmektedir.

IV. BÖLÜM

TARTIŞMA

4.1. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERİN ÖFKEYLE İLİŞKİLİ DAVRANIŞLAR, KİŞİLERARASI ÖFKE ÖLÇEKLERİ TOPLAM PUANLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Araştırmada ergenlerin öfke duygusunun, benlik algısı, Tanrı Algısı, suçluluk ve utanç duygularıyla ilişkileri değerlendirilmiştir. Bunun için de önce öfke ölçeklerinden alınan puanlar üzerinde cinsiyet, okul türü, sosyo-ekonomik durum gibi demografik değişkenlerin etkili olup almadığına bakılmıştır.

İlk olarak öfkeyle ilişkili davranışlar ölçeği değerlendirilmiştir. Burada öfkeyle ilişkili davranış toplam puanlarıyla, cinsiyet ve okul türünün ilişkili olduğu görülmüştür. Erkek öğrencilerin öfkeyle ilgili davranışlardan aldıkları puanlarının, kızlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Ölçekten alınan puanların yüksek olması o davranışın daha yoğun yaşandığını göstermektedir. Bana göre erkek öğrencilerin öfkeyle ilişkili davranışlardan yüksek puan almalarının nedenlerinden birisi, ailede erkek çocuğa verilen rolle ilgilidir. Çünkü ataerkil toplumlarda erkek daha öne çıkarılmakta ve duygularını daha rahat ifade etmeleri teşvik edilmektedir. Özellikle araştırmanın yapıldığı bölgemizde bu duruma daha çok rastlamak mümkündür.

Ayrıca erkek öğrencilerin öfkeyle ilişkili davranışları kadınlara göre daha yoğun yaşamalarında bu davranışları uygulama noktasında toplumda da erkeklere daha hoşgörülü davranılmasının da etkisi olabilir. Bir başka neden olarak erkeklerin

öfke duygularını kadınlara göre daha doğrudan ifade etmelerinin de etkisi olabilir. Nitekim bununla ilgili yapılmış çalışmalar mevcuttur (Averill, 1983; Lerner; 1996; Sharkin, 1993; Akt,; Şahin & Ark. 2003; 193).

Aynı konuyla ilgili Masalcı (2000) tarafından yapılan başka bir araştırmada ise kız ve erkek çocukların öfkelerini ifade etme biçimleri açısından anlamlı farklılıkların olduğu belirtilmiştir. Erkeklerin öfkelerini daha rahat ifade ettiklerinden bunun kendileri için artı gibi değerlendirdikleri vurgulanmıştır (Avcı, 2008). Lerner (1996) Kadınların öfkelerini doğrudan göstermemelerinin nedenlerinin hem içsel hem de sosyal engeller olduğunu belirtmiştir (Bostancı & arkadaşları; 17). Ayrıca araştırmamızın sonuçlarıyla uyumlu bazı çalışmalarda vardır (Winkler & ark. 2005; Chabrol & ark. 2009; Bostancı, Çoban, Tekin, Özen, 11; Balkaya, 2001; Batıgün, 2002; Balkaya & Şahin, 2003; Buntanie & Costenber 1997; Sala, 1997; Tambağ & Öz, 2005).

Yine mevcut araştırmamıza göre düz lise öğrencilerinin aldıkları öfke puanlarının, imam hatip lisesi öğrencilerinin aldıkları öfke puanlarından yüksek olmasın da, daha önce ifade edildiği gibi bu okullar da verilen din eğitiminin katkısı olabilir. Çünkü İmam hatip liselerinin ders müfredatı içerisinde mesleki derslerin ağırlıkta olması özellikle Siyer ve Hadis gibi derslerde öfke duygusunu kontrol etmenin dini açıdan önemini vurgulayan ifadelerin olmasının etkisi olabilir. Hatta bundan dolayı da imam hatip lisesi öğrencileri işaretlerken daha dikkatli olmuşta olabilirler. Çünkü araştırma son sınıf öğrencileri ile yapıldığı için bu öğrencilerin dört yıllık eğitimleri süresince meslek dersleri müfredatı içerisinde öfke kontrolünün dinen tavsiye edildiği ile ilgili konuları farklı başlıklar altında görmelerinin, etkisi olabilir. Henüz bu sonucu değerlendirebileceğimiz başka çalışma yapılmamıştır.

4.2. DEMOGRAFIK DEĞIŞKENLERIN TANRI ALGISI, KENDILIK ALGISI, SUÇLULUK VE UTANÇ ÖLÇEKLERI PUANLARI ÜZERINDEKI ETKILERI

Yine araştırmanın bir diğer sonucuna göre de cinsiyet, okul türü ve sosyo-ekonomik durumun, Tanrı algısı üzerine temel etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Cinsiyet değişkeninde kızların Tanrı algısı puanlarının erkeklerinkinden yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Tanrı Algısından yüksek puanlar, olumlu Tanrı Algısını, düşük puanlar ise olumsuz Tanrı Algısını ifade etmektedir. Bu da kadınların Tanrı Algısı konusunda erkeklerden daha olumlu oldukları anlamına gelebilir.

Kadınlarda Olumlu Tanrı algısının daha fazla olması Güler (2007) ve Koç (2011)'un çalışmaları ile de uyumludur.

Mevcut araştırmanın sonuçlarıyla uyumlu olan diğer bir çalışmada da, kadınların Tanrı'yı olumlu algılama düzeyinin erkeklere göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Karataş, 2008).

Yukarıdaki sonuçlarla ilişkili olarak Tamminen (1991) 7-20 yaşları arasındaki öğrencilere benim Tanrım neye benziyor? Sorusunu yöneltmiştir. Erkekler insana benzeyen, güçlü, yaratıcı ve kutsal Tanrı tasavvur ederken, kızlar ise seven, bağışlayan ve nazik olan bir Tanrı tasavvuruna sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Yine İmam Hatip Lisesinde okuyan öğrencilerin olumlu Tanrı Algısı puanlarının düz lise öğrencilerininkinden yüksek olması, bu okullarda verilen din derslerinin yoğunluğu ve müfredatın içeriği ile açıklanabilir. Çünkü İmam Hatip Liselerinde meslek dersleri adı altında verilen derslerin çoğunluğunda, konular

arasına dağıtılmış sevgi, hoşgörü, merhamet, bağışlama gibi kavramların Allah'a izafe edilerek açıklanmasının İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin Olumlu Tanrı Algısının yüksek çıkmasında katkısı olabilir. Hatta tövbe gibi suçun değil affedilmenin esas olduğunun kutsal metinlerde (ayet ve hadislerde) vurgulanmasının da olumlu katkısı olabilir.

Ayrıca sosyo-ekonomik durumun Tanrı Algısı ile ilişkisinin olması da önemlidir. Yapılan Post-Hoc Turkey testi sonuçlarına göre orta ve üst SED'de bulunan bireyler, düşük SED'de bulunan bireylere göre Tanrı'yı daha olumlu algılamaktadırlar. Sosyo-ekonomik bakımdan sıkıntı çeken ailelerin çocukları, çektikleri sıkıntılardan Tanrı'yı da sorumlu olarak görebilirler. Özellikle "insanın başına her ne gelirse Allah'tan gelir" şeklindeki yanlış kader anlayışı ekonomik sıkıntılarının kaynağı olarak ta Tanrı'yı işaret etmektedir. Bu yanlış anlayışında etkisi olabilir. Ancak bu konu da başka araştırmalara da ihtiyaç vardır.

Kendilik algısı puanları üzerinde cinsiyet, okul türü ve sosyo-ekonomik durumun temel yönden etkisinin olduğu gözlemlenmemiştir. Bu durumda ister erkek ya da kız öğrenci olsun, ister düz lise ya da imam hatip lisesi olsun, ya da alt, orta, üst sosyo-ekonomik durum olsun kişilerin kendilerini algılamaları açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Araştırmamızın sonuçlarıyla uyumlu bir bulgu da Barut ve Ayyıldız (2009) tarafından ilköğretim öğrencileri ile yapılan araştırmada cinsiyet ile benlik algısı arasında anlamlı bir ilişkinin gözlemlenmemiş olmasıdır.

Araştırmanın diğer bulgusu olan suçluluk duygusunun, cinsiyet ile anlamlı bir ilişkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Erkeklerin suçluluk puanlarının kızlarınkinden anlamlı düzeyde yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Mevcut araştırmanın sonucunu destekleyen bir başka çalışma ise Sığrı, Tabak ve Sağır (2010) tarafından yapılmış ve erkeklerin suçluluk puanları kadınlara göre yüksek bulunmuştur.

Yukarıdaki bulgularla ilgili olarak Köksal ve Gençdoğanın (2010) yaptıkları çalışmada ise yukarıdaki sonuçlara ters yönde, kızların suçluluk puanları erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur. Yine bu sonucu destekleyen bir diğer araştırma da Lutwark (2001) tarafından ortaya konmuştur. Cirhinlioğlu ve Güvenç (2011) tarafından yapılan araştırma da da suçluluk duygusunu kadınların erkeklerden daha yoğun yaşadıkları yönündedir.

Yetişkin örneklem ile yapılan çalışmalarda kadınların erkeklerden daha fazla suçluluk ve utanç duygusu yaşadıkları ifade edilmiştir (Evans, 1984; Feguson & Crowy, 1997; Ferguson & Eyre & Ashbaker, 2000; Lutvak & Ferrari, 1996). Sonuçlar arasında gözlenen bu farklılaşmaların daha ayrıntılı araştırmalarla açıklanmasında yarar olduğu söylenebilir.

Araştırmanın bir diğer değişkeni utanç puanları üzerinde cinsiyet ve okul türünün temel etkisi gözlemlenmiştir. Erkek öğrencilerin utanç duygusu düzeyi, kız öğrencilerinin utanç duygu düzeylerinden anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür.

Ancak konuyla ilgili diğer araştırmalar bu sonucu desteklememektedir. Köksal ve Gençdoğan (2010) tarafından yapılan araştırmada kadınların utanç

puanları erkeklerinkinden yüksek çıkmıştır. Sığrı, Tabak ve Sağır (2010) tarafından yapılan araştırmada da kadınların utanç puanları, erkeklerin utanç puanından yüksek çıkmıştır. Lutwark (2001)'ın çalışmasında kadınların utanç puanları yüksek çıkmıştır.

Suçluluk ve Utanç duygusunun cinsiyete göre farklılaştığı ile ilgili bulgular Karataş'ın (2008) çalışmalarında da belirtilmiştir. Fakat Karataş'ın çalışması sonucuna göre suçluluk ve utanç duyguları erkeklere göre kadınlarda daha düşüktür. Oysa mevcut araştırmada erkeklerin suçluluk ve utanç puanları yüksek çıkmıştı.

Ayrıca düz lise öğrencilerinin utanç duygusu düzeyinin, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin utanç duygusu düzeyinden anlamlı düzeyde yüksek olması dikkat çekicidir. Bu sonuç da daha ayrıntılı araştırmalarla incelenmesinde yarar olan sonuçlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmamızın sonuçlarına uygun olarak Köksal ve Gençdoğan (2010) ve Şahin ve Şahin (1992) tarafından yapılan araştırmalarda da suçluluk ve utanç arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu, suçluluk arttıkça utancın da arttığı, öfke arttıkça, suçluluk duygusunun azaldığı veya tam tersi suçluluk duygusu arttıkça öfkenin azaldığı bulunmuştur.

Araştırmanın yapıldığı bölgede genel kanı, suçluluk ve utanç duygularının daha çok kadınlara özgü duygular olduğu yönündedir. Hatta "erkek adam utanır mı" diye utanma duygusu erkeğe yakıştırılmaz. Ancak araştırmanın sonuçları bu genel kanaatin doğru olmadığını göstermektedir.

4.3. DEĞIŞKENLER ARASI İLIŞKILER

Kişilerarası öfke tepkileri ile Olumlu Tanrı Algısı, olumlu benlik algısı ve utanç duyguları arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler gözlemlenmiştir.

Tanrı algısı olumlulaştıkça, kişinin kendini algılayışı olumlu, kendilik algısı olumlu oldukça öfke düşmektedir. Ayrıca utanç arttıkça öfkenin de azaldığı söylenebilir. Kuşkusuz bu bir korelasyon analizi olduğu için öfke arttıkça bu üç değişkenin de azaldığı söylenebilir.

Kişilerarası öfke tepkileri ile olumlu Tanrı algısı arasındaki olumsuz yöndeki anlamlı ilişki, bireyin kişilerarası öfke tepkilerini azaltmak için olumlu Tanrı algısının güçlendirilmesi gerektiğini gösterebilir. Bunun için de başta aile olmak üzere, din eğitiminin verildiği yerlerde bu durumun dikkate alınması gerekir. Özellikle anne-babaların çocuklarını terbiye aracı olarak Tanrı'yı cezalandırıcı bir güç olarak göstermemeleri gerekir. Çocukluk dönemi Tanrı algısının ergenlik dönemindeki yaşantı üzerinde etkisi vardır (Hökelekli, 2001). İnsanda öfke tepkilerinin oluşmasında çocukluk dönemi Tanrı ve din algısının etkisinin olduğu daha önce yapılmış çalışmalarda da vurgulanmıştır (Uysal, 1996).

Ayrıca ergenlerde Olumlu Tanrı algısının, ergenlerin kendi yaşantılarına da olumlu katkı sağlayacağı söylenebilir. Nitekim Kimter (2002)'in çalışmasında "her şeye gücü yeten ve affedici olduğuna inandığım Allah benim için güç, güven ve iyilik kaynağıdır" şeklindeki önermeye katılımcıların hepsinin onaylamış olması kanaatimizi güçlendirmektedir.

Yine aynı konuyu üniversiteli öğrencilerle çalışan Koç (2011)''un araştırmasında kişilerarası öfke ile olumlu Tanrı algısı arasında negatif yönde

anlamlı ilişkilerin çıkması kanaatimizi güçlendirmektedir. Hatta Batson ve ark. (1993) Tanrı'ya yönelik olumlu duygulara sahip bireylerin psikolojik olarak daha sağlıklı olduğu yönündeki bulguları da önemlidir. Çünkü bu sonuç kişilerarası öfke ile benlik algısı arasındaki ilişki için de önemlidir.

Mevcut çalışma da kişilerarası öfke tepkileri ile benlik algısı arasında da negatif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu gözlemlenmiştir. O zaman ergenlerin olumlu kendilik algılarının güçlendirilmesi, kişilerarası öfke tepkilerini düşürecektir. Bunun içinde ergenleri anlamaya çalışmak, onlara değer vermek, güvenmek, doğrularını desteklemek ve onlara önemli olduklarını hissettirmekte yarar olacaktır.

Kişilerarası öfke tepkileri ile suçluluk arasında anlamlı ilişkilerin olmaması dikkat çekicidir. Fakat suçluluk duygusunun, kişilerarası öfke tepkileri alt ölçekleri ile anlamlı yönde ilişkili olduğu gözlemlenmiştir.

Mevcut araştırmamızda kişilerarası öfke tepkileri ile utanç duygusu arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler gözlemlenmiştir.

Olumlu Tanrı algısı arttıkça kişilerarası öfke tepkilerinin azaldığı ya da olumsuz Tanrı algısı arttıkça kişilerarası öfke tepkilerinin arttığı gözlenmiştir. Bu öfke alt boyutları açısından değerlendirildiğinde ortaya çıkan bulgu da çok ilginçtir. Diğer deyişle ne Tanrı algısı ne de kendilik algısı içe dönük öfke tepkileriyle ilişkili bulunmazken, her ikisi de pasif-agresif ve intikam tepkileriyle ters yönde bağlantılı bulunmuştur. Buna göre Tanrı algısı ve kendilik algısı olumsuzlaştıkça, öfkenin karşıdaki kişiye dogrudan ifadesi yerine dolaylı yoldan seçildiği söylenebilir. Aynı şekilde öfke davranışları açısından değerlendirildiğinde saldırgan davranışların

(büyük olasılıkla öfkenin dogrudan öfke nesnesine yönlendirmek yerine) Tanrı algısı ve kendilik algısı olumsuzlaştıkça arttığı söylenebilir.

Tanrı algısı ile kendilik algısı ve suçluluk ve utanç puanlarının ilişkisine bakıldığında da çok tutarlı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Olumlu Tanrı algısı arttıkça, olumlu kendilik algısının da arttığı, suçluluk duygusunun ve utanç duygularının azaldığı görülmüştür.

Tanrı algısının bu şekilde araştırma değişkenleri olan kendilik algısı, öfke, suçluluk ve utanç duygularıyla ilişkileri toplu halde değerlendirildiğinde, olumlu Tanrı algısının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu da aile içi ve okul egitiminde Tanrı'nın merhametli bir Tanrı olarak kavramlaştırılmasının önemine işaret etmektedir.

Öfkeli iken gösterilen pasif-agresif öfke tepkileri ile Tanrı Algısı, suçluluk ve utanç duygusu arasında olumsuz yönde anlamlı ilişkinin olduğu gözlemlenmektedir. Öfke duygusu genellikle istenilen bir durumun gerçekleşmemesi üzerine oluşan, çoğu zaman kısa süreli negatif bir cevaptır. Suçluluk ve utanç duygusu da bir cevaptır. Dolayısıyla suçluluk veya utanç duyan kişi bu davranışı ile istenilen veya istenmeyen duruma bir cevap vermiştir veya almıştır. Bu da öfke duygusunun yoğunluğunu düşürür.

Tanrı Algısı ile kendilik algısı arasında olumlu yönde anlamlı ilişkilerin gözlemlenmesi din eğitimi açısından önemli olabilir. Mevcut çalışmanın ve literatürdeki diğer çalışmaların bulgularına dayanarak, Tanrı kavramının kişiye olumlu vasıflarla anlatılması ile o kişinin olumlu benlik oluşturmasına olumlu katkılar sağlanabileceği düşünülebilir. Eğer insanlara Tanrı kavramı olumlu vasıflarla

anlatılırsa bu o kişinin olumlu benlik oluşturmasına olumlu katkılar sağlamaktadır. İnsan doğuştan herhangi bir kavrama karşı ön kabülle doğmaz. Başta anne-baba olmak üzere çevre ve eğitiminde katkısıyla benlik oluşur. Benlik oluşum aşamalarında Tanrı olumlu özellikler ile sunulursa bu olumlu benlik kazanımına da etki edebilir.

Güler (2007)'in yetişkinlerle yaptığı çalışmasında da olumlu Tanrı algısı ile benlik algısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Koç (2011) çalışmasında ise kişilerarası öfke değişkeni, kendilik algısı ve olumlu Tanrı algısı değişkenleri ile ters yönlü anlamlı doğrusal ilişkilere sahiptir.

4.4. REGRESYON ANALİZİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ergenlerin öfke duygularını yordayıcı olarak denkleme ilk sıradan okul türü, ikinci sırada ailenin dindarlık düzeyi, üçüncü sırada ise ailenin sosyo-ekonomik durumu (SED) girmiştir. Bu üç değişken birlikte toplam varyansın yaklaşık olarak % 5'ini açıklamaktadır. Daha sonra denkleme giren suçluluk ve utanç duyguları ile birlikte toplam varyansın % 8' inin açıklandığı görülmektedir. Denkleme 6. sıradan giren Tanrı algısı toplam varyansa yaklaşık % 4'lük bir katkı yapmaktadır. Son sırada denkleme giren kendilik algısı ile birlikte tüm değişkenler toplam varyansın yaklaşık % 13'ünü açıklamaktadır. Ayrıca, dindarlık düzeyi ($t= -1.28$, $p > .05$) ve utanç duygusu ($t= -.24$, $p > .05$) dışındaki tüm değişkenlerin yordamaya bağımsız katkılarının da anlamlı olduğu görülmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi ergenlerdeki öfke yaşantılarını yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla yapılan aşamalı regresyon analizi denklemine ilk sırada % 04 ile okul türü girmiştir. Kişilerarası öfke ölçeği ve öfkeyle ilişkili

davranışlar ölçeği toplam puanlarına yapılan varyans analizinde okul türü ile anlamlı ilişkilerin olduğu ifade edilmiştir. Okul türleri de düz lise ve imam hatip lisesi olarak değerlendirilmiş ve düz liseli öğrencilerin öfke yaşantılarının imam hatip lisesi öğrencilerinden yüksek olduğu gözlemlenmişti. Bunun okulda verilen derslerle ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca imam hatip lisesindeki öğrencilerin aile yaşamlarının, sosyal ortamlarının farklı olmasınında etkisi olabilir.

Denkleme ikinci sıradan giren ailenin dindarlık düzeyinin ergenlerdeki öfke yaşantısını yordayan değişkenlerden olması, dinin, hem birey hem de aile için öfke yaşantısı üzerinde olumlu etkisinin olduğunu göstermektedir. Çünkü din öfkeyle baş etmeyi ibadet sayar. Özellikle insanı zorlayan, sıkıntıya sokan ve öfke duymasına sebep olan durumlar karşısında sabretmenin önemi hem ayetlerde hem de hadisler de sık sık vurgulanır[12].

Denkleme üçüncü sıradan giren ailenin sosyo-ekonomik durumunun ergenlerdeki öfke yaşantısı ile ilişkisinin olması önemlidir. Fakirlik öfke ve aile içi şiddetin en önemli sebeplerindendir. Özellikle lisede okuyan ergenler için fakirlik ve yoksunluk sanki kendilerini yapılmış bir negatif ayrımcılık gibi algılandığı için hem dine hem de sosyal normlara karşı daha duyarsız olabilmekteler. Yapılan araştırmalarda öfkenin yansıması olarak aile içi şiddetin en önemli sebeplerinden biri olarakta ailenin ekonomik durumunun düşük olması gösterilmektedir (Köknel, 2000; Ekşi & Yaman, 2010; Yavuzer, 1990; Kesen & Deniz, 2005).

---

[12] K. Kerim, 3/119,134,159; 7/150,154; 9/15,120; 16/58; 20/86; 21/87; 22/15; 25/12; 26/55,168; 33/25; 39/45; 40/35; 43/55; 48/26,29; 67/8
Hadislerde de öfke duygusuyla mücadele etmenin önemine vurgu yapılmış ve öfkesine sahip olanlar övülmüştür (Müslim, Birr 106, 2608; Ebu Davud, Edeb 3, 4779, Buhari, Edeb 76, Müslim, Birr 107, 2760; Muvatta, Hüsnü'l-Halk 12, 2, 906).

Denkleme dördüncü ve beşinci sıradan giren suçluluk ve utanç duygularının ergenlerin öfke yaşantılarını yordayan değişkenler olarak gözlemlenmesi, Lutwak ve arkadaşlarının (2001) yaptıkları çalışmalarla da uyumludur. Söz konusu çalışmada utangaç kişilerin bastırma yoluyla öfkelerini içlerine attıkları belirtilmiştir (Saçar, 2007). Ayrıca üniversite öğrencileriyle yapılan çalışmada öfke duygusu ile suçlama ve utanç duygusu arasında ilişki olduğu belirtilmiştir (Tangney ve ark., 1996).

Ergenlerin öfke yaşantısı ile Tanrı algısı arasındaki ilişkiyi yordayan değişkenleri belirlemek için yapılan aşamalı regresyon analizinde denkleme 6. sıradan giren olumlu Tanrı algısı, varyansa yaklaşık % 04'lük gibi bir katkı yapmıştır. Ergenlerdeki öfke yaşantısında birçok psikolojik faktörün devrede olabileceği bilinmekle birlikte, olumlu Tanrı algısı değişkeninin öfke yaşantılarını denkleme giren diğer değişkenlerden daha fazla yorumladığı görülmektedir. Öyleyse olumlu Tanrı tasavvuruna sahip olmanın öfke yaşantılarını azaltmada önemli etkisinin olacağı söylenebilir. Nitekim aşağıdaki çalışmalarda da görüşümüzü destekler sonuçlar çıkmıştır (Batson ve ark.,1993; Koç, 2011;).

Denkleme yedinci sıradan giren kendilik algısı, öfkeyi yordayan bir diğer değişkendir. Ergenlik döneminde kişi toplumsal statü ve saygınlık kazanma mücadelesi verirken kendi kişiliğini de oluşturur (Eldeliklioğlu, 205; 267-28) Kişiliğinin oluşumunda pozitif değerler ağırlıkta ise olumlu kendilik algısına sahip olur. Olumlu kendilik algısına sahip ergenlerin, kendilerine güvenleri ve saygıları olduğu için herhangi bir sorun ile karşılaştıkları zaman söz konusu sorun öfkeye dönüşmeden onunla yüzleşebilirler. Oysa öfke, doyurulmamış isteklere, istenmeyen sonuçlara veya karşılanmayan beklentilere karşı ortaya konan bir duygu ve zihinsel faaliyettir.

Öfke yaşantısında birçok psikolojik faktörün devrede olabileceği ve belirli türden bilişleri kapsayan bir duygu olduğunu söylemek olasıdır (Balkaya, Şahin, 2003). Yaş değişkenininde öfke yaşantılarını yordadığı Koç (2011)' ve Balkaya (2001) 'nın çalışmalarında belirtilmiştir.

Öfke, potansiyel olarak her insanda varolan ancak ortaya çıkması için uygun ortam ve şartları bekleyen bir duygudur. Thomas Gordon'un, öfke duygusunu buzdağına benzetmesi araştırmamızın sonuçları açısından önemlidir. Çünkü araştırmamızda değerlendirdiğimiz değişkenlerin toplamı öfke yaşantısını ancak % 13 yordayabilmektedir. Öfke yaşantısının diğer sebepleri suyun altında kalan buz dağı gibi durmaktadır. Ortaya çıkarılması yapılacak diğer araştırmalara kalmıştır.

ÖNERİLER

1-Ergenlerin öfke yaşantıları üzerinde verilen eğitimin önemi yadsınamaz. Öyleyse başta aile de olmak üzere eğitimin verildiği yerlerde kavramları tanımlarken bunun kişinin, benlik oluşumuna nasıl etki edeceği hesaba katılmalı ve ona göre eğitim verilmelidir.

2-Olumlu kendilik algısının olumlu Tanrı algısı ile pozitif yönde anlamlı ilişkisinin olduğu yönündeki araştırma sonuçları dikkate alınmalıdır. Tanrı olumlu vasıflarla sunulursa bunun bireyin kişilik gelişimine olumlu katkılarının olacağı ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Verilen din eğitiminde bu konuya da dikkat edilmesi ergenlerin olumlu kendilik oluşturmasına katkı sağlayacaktır.

ÖZET

Bu araştırmada, ergenlerde öfke duygusu; benlik algısı, Tanrı Algıları, suçluluk ve utanç duyguları ilişkisi araştırılmıştır. Araştırmanın örneklemini 1536 ergen oluşturmaktadır. Araştırmada katılımcıların Tanrı algıları, benlik algıları, suçluluk ve utanç duygular ile kişiler arası öfke ve öfkeye yol açan durumlar değerlendirilmiştir. Bu amaçla önce ilgili literatür taranmış ve bilgiler amaca uygun olarak bir araya getirilmiştir. Ayrıca çalışmanın uygulama alanı için ölçme araçları belirlenmiş ve seçilen örnekleme uygulanmış, veriler Windows için hazırlanmış SPSS 14.0 paket programı ile araştırmacı tarafından analiz edilmiştir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ), Kişilerarası Öfke ve Öfkeyle İlişkili Davranışlar ile Suçluluk-Utanç Ölçekleri (SUTO) ile Tanrı Algısı Soru Formu II kullanılmıştır. Örneklem grubu yaşları 16 ile 21 arasında değişen toplam 1536 kişiden oluşmaktadır.

Aralarında aynı yönlü ilişki olan değişkenler incelendiğinde; Kendilik Algısı ile Tanrı Algısı arasında ve Kişilerarası Öfke ile Öfkeyle İlişkili Davranışlar arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu söylenebilir.

Aralarında ters yönlü ilişki olan değişkenler incelendiğinde; Kendilik Algısı ile Kişilerarası Öfke arasında, Tanrı Algısı ile Kişilerarası Öfke arasında ve Tanrı Algısı ile Öfkeye Yol Açan Durumlar arasında ters yönlü istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu söylenebilir.

Öfkeyle ilgili düşüncelerde kendisine yönelik öfke düşünceleri alt boyutunda (erkeklerin kendilerini yönelik öfke puanları, kızlardan daha yüksektir), öfkeyle ilgili davranışlarda saldırgan ve kaygılı davranışlar alt boyutlarında (erkeklerin saldırgan davranış puanları yüksek bulunmuşken kızların kaygılı davranış puanları yüksektir), kişiler arası öfkede pasif-agressif tepkiler ve içe-dönük tepkiler alt boyutlarında (kızların pasif-agresif ve içe-dönük tepki puanları erkeklerden yüksektir) istatistik açısından anlamlı ilişkiler görülmüştür. Elde edilen bulgular literatür çerçevesinde tartışılmıştır.

SUMMARY

In this study,we examined the relationship between, god perception, self perception, shame and guilt, anger towards herslf/himself and behaviours related to anger in adolescent. The sample of the study is formed by 1536 adolescents. God Perception, self perception and Anger, shame and guilt, towards herself/ himself and behaviours related to anger was investigated. For this purpose, we first reviewed the relevant literature and systematized the related knowledge in accordence with the aim of this study. In addition Determined assesment materials were administered to the sample. Using SPSS 14.0 package programme, collected data were analyzed by the researcher.

The assessment instruments were, Social Comparison Scale, Interpersonal Anger Scale and behaviours related to anger Scale and Brief Symptom Inventory we used. Our sample consisted of 1536 adolescencents whose ages ranged from 16 to 21.

Result of our study showed that there was a significant positive correlation between God perception and self perception and between, anger towards herslf/himself and behaviours related to anger in adolescent

There was negative correlation between self perception and anger towards herself/himself and between God perception and anger towards herself/ himself and berween God perception and behaviours related to anger

There were statistical relationships in “taking seriously”, “being injustice”, “being criticized” subgroups (the girls have taken higher scores), “anger towards herself/ himself” subgroups (the boys have taken higher scores than girls in anger

towards himself subgroups), behaviours related to anger: “aggressive and anxious behaviours” subgroup (the boys have taken higher scores in aggressive behaviours subgroup, girls have taken higher scores in anxious behaviours subgroup), “interpersonal anger passive-aggressive reactions” and “introvert reactions” subgroups (the girls taken higher scores than boys in passive-aggressive and introvert reactions scores). The findings were discussed in reelation to the relevant literature.

KAYNAKÇA

ABELSON, R.P. et a,.(1968), **Theories of Cognitive Consistency: a Sourcebook**.

ACAR, Nilüfer Voltan; İ. YILDIRIM; T, ERGENE. (1996). **Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi,** Ankara: HÜEFD. Sayı; 12, s. 45–56

ADASAL, R. (1980) **Kişilik ve Karakter Portreleri**, İst.

ADLER, Freda (1995), **Criminology**, McGraw, Hill

ADLER, Alfred. (1927). **The Science of Living**. New York Anchor Books.

AHMET, Rıfat Efendi, **Tasvîru'l Ahlâk,** (Haz: Hüseyin Algül), Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, ts

ALTINTAŞ, Hayrani, (1989) **İnsan ve Psikoloji,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,

AKKÖK, Füsun. (1996). **İlköğretimde Sosyal Becerilirin Geliştirilmesi** (Öğretmen el Kitabı). Ankara: MEBTTKB

ALAYLIOĞLU, Ruşen. ve Oğuzkan, ALAYLIOĞLU. Ferhan. (1976). **Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü**. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti.

ALBRECHT, Stan L., Chadwıck, Bruce A ve Alcorn, david S. (1977), " **Religiosity and Deviance: Application of an Attitude- Behavior Contingent Consistency Model**", Journal For Scientific The Study of Religion, Vol.16, İssue 3, p263-274

ALLAND, A., JR. (1962), **"Possesion in Revivalistic Negro Church"** Journal for Scientific Study of Religion.

ALLPORT, G. W. (1950), **The Indivıdual and His Religion**. New York: Macmillan

ALTAŞ, Nurullah. (2004) . **Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi.** Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

ALTMAN, G. & Cain KC, Motzer S ve ark. (2006) **Increased symptoms in female IBS patients with dysmenorrhea and PMS. Gastroenterol Nurs**, 29(1):4-11.

AMANAT, Çiğdem. (2011) **Erkek Homoseksüel ve Heteroseksüellerde Depresyon ve Suçluluk-Utanç Düzeylerinin Cinsiyet Rolüne Göre Karşılaştırılması,** Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

ASLOW, A. H. (1962), **Toward a Psychology of Being,** Princeton: Van Nostrand.

ARIKAN, Mahmut. (1999) . **Okulda ve ailede Rehberlik**, Ankara: Mamak Rehberlik Araştırma Merkezi

ARMANER, Neda; ÖKMEN, Zeki. (1962) . **Din Eğitim ve Öğretiminde Metodik Bilgiler**, İst.

ATALAY, Talip. (2005) **İlköğretim ve Liselerde Dindarlık**. İstanbul: Dem Yayınları

ATAÇ, Füsun. (1991) **. İnsan Yaşamında Psikolojik Gelişim**. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.

ATKINSON, R. L., SMITH, E. E. , Bem, J. D. , Hoeksema, S. Nolen . (1991). **Psikolojiye Giriş**. Ankara: Arkadaş Yayınları

AYDIN, Betül, (2001) **Bireysel Özgürlük ve Erdem**.(21.Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi. Serdar Yay. 2001) İst

AYDIN, Mehmet. (1998) . **Gençlik ve Din**. Ankara: TDVY.

AYDIN, Mehmet. (1992). **Din Felsefesi**. Ankara: Selçuk Yay.

AYDIN, Mehmet Zeki. (2004). **Din Öğretiminde Yöntemler**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

AYDIN, M. Şevki. (1996) **Din Dersi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyonları**, Kayseri: EÜY.

AYDIN, Ayhan. (2003). **Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi**. İstanbul: Alfa Basın Yayın Dağıtım Ltd. Şti. 4. Basım

AYDIN, Suavi. **Kimlik Sorunu, Ulusalcılık, Türk Kimliği** /Öteki matbaası

AYHAN, Halis. HÖKELEKLİ, Hayri. MEHMEDOĞLU, Yurdagül. ÖCAL, Mustafa, EKŞİ, Halil. (2004). **Din ve Ahlak Eğitim Öğretimine Yeni Yaklaşımlar**. İstanbul: Dem yay

AYHAN, Halis. (1997) **Din Eğitimi ve Öğretimi**, M.Ü.İ.F. Vak. Yay., İst.

BACANLI, Hasan. (2000). **Gelişim ve Öğrenme**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım

BACANLI, Hasan. (2004). **Sosyal İlişkilerde Benlik (Kendini Ayarlama Psikolojisi)**.(2.Baskı). İst.: M.E.B Yayınları.

BABIN, J.P.(1964) "**The idea of God: Its Evolution between 11 and 19", in A. Godin (ed.), From Religions Experience to a Religious Attitude**, Brussels: s.195-210

BACANLI, Hasan (2002) **Psikolojik Kavram Analizi,** Nobel Yay. İstanbul

BAIER, Colin J. (2001) **" If You Love Me, Keep My Commandments: A Meta-Analsıs of The Effet of Religion On Crime**", Journal of research in Crime&Delinquency, Vol.38, İssue 1, p3,

BAHADIR, Abdülkerim. (2002). **Ergenlik Döneminde Şüphe ve Tereddütler, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi,** Ed. Hayati Hökelekli, Ankara: Ankara Okulu Yayınları

BAKAN, P. (1971), **"The eyes have It", Psyhology Today**, pp. 64-7

BAKER, Russell. (1982) **Growing up**. New York: Congdom& Weed.

BALKAYA, F. (2006) **Üniversite Öğrencilerinde Temas Biçimlerinin Öfke ve Anksiyete ile İlişkisi.** Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

BASTON, A.D. & Schoenrade, P. A. (1991). **Measuring religion as quest: 1) validity concern. Journal for the Scientific Study of Religion,** 30, 416–429

BAŞARAN, Fatma. (1992). **Psiko-sosyal Gelişim**. Ankara: A. Ünv.. Basımevi

BATIGÜN, D. Ayşegül & ŞAHİN, Nesrin. (2003) **Öfke Dürtüsellik ve Problem Çözme Becerilerindeki Yetersizlik Gençlik İntiharlarının Habercisi Olabilir mi?** Türk Psikoloji Dergisi, 18 (15) 37-52

BATIGÜN, D. Ayşegül. **İntihar İle İlişkili Bazı Değişkenler: Öfke/Saldırganlık, Dürtüsel Davranışlar, Problem Çözme Becerileri, Yaşamı Sürdürme Nedenleri,** Kriz Dergisi 12 82): 49-61

BAYART, Jean Francois. **Kimlik Yanılsaması**. Metis Yay.

BAYMUR FERİHA, (1989). **Genel Psikoloji**. İnkılâp Kitabevi. İst.

BAYRAKTAR, M. Faruk (1994). **İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri.** İstanbul: MÜİFVY

BAYRAM, Nuran (2009). **Sosyal Bilimlerde SPSS İLERİ VERİ ANALİZİ**, Ezgi Kitabevi, Bursa

BAYYİĞİT, Mehmet. (1989) . **Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma.** Bursa: (Yayınlanmamış Doktora tezi). UÜSBE.

BEGLEY, TM (1994) **Expressed and suppressed anger as predictors of health complaints.** J Organ Behav, 15: 503–516

B. BEIT-Hallahmi ve M. Argyle, (1975) "**God as Father Projection: The Theory and the Evidence",** British Journal of Medical Psychology, 48, s.71-75

BELLAH, R.N. (1967) "**Civil religion in America**", **Daedalus**, 96,pp. 1-21. [27,181,203].

BELLAH, R. N. (1970), **Beyond Belief**, New York..

BENDA, Brent B. (1997), **"An Examınatıon of Recıprocal Relationship Between Relıgıosity and Different Forms of Delinquency Wıthın a Theoretıcal Model",** Journal of research in Crime&Delinquency, Vol.34, İssue 2, p163, 24p

BENDA, Brent B. (1995), "**The Effect Religion on Adolescent Delinquency Revisited",** Journal of Research in Crime &Delinquency**,** Vol.32, İssue 4, p446, 21 p

BENDA Brent B;Corwyn, Robert Flynn (1997), **"Religion and Delinquncy: The Relatıonship After Considering Family and Peer Influences**", Journal For Scientific The Study of Religion, Mar97, Vol.36, İssue 1, p 81,

BENSON, P., & SPILKA (1973) "**God Image as a Function of Self-Esteem and Locus of Kontrol"** Journal fort he Scientifiz Study of Religion, Vol. 12, No: 3 September.

BERGLING, K. (1981) **Moral development: The validity of kohlberg's theory**, Stockholm: Almqvist and Wiksell. BELLAH, R. N. (1970), Beyond Belief, New York..

BERGER, P.L. and LUCKMANN, T. (1967), **The Social Construction of Reality**, New York.

BERNARD, j. (1949), **"The Rosenzweig picture frustration- study: I. Norms, reliability, and statistical evaluation**", Jurnal of Psyhology

BERTELSEN, P. (1996) **General psychological principle in Kohut's self psychology econsidered from a phenomenological perspective. Jou. Of Phenomenological Psychology,**

BERTOCCI, P. A. (1971), **Psychological Interperations of Religious Experience**, in Strommen.

BİLGİN, Nuri.(2001) **İnsan İlişkileri ve Kimlik**. Sistem Yay.

BİLGİN, Nuri. (2007) **Kimlik İnşası**. Aşina Kitaplar

BİLGİN, Vejdi. (1997). **Sosyal Çözülme Ve Din**. Samsun: Etüt Yay.

BİLMEN, Ö. Nasuhi, **Ahlâk Dersleri**

BİNBAŞIOĞLU, Cavit. (2000) . **Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

BİNBAŞIOĞLU, Cavit (1975). **Gelişim Psikolojisi.** Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi 3. Baskı

BİNBAŞIOĞLU, Cavit. (1970). **Eğitim Psikolojisi**. Ankara: Kardeş Matbası. 2. Basım

BİNBAŞIOĞLU, Cavit. (1975). **Pedagojik İncelemeler**. Ankara: Binbaşıoğlu Yay.

BOCK, P.K.(2001) **İnsan Davranışının Kültürel Temelleri**: Psikolojik Antropoloji. Çev.: N.S.Altuntek, Ankara: İmge Kitabevi

BOMAN, P. (2003) **Gender differences in school anger**. International Education Journal, 4

BOSTANCI, N. & ÇOBAN, Ş. & TEKİN, Z. ve ark. (2006) **Üniversite öğrencilerinin cinsiyete göre öfke ifade etme biçimleri.** Kriz Dergisi, 14 (3): 9-18

BOURQUE and BACK(1968), **"Values and Transcendental Experiences**", Social Forces, 47, pp. 34–8.

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener.(2002) **Sosyal Bilimler İçin VERİ ANALİZİ EL KİTABI** PEGEM/ AKADEMİ YAY. Ankara

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener & BÖKEOĞLU, Önay ÇOKLUK & KÖKLÜ, Nilgün. (2000) **Sosyal Bilimler İçin İSTATİSTİK**. PEGEM YAY. Ankara

BROWN, L. B.(1962), **"A Study of Religious Belief",** British Journal of Psychology, 53. pp. 259–72.

BRUNO, F.J.(1996) **Psikoloji Tarihine Giriş**. Çev.:G.Sevdiren, İst. Kıbele Yay.

BUDAK, Selçuk. (2000). **Psikoloji Sözlüğü**. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

BUHARI, M. İ, **" Sahih-i Buhari"**, VII, 190, (Rikaak 38) Nazım Muhammed Sultan, Ana Çizgileriyle İslam (Nevevi Kırk Hadis Şerhi), Guraba Yayınları: 401-402.

BURKAY, SENEM, (2008)ETHOS: **Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar** // Ekim 2008 // Sayı: 2/4

BURWELL, RA & SHİRK, SR (2006) **Self Processes in Adolescent Depression: The Role of Self-Worth Contingencies.** J Res Adolescence, 16: 479-490.

BUNTAINE, RL. & COSTANBADER VK. (1997) **Self Reported Differences in the Experience and Expression of Anger Between Girls and Boys**. Sex roles. 36(9/10) 625-637

BYRNE, D. (1974) **An Introduction to Personality**. (2nd Edition) New Jersey: Prentice-Hall, Inc.,Englewood Cliffs. BACK, C. W. And BOURGE L. B. (1970) **"Can feelings be enumerated**?", **Behavioral Science**, 15, pp.487-96. [74,163,170,171,195]

CAIRNS, R. B., PETERSON, G., & NECKERMAN, H. J. (1988**) Suicidal behavior in aggressive adolescents.** Journal of Clinical Child Psychology. 17 (4). 298-309

CAMPELL, T. C. and FUKUYAMA, Y. (1970), **The Fragmented Layman**, Philadelphia.

CARDUCCI, J.B. & Zimbardo, G.F. (1995). **Are you shy? *Psychology Today*,** 28, (6), 34-46.

CARDUCCI, J.B. (2000). **Shyness: The new solution**. *Psychology Today*, 33, (1), 38-46.

CARLOS, S. (1970), "**Religious Participation and Urban-Sub Urban Continuum",** American Journal of Sociology.

CERTEL, Hüseyin. (2003). **Din Psikolojisi**. Ankara: Andaç yay.

C.Gilligan, (1982) "**İn a different voice: Women's conceptions of sell and morality", Harward Educational Review,** 47, 1977, 481-517; **İn a different voice: psychological theory and women's development**, Cambridge, MA: Harward University Press,

CHRISTOPHER, S. FEARON, J., MCCOY, J., and NOBBE, C., (1971), **"Social deprivation and religiosity", Jurnal of Scientific Study of Religion,** 10, pp. 385-92. [192]

CHABROL, H. & Saint-Martin C, Sejourné N ve ark. (2009) **Contribution of dissociative symptoms to antisocial behavior in a sample of highschool students**. Encephale, 35(1):52-56.

CHADWICK, Bruce A; Top, Brent L. (1993), **" Religiousity and Delinquency Among LDS Adolescent",** Journal For Scientific The Study of Religion, Mar93, Vol.32, İssue 1, p 51,

CLARK, W. Houston (1976). **Ergenlik ve Gençlik Çağında Din.** (Çev. Mehmet Dağ.) Eğitim Hareketleri Dergisi. sayı: 256-257

CLARK, E. T. (1965), **The Small Sects in America**, New York: Abingdon Press. [193]

CLARK, E.T. (1929), **The Psychology of Religious Awakening**, New York.

C. Lee ve A. Early**, "Religiosity and Family Values: Correlates of God-image in a protestant Sample",** Journal of Psychology and Theology, 28 (2), s.229-239

CLIFFORD, T, Morgan. (1981) **Psikolojiye Giriş,** Ders Kitabı, (Çev. Hüsnü Arıcı ve arkadaşları). Ankara: H. Ü. Psikolojisi Bölümü, Yay. No:1

CLOTHER, J. J., (1997) **Suicide www.uams.edu/** department of psychiattry

COCHRAN, John K., Wood, Peter B. (1994), "**Is The Religiosity- Delinquency Relationship Spurious? A Test of Arousal and Social Control Theories", Journal of Research in Crime&Delinquency**, Vol.31, İssue 1, p92, 32 p

COLE, Luella ve MORGAN, John. B. (2001). **Çocukluk ve Ergenlik Psikolojisi**, (Çev. Belkıs Halim VASSAF). Ankara: MEB

COLES, R.(1970) E.H.Erikson: **The growth of work**: Boston: Little; Brown

CÜCELOĞLU, Doğan. (1991). **İnsan ve Davranışı**. Remzi Kitabevi, İstanbul:

ÇAĞATAY, Neşet. YÖRÜKOĞLU, Atalay. (1987**). Gençliğin Eğitimi**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay. s. 195

ÇAĞDAŞ, Aysel ve SEÇER, Zarife (2002). **Çocukta ve Ergenlikte Ahlak Gelişimi**. Ankara: Nobel Yay.

ÇELİK, Adem (2004) (Danışman, Öznür ÖZDOĞAN) **Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi**, Ankara Ünv. Sosy. Bilm. Enst.

ÇELİK, İ. (2003) **Öfke Tetikleyicileri Ölçeği: Bir geçerlilik ve güvenilirlik çalışması.** Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Adana

ÇİFTÇİ, Nermin, "**Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi",** *Değerler Eğitimi Dergisi*, c. 1, sy. 1, s. 72, ss. 43-76.; Argyle, Michael, ***Psychology and Religion an Introduction*****, Routledge,** London, 2000, s. 196-198; Meadow, Mary Jo - Kahoe, Richard D., ***Psychology of Religion Religion in Individual Lives***, Harper and Row Pub., New York, 1984, s. 58.

ÇİFTÇİ, Adil (2002), **Din ve Modernlik- Toplumbilim Yazıları I-** Ankara Okulu Yay.,

ÇOK, Figen.(1994) **Gelişim Psikolojisi: Ergenlik ve Yetişkinlik,** AÜEBFD. Cilt.27, sayı, 2

DALAT, Ziya. (1956). **Çocuk ve Genç Ruhu**, Ankara: Yeni Matbaa

DARLEY, J. M. and SHULTZ, T. R. (1990) "**Moral rules :Their content and acquisition", Annuel Review of Psychology.,** , s. 525-526,

DEMİR, Orhan. (2004). **Yetişme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi, Bursa**: Düşünce Kitabevi

DENİZ, M.Engin (2006) **Ergenlerde Bağlanma Stilleri ile Çocukluk İstismarları ve Suçluluk-Utanç Arasındaki İlişki.** Eurasian Journal of Educational Research, 22. Pp, 89-99

DIAMOND, E. (1982) **The role of anger and hostility in essential hypertension and coronary heart disease**. Psychological Bulten. 92,

D. Long, D. Elkind, B. Spilka, (1967) "**The childs concption of prayer", Journal for the Scientific Study of Religion**, 6, s. 10l-l09.

DURAN, Ö. ELDELEKLİOĞLU, Jale (2005) **Öfke Kontrol Programının 15-18 Yaş Arası Ergenler Üzerindeki Etkililiğinin Araştırılması**, G.Ü.E.F.Dergisi, cilt 25, Sayı 3 s. 267-280

DAVIS, K. (1948), **Human Society**. New York.

DECONCHY, J. P. (1968), "**God and Parental Images: the Masculine and Feminine in Religious Free Associations"**, in A. Godin(ed.), **From Cry to Word,** Brussels: Lumen Vitae.

DECONCHY, J.P. (1967), **Structure the genetique de l'idee Dieu**. Brusels: Lumen Vitae [186]

DRAPER, E. (1969), **"Religion as an intrapsychic experience",** Clinical Jurnal of Medicine, 19, pp. 547-52. [107]

DURKHEIM, E. (1915), **The Elementary Forms of Religious Life**, London.

DURKHEIM, E. (1994) **Sosyolojik Metodun Kuralları**, çev. Enver Aytekin, İstanbul: Sosyal Yayınları

DURKHEIM, Emile. (1923) **Dini Hayatın İbtidai Şekilleri**, (çev: Hüseyin Cahit) İst.

DAVIS, K. (1948), **Human Society**. New York.

DECONCHY, J. P. (1967), **Structure genetique de l'idee de Dieu. Brussels:** Lumen Vitae.

DECONCHY, J. P. (1968), **"God and Parental Images: the Masculine and Feminine in Religious Free Associations",** in A. Godin(ed.), **From Cry to Word,** Brussels: Lumen Vitae.

DECONCHY, J.P. (1967), **Structure the genetique de l'idee Dieu**. Brusels: Lumen Vitae [186]

DEFFENBACHER. J.L.& Oetting ER, & Lynch RS, Morris CD (1996) **The Expression of Anger and Its Consequences**. Behavior Research and Therapy, 34 (7) 575-590

DRAPER, E. (1969**), "Religion as an intrapsychic experience", Clinical Jurnal of Medicine**, 19, pp. 547-52. [107]

DURKHEIM, E. (1915), **The Elementary Forms of Religious Life**, London.

DÖNMEZER, S.(1994) ***Kriminoloji*,** 8. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

ELLIS, Lee (1987), **" Religiosity And Criminality From The Perspective of Arousal Theory" J**ournal of research in Crime&Delinquency, Vol.24, No.3,

EKŞİ, Aysel. (1982). **Gençlerimi ve Sorunları**, İst: İ. Ü. Yay.

ELKIND, D. (1961) **"The child's consept of his religious denomination" I. The Jewis Child. Journal of Genetic Pyschology**, l96l, 99, s. 209-225. (çev: Karacoşkun)

ELKIND, D. (1971), **"The Origins of Religion in the Child", Review of Religious Research**, 6, pp. 36-40.

ENÇ, Mithat. (1980). **Ruh Bilim Terimler Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Tarih Kurumu Yayını.

EPSTEIN, S. (1980) **The self-concept: A review and the proposal of an integrated theory of personality**. In Personality: Basic Issues and Current Researc, ed: E. Staub: Prentice-Hall, Englewood Cliffs.

ERDEM, Selman. (1994). **Psikoloji 1-2.** (Liseler İçin). İstanbul: Fil yayınları

ERDEN, Münire - Akman, Yasemin, (1995) ***Eğitim Psikolojisi***, Arkadaş Yay., Ankara, s. 106.

ERDOĞAN, Fırat, (1977). **Üniversite Öğrencilerinde Allah inancı ve Din Duygusu**, (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: AÜİF

ERIKSON, Eric. (1986). **Problems of Infancy and Early Childhood**. New York, Norton: In S. Schlien . (Ed.)

ERNEST, Gellner. **Milliyetçiliğe Bakmak** / İletişim Yay.

ERÖZKAN, Atılgan (2009) Ergenlerde Yalnızlığın Yordayıcıları. Elementary Education Online, 8(3), 809-819, 2009.

ERTAN, Veli. (1967). **İslam Medeniyeti**. Aylık Mecmua. İstanbul: Yıl:1 Sayı:3 Ekim

ERVIN, Phil. (2000). **Çocuklukta ve Ergenlikte Arkadaşlık.** (Çev; Osman Akınhay) . İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

EISTER, A. W. (1957), **Religious Institutions in Complex Societies**, 22, pp. 387-91.

ELKIND, D. (1971), **"The Origins of Religion in the Child",** Review of Religious Research, 6, pp. 36-40.

ENGLAND, R. W. (1954), **"Some aspects of Christian reflected in letters of testimony"** American Jurnal of Sociology, 59, pp. 448-53. [194,195]

ERIKSON, E. H. (1958), **Young Man Luther:A Study in Psychoanalysis and History**. New York.

ERDEM, Çelik & C, Yetkin S ve ark. (2008) **Yaygın anksiyete bozukluğunda öfke düzeyi ve öfke ifade tarzı.** Anadolu Psikiyatri Dergisi 9:203-207.

ESTLANDER, AM. & Knaster P, Karlsson H ve ark. (2008) **Pain intensity influences the relationship between anger management style and** depression. Pain, 30;140(2):387-392.

EFTHIM, D. W. , KENNY, M. E. , & MAHALIK, J. R. (2001). **Gender role stres in relation to shame, guilt, and externalization.** *Journal of Counseling & Development,* 79, 430–438.

EVANS, E. G. (1984). **Hostility and sex guilt: Perceptions of self and others as a function of gender and sex role orientation**. *Sex Roles,* 10, 207–215.

FERGUSON, T. J. , & CROWLEY, S. L. (1997). **Gender differences in the organization of guilt and shame.** *Sex Roles,* 37, 19–43.

FERGUSON, T. J. , EYRE, H. L. , & ASHBAKER, M. (2000). **Unwanted identities: A key variable in shame-anger links and gender differences in shame.** *Sex Roles,* 42, 133–157.

FERGUSON, T. J. , & STEGGE, H. (1995). **Emotional states and traits in children: The case of guilt and shame.** In J.P. Tangney & K. W. Fischer

(Eds.), Self-conscious emotions: *The psychology of shame, guilt. Embarrasment, and pride* (pp. 174–197?). New York: Guildford.

FERGUSON, D. M., HORWOOD, L. J. , & BEAUTRAIS, A. L. (1999). **Is sexual orientation related to mental health problems and suicidality in young people?** *Archives of General Psychiatry*, 56 (10), 876–880.

FENICHEL, O. (1945), **The Psychoanaliytic Theory of Neurosis**. New York: norton. [188, 200]

FETHU'L-BÂRİ, Fethu'l-Bari fi Şerhi Buhari, c. XIV, 130 Nazım Muhammed Sultan, **Ana Çizgileriyle İslam** (Nevevi Kırk Hadis Şerhi), Guraba Yayınları: 402.

FLUGEL, J. C. (1945), **Man, Morals and Society**, London: Duckworth.

FUNK, R.A. (1956), **Religious Attitudes and Manifest Anxiety in a College Population**, American Psychologist.

FIRAT, Erdoğan. (1977). **Üniversite öğrencilerinde Allah inancı ve Din Duygusu**, Yayınlanmamış Doktora tez, A. U. Sosy. Bilg. Ent.

FOWLER. J.W. (1986) **"Pluralism and Oneness in Religious Experience-William James, Faith Development Theoıy, and Clinical Practice"**, ıı ı *Religion and the Clinical Practice of Psychology,* (ed. By Edward P. Shafranske), Washington, ı69. *Akt, Kayıklı Hasan, AÜİFD XLVI* (2005), sayı *i*

FUNK, R. A. (1967). **A Survey of Attitudes toward Religion and Philosophy of Life in M.E. Shaw ve J.M. Wright** (eds.). Scales for the Measurement of Attitudes. New York: McGrow-Hill.

FENICHEL, O. (1945), **The Psychoanaliytic Theory of Neurosis**. New York: norton. [188, 200]

FENN, R. K. (1942), **"Toward a new Sociology of Religion",** Journal for the Scientific Study of Religion, 11, pp.16-32.

FENN, R. K. (1972), **"Toward a new sociology of religion",** Jurnal for the Scientific Study of Religion, 11, pp16-32. [204]

FESTINGER et al. (1956), **When Prophecy Fails,** Minneapolis.

FERGUSON, T.J., & HEDY, S., & HEIDI, E., & RUSS, V., & MICHAEL, A. (2000). **Context effects and the maladaptive nature of guilt and shame in children.** *Genetic, Social and General PsychologyMonographs*, *126*, 319-336.

FLUGEL, J. C. (1945), **Man, Morals and Society**, London:Duckworth.

FREUD, S. (1907), **"Obsesivve acts and religious practices"**, Collected Papers, 2, pp. 25-35. [199,200]

FREUD, S. (1939), **Civilization and Its Discontents**. London: Hogarth Press. [184]

FREUD, S. (1913), T**otem and Taboo,** London.

FREUD, S. (1927), **The future of An Illusion**, London.

FUNK, R.A. (1956), **Religious Attitudes and Manifest Anxiety in a College Population**, American Psychologist.

FREUD, S.(1994) Freud. ***Psikanalize Yeni Giriş Dersleri***, (çev. Selçuk Budak) Öteki Yay., Ankara, , s. 87-92

FROMM, Erich. (1990). **Sağlıklı Toplum**. (Çev. Yurdanur Salman, Zeynep Tanrısever), İst: Payel yay. 2. baskı

FOWLER, J.W. (1991) "**Stages in faith consiciousness",** İn F.K.Oser and W.G.scarlett (Eds.), **Religious development in childhood and adolescence, (Çev:M. Karacoşkun)**

GALAMBOS, NL & BARKER, ET& KRAHN, HJ (2006**) Depression, Self-Esteem, and Anger in Emerging Adulthood: Seven-Year Trajectories**. Dev Psychol, 42: 350–365.

GANDER, Mary J., GARDINER Harry W., **Çocuk ve Ergen Gelişimi,** (Ed. Bekir Onur) İmge Yay., 2. Baskı, Ankara,1995, s. 432;

GLOCK, C. (1964), **"The role of Deprivation in the Origin and Evolution of Religious Groups",** in R. Lee and M. E. Marty (eds), **Religion and social conflict**, New York: Oxford University Press.

GLOCK, C. and R. STARK (1966), **Christian Belifs and Anti-Semitizm**, New York.

GLOCK, C. Y., and STARK, R. (1966), **Christian Beliefs and Anti Semitism**.

GRANT, Wendy. (1999). 13-19 **Yaşları Arasındaki Gençler.** (Çev. Dr. Şerife Küçükal). İst: HYB yayıncılık.

GODIN, A. and HALLEZ, M. (1964) "**Prantial images and divine paternity",** in A. Godin (ed), **From Religios Experience to a Religious Attiude**. Bruselss: Lumen Vitae. [184- 185]

GODIN, A. (1975) "Words of Man-Word of God", Lumen Vitae, s.55-88

GOODE, E. (1966), "**Social Class and Church Participation**", **Amerikan Journal of Sociology.**

GORER, G. (1955), **Expoloring English Character**. London Cresset. [4,9, 12, 13, 33, 40, 51, 52, 55, 56, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 122, 164, 171, 172, 198]

GÜLEÇ, CENGİZ. **Türkiye de Kültürel Kimlik Krizi** / Verso Yay.

GÜLER, Ö. (2007). **Tanrı'ya yönelik atıflar, benlik algısı ve günahkalrık duygusu (Yetişkin örneklem),** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ankara.

GÖZ, İlyas, (1986) **Dinin İdeoloji ile Münasebeti** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya

GOVSA. İbrahim, Alaettin. (1952**) Çocuk Ruhu**. Milli Eğitim Basımevi. İst

Hall, C. S. (1954) **A primer of Freudian Psychology**. New York: The World Publishing Company.

H. M. Nelsen, Cheek N.H.JR.,and Au P., "**Gender differences in images of God", Journal for the Scientific StudyOf Religion ,** 24, 1985, s. 396-402.

HAGAN, Frank E. (1991), **Introduction to Criminology**, Nelson-Hall pub.

HANÇERLİOĞLU, Orhan. (2003), **Ruhbilim Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İst.

HARDY, A. (1966), **The Divine Flame,** London: Collins.

HARMS, E. (1944), "The Development of Religious Experience in Children" **American Journal of Sociology.**

HARTMAN, h. (1958) **Ego Psychology and the Problem of Adaptation**. New York: International Universities Press, pp. 74-9. [201]

HARDY, A. (1966), **The Divine Flame,** London: Collins.

HENDERSON, L. & ZİMBARDO, F.G. (1998). ***Shyness: Encyclopedia of mental health*.** Academic Press, San Diego.

HENDERSON, L. & ZİMBARDO, P. (2001). **Shyness as a clinical condition: The stanford model.** In L. Alden & R.Crozier (Ed.), *International handbook of social anxiety*, (pp.431-447). John Wiley & Sons, Sussex, England.

HENRY, C.& Mitropoulou V, New AS ve ark. (2001) **Affective instability and impulsivity in borderline personality and bipolar II disorders: similarities and differences.** J Psychiatr Res, 35(6): 307-312.

HOLT, J. B. (1940), **"Holiness Religion: Cultural Shock and Social Reorganization"**, Amerikan Sociological Rewiew.

HORNEY, K. (1946), **Our Inner Conflicts**, London: Lund Humphires.

HORTAÇSU, Nuran.(1989) **Turkish students' self-concepts and reflected apprails of significant others. Inter.** Journal of Psychology, 24

HORTAÇSU, Nuran, 2007 **Toplumsal Kimlik ve Gruplar arası İlişkiler**

HÖKELEKLİ, Hayati. (1998). **Din Psikolojisi.** Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

HÖKELEKLİ, Hayati. (1986**). Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi**. Bursa: UÜİF. Sayı:1,Cilt;1. 50.

HÖKELEKLİ, Hayati. (1988). **Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler**, Din Öğretimi Dergisi, Sayı 14

HÖKELEKLİ, Hayati. (1985). **Gençlik ve Din İhtiyacı**, Ankara: Milli Kültür Dergisi-sayı 50

HYDE, K. E. (1990) **Religion in childhood and adolescence**. Birmingham: Religious Education Press.

İÇLİ T. (1993) **Türkiye'de Suçlular-Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri**, 3. Baskı, Ankara: AKM Yayını

İÇLİ T. (2004) **Kriminoloji,** Ankara: Martı Yayınları

JAMES, W. (1902), **The Varieties of Religious Experience,** New York: Longman.

JOHNSON, B. (1961), **"Do Holiness Sects Socialize in Dominant Values**?", **Social Forces.**

JOHNSON, Byron R., De Li, Spencer, larson, David B ve McCullough, Michael (2000), **" A Systematic Review of Religiosity and Delinquency Literature",** Journal of Contemprorary Criminal justice, Vol.16, No.1, 32-52

JOHNSON, Byron R.,Jang, Sung Joon, Larson, David B., De Li, Spencer. (2001) " **Does Adolescent Religious Commitment Matter? A Reexaminatıon of The Effects of Religiosity on Delinquency",** Journal of Research in Crime & Delinquency, Vol.38, issue 1, p22,

JONES, E. (1951), **"The Psychology of Religion",** in E. Jones(ed), **Essays in Psychoanalysis.** London.

JOSEPHS, RA & BOSSON, JK & JACOPS, CG (2003) **Self-Esteem Maintenance Processes: Why Low Self-Esteem May Be Resistant To Change**. Pers Soc Psychol Bull, 29: 920-933.

JOSEPHSON, M. (1962), **The Robber Barons**, New York..

JUNG, C. G. (1933) **Modern Man in Search of a Soul**. London: Kegan Paul. [206]

JUNG, C.G. (1968) **Two Essays on Analytical Psychology**. (Eng. Trans.: R.F.C. Hull), Ohio:Meridian Boks, Vol..: VIII

KARDINER, A. And Linton, R.(1939), **The Individual and his Society,** New York: Columbia University Press.

KATZ, D and STOTLAND, E. (1959**) "A preliminary statemant to theory of attitude structure and change" ,** in S. Koch (ed.) **Psychology: A Study of a Science**, vol. 3. New York: McGraw Hill. [180]

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem. (1973). **Gençlerin Tutumları, Kültürlerarası Bir Karşılaştırma,** Ankara

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (2004) **Yine İnsan ve İnsanlar**, Evrim Yay. İst.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (2000) **Kültürel Psikoloji**, Evrim Yay. İst.

KAPLAN, H.B. (1986) **Social Psychology of Self-Referent Behavior**. Plenum.

KARACA, Faruk, (2007) **Dini Gelişim Teorileri,** Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul

KARACOŞKUN, Doğan. Mustafa. (1994**). İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışları,** Samsun (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi)

KARACOŞKUN, Doğan. Mustafa (2004) **Dini Gelişim Kuramları** (Ralph W. Hood ve arkadaşlarının "**The Psychologyof Religion**" isimli eserin 46-55 sayfalarının çevirisi) Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV, sayı:4

KARATAŞ, Zeynep (2008) Lise Öğrencilerinin Suçluluk ve Utanç Puanlarının Disiplin Cezası Alıp Almama ve CinsiyetleriAçısından İncelenmesi *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Aralık 2008, ss. 103-114.

KARDINER, A. And Linton, R.(1939), **The Individual and his Society,** New York: Columbia University Press.

KARDINER, A. et al. (1945), **The Psychological Frontiers of Society**, New York: Colombia University Press.

KATZ, D and STOTLAND, E. (1959) **"A preliminary statemant to theory of attitude structure and change" ,** in S. Koch (ed.) **Psychology: A Study of a Science**, vol. 3. New York: McGraw Hill. [180]

KARA Mustafa (1990) **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**; Dergâh Yayınları, 2.baskı

KARASAR, Niyazi, (2005). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara: Nobel Yayınları

KARLI, Nemci. (2005) (Danışman; Faruk Karaca) **Dindarlık Olgusu ve Dindarlığı Ölçme Girişimleri.** Atatürk Ünv. Sosy. Bilm. Enstitüsü

KAYA, Mevlüt. (1998). **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**. Samsun: etüt yayınları

Kayaalp, Levent. **(2008) Ergenlikte Kimlik İfadesi Olarak Şiddet,** *Sempozyum Dizisi No:63 Mart 2008; s.33-39*

KAYIKLIK, H.(2000) **Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme.**(Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir. D.E.Ü.Sosyal Bil. Enst.

KAYA, Ramazan, **Kimlik İnşası.** Çıra Yay. 2003, İst.

KARPAT, H. Kemal. **Osmanlıdan Günümüze Kimlik ve İdeoloji** / Timaş Yay.

KARACA, Faruk, (2007) **Dinî Gelişim Teorileri**, Değerler Eğitimi Merkezi Yay., İstanbul, 90-92.

KARAKAVAK, Çırak Gönül, (2006) **Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Yargı Yetenekleri İle Kendini Gerçekleştirme Düzeylerinin karşılaştırılması,** Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana,

KENDELL, RE (1970) **Relationship Between Aggression and Depression: Epidemiological Implications of a Hypothesis.** Arch Gen Psychiatr, 22: 308–318.

KESKİOĞLU, Osman. (1986). **Hatemü'l Enbiya Hazreti Muhammed**, Ankara: TDİB

KILIÇCI, Yadigâr. (19809. **Ergenlikte Kişiliğin Gelişimi ve Uyumu**, Ankara. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi, sayı. 3

KISA, C. (2005) **Carl Gustav Jung'ta Din ve Bireyleşme Süreci**. İzmir: İlahiyat. Vakfı Yay.

KISAÇ, İ. (1999) **Üniversite Öğrencilerinin Sürekli Öfke ve Öfke İfade Biçimi Düzeyleri.** Mesleki Eğitim Dergisi, 1(1) : 63-74

K.E.Hyde, (1990) **Religion in childhood and adolescence; A Comprehensive review of the research, AL:** Religious Education Pres, Brimingham, s 15.

KIHLSTROM, J.F.ve Cantor, N.(1984) **Mental representations of the self. Adv. Exp. Social Psychology**

KOÇ, Ayşe, (2011) **Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı,** AÜSBE, Yüksek Lisans Tezi (yayınlanmamış)

KOHUT, H.(1998) **Kendiliğin Çözümlenmesi**. Çev: C.Atbaşıoğlu, B. Büyükkal, C.İşcan. İst. Metis Yay.

KOHUT, H. (1998) **Kendiliğin yeniden yapılanması**. Çev. O.Cebeci. İst. Metis Yay.

KOHLBERG, Lawrence, (1980) **"Stage of Development as a Basis for Moral Education",** ***Moral Development, MoralEducation and Kohlberg***, (Ed. Brende Munsey) Religious Education Pres, Alabama, s. 91;

KOŞTAŞ, Münir. (1995). **Üniversite öğrencilerinde Dine Bakış**. Ankara: TDVY.

KÖKNEL, Özcan. (1981). **Cumhuriyet Gençliği ve Sorunları**, İstanbul

KÖKSAL, Fikri & GENÇDOĞAN, **Başaran (2010) Depresif olanlar ile Olmayanların Suçluluk, Utanç ve Öfke Tarzlarının İncelenmesi**, e-dergi.atauni.edu.tr /index.php /SBED/article/view Article/399

KULA, Naci. (1993). **Kimlik ve Din. (**Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa: UÜİF.

KULA, Tahsin (2006) **Ergenlerde Dini Düşünce de Yaşanan Güçlükler.** Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

KUŞAT, Ali; KORKMAZ, Mehmet; GÜLLÜ, İsmail (2004), **Dini Davranış Teorileri** (Michael ARGYLE & Benjamin Beit-HALLAHMİ'den tercüme) Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 16 Yıl: 2004/1 (247-280 s.)

KUR'AN'I- KERİM. (1990) Girişim Yay. İstanbul : (tercüme, Ali BULAÇ)

KÜÇÜKALP, Emine, (2004) ***Ahlakî Yargı Gelişimi ve Dindarlık Arasındaki İlişki***, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YüksekLisans Tezi, Bursa, s. 20.

LARRAN, Jorge**. İdeoloji ve Kültürel Kimlikler**. Sarmal Yay.

LARSON, David B. ve Johnson, Byron R. (1998) " **Religion: The Forgotten Factor ın Cutting Youth Crime and Saving At- Risk Urban Youth",** www. Manhattan-institute.org/

LA BARRE, W. **The shall take up Serpents**. Minneapolis: University of Minnesota Press [164-198]

LANGER, S, K.(1942), **Philisophy in a New Key**, Cambridge.

LARSEN, L. and KNAPP, R.H.(1964), "**Sex Differences in Sembolic Conceptions of Deity", Journal of Projective Techniques and Personality**, 28, pp, 303-6.

LENSKI, G. E. (1953), "**Social Correlates of Religious Interest", American Sociological Review.**

LERNER, H. (1985) **Öfke Dansı.** Varlık Yayınları

LEUBA, J. H. **The Psychology of Religious Mysticism**. New York: Harcourt, Brace. [198-199]

LITCHFIELD, Allen, Thomas Darwin L., Li, Bing D. (1997), "**Dimensions of Religiosity as Mediators of the Relations Between Parenting and Adolescant deviant Behavior",** journal of Adolescent Reseach, Vol. 12, İssue: 2 199-226

M. Keyser, G. Collins, **"Parental Image and the Concept of God: An Evangelical Protestant-Catholic Comparison"** Journal of Psychology and Theology, 4, s. 46-58

MAALOF, Emin.(2009) **Ölümcül Kimlikler** (Aysel Bora) YKY. İst.

MALINOWSKI, B. (1925), **Science, Religion and Realty**. New York: Macmillan. [197]

MARCUSE, H. (1964), **One Dimensional Man**. London: Routledge & Kegan Paul. [204]

MARX, K. (1964), **Early Writings**. New York: McGraw Hill. [191]

MASLOW, A. H. (1962), **Toward a Psychology of Being,** Princeton: Van Nostrand.

MARKUS, H.R. ve ZAJONC R.P. (1985) **The cognitive perspeective in social psychology..In the handbook of social psycholog** (Vol.I., 3rd Ed.) ed. G. Lindzey ve E.Aronson, pp. 137-230, Random House

MARR, Peter R.(1990**) Development of an Intergenerational Curriculum for Christian Education Ministry in the Church, The Eastern Baptist Theological Seminary,** A Bell Howel Information Company, University Microfilms International, UMI no: 9026401, USA, s. 42.

MARX, C. and ENGELS, F. (1957), K. **Marx and F. Engels on Religion,** Moscow: Foreign Languages Publishing House.

MARX, C. and ENGELS, F. (1957), K. **Marx and F. Engels on Religion,** Moscow: Foreign Languages Publishing House.

MARX, K. (1964), **Early Writings**. New York: McGraw Hill. [191]

MEHMEDOĞLU, Ulvi, Ali (2011) **Tanrıyı Tasavvur Etmek**, Çamlıca, Yay. ,İstanbul

MERCİN, Levent, "**Piaget ve Kohlberg'in Ahlak (Moral) Gelişim Kuramlarının Özellikleri ve Karşılaştırılması",**

MICHAEL, Argyle ve BENJAMİN Beit Hallahmi, (1975)**The Social Psychology of Religion**, London, adlı kitabın 178-207 sayfaları arısında yer alan 11. bölümün çevirisidir.(Çev: Karacoşkun)

MCMURRAN, M. & Jinks M, Howells K ve ark. (2009) **Alcohol-related violence defined by ultimate goals: a qualitative analysis of the features of three different types of violence by intoxicated young male offenders.** Aggress Behav, 36(1):67-79.

Milli Eğitim Bakanlığı, (2000). **Ergenlik Döneminde Değişim**. (Öğretmen Yardımcı Kitabı). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı

MILLER, Alan (1992), "**Predicting Nonconventional Religious Affiliation in Tokyo: A Control Theory Application**", Social Forces, Vol.71, issues:2

MOL, H. (1970) **"Religion and sex in Australia",** Australian jornal of Psychiatry, pp. 105- 14 [198]

MORGAN, John & COLE, Luella (2001) **Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi.** MEBY.

MÜSLİM, Sahih. (1970**). Sahih-i Müslim**. (Çev; M. Sofuoğlu). İstanbul: İrfan Yay. C. VIII.

M.M. lardine & H.G. Viljoen**. "Fowler's Theory of Faith Development:** An Evaluative Discussion",*Religious Education,* Volume: 87, Issıie: ı.

NELSON, Ellis. "**Formation of a God Representation (Tanrı Temsilinin Oluşumu)"** Religious Education, 00344087, Issue 1. (Çev. Abdulvahit SEZEN) Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, ıx (2009), sayı:2

NELSON, M. O. (1971), **"The Concept of God and Feelings Toward Parents", Journal of Individual Psychology**, 27, pp. 46-9. New York: Harper &Row. [5, 21, 116, 171, 203]

NOTTINGHAM, E. K. (1954), **Religion and Society**, NY: Doubleday.

NUTTIN, J. (1962), **Psychoanalysis and Personality**, New York: Sheed&Ward.

OĞUZ, Orhan; OKTAY, Ayla; AYHAN, Halis, (2001**) 21.Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi.** İst. Serdar Eğitim Vakfı Yay.

OĞUZKAN, Ferhan. (1981). **Eğitim Terimleri Sözlüğü**. Ankara: TDKY. 2. Baskı

OK, Üzeyir. (2005). **Dini Düşüncede Yaşanan Stresin (Şüphe, Uyumsuzluk, Çelişki V. b) Boyutları,** Ankara. Dini Araştırmalar Dört Aylık Bilimsel Dergi, Cilt: 8,Sayı. 22

OKUMUŞ, Ejder. (2002). **Gösterişçi Dindarlık**. İstanbul: Pınar Yayınları

OLSON, J. Kevin (1990), **"Crime and Religion: A Denominational and Community Analysis",** Journal for The Study of Religion, Sep1990, Vol.29, İssue 3, p 395, 9p

ONUR, Bekir. (1987) **Ergenlik Psikolojisi**. Ankara: Hacettepe Taş Kitapçılık Ltd. Şti.

ONUR, Bekir, (1995) **Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm**, İmge Yay., Ankara, s. 137.

ORNSTEIN, R.E.(1973), **The Psychology of Consciousness**, San Francisco.

OSTOW, M. and SHARFSTEIN, B.(1954), **The need to Belive**. New York: International Universities Pres.

ÖZBAYDAR, Belma. (1970). **Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma.** İst: Baha Matbaası

ÖZDEN Ö. (2004) **Yas, Adolesan Sucları Ve Sosyal Bağ Teorisi**, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi/Journal of Sociological Research

ÖZDOĞAN, Öznur. (1995). **Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi,** Ankara: (Yayınlanmamış Doktora tezi). AÜSBE

ÖZDOĞAN, Öznur. (1997) **Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi,** Araştırma Dergisi, sayı: 2

ÖZDOĞAN, Öznur, (1998) **Kendini Gerçekleştirme Açısından İnsan-Din İlişkisi,** AÜİF. Dergisi cilt 37, shf, 359-364

ÖZDOĞAN, Öznur. **İnsan-Kutsal Kitap İlişkisi**, AÜİF. Dergisi, cilt. 41, sayı: 192-308

ÖZDOĞAN, Öznur. (2009). **Aşkın Yanımız;** Maneviyat. Özdenöze Yay. Ankara

ÖZEN, Şakit & BEZ, Yasin &ARI, Mustafa & ÖZKAN, Mustafa (2010) **Öfke Kontrolünde Zorluk Yaşayan Bir Grup Üniversite Öğrencisinde Öfke Tepkileri ve Psikiyatrik Tanıların Cinsiyet Açısından İncelenmesi,** Türk psikiyatri Dergisi 21 (4), s. 319-330.

ÖZOĞLU, S.Ç. (1976) **"Psikolojik Danışmada Benlik Kavramı",** A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt: 8, Sayı: 1-4

ÖZTÜRK Yaşar, (1995) **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**; Yeni Boyut Yay. İst. 6.baskı

PAINULY, N & SHARAN, P & MATTOO, SK (2005) **Relationship of Anger and Anger Attacks with Depression: a Brief Review.** Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci, KEur Arch Psychiatry Clin Neurosci 255: 215-222.

PARLATIR, Selahattin. (1996). **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, İzmir: Anadolu Matbaacılık

PARSONS, T. (1960), **Structure and Process in Modern Society**, Chicago.

PAZARLI, Osman (1980) **İslâm'da Ahlâk**, İstanbul

PIAGET . Jean. (1976). **The Psychology and Intelligence in Children**. Towota : N. J. Littlefield. Adams.

PIAGET, J. (1923)**The moral judgment of the child,** İngilizceye terc. M. Garbain, II; Free Pres; (orijinal çalışma l932 de yayınlanmıştır.) **The drigin of ıntelligence'in children**, İngilizceye terc. M. Cook, International Universities Pres, New York, l952.

PEKER, Hüseyin. (2003). **Din Psikolojisi**. İstanbul: Çamlıca Yayınları

PETTERSON, Thorlief (1991), **"Religion and Criminality: Structural Relationships Between Church Involvement and Crime Rates in Contemporary Sweden",** Journal for Scientific The Study of Religion, Sep91, Vol.30, İssue 3, p 279, 13 p

PFISTER, O. (1948), **Christianity and Fear**, New York.

PHILP, H. L. (1956**), Freud and Religious Belief**, London: Rocliff. [199]

PLUTCHIK, R., Praag & CONTE, H. R. (1989) **Correlates of suicide and violence risk: III. A two-stage model of countervailing forces Psychiatry Research**, 28. 215-225

POPE, L. (1942), **Millhands and Preachers**. New Have

POPE, L. (1948), **Millhands and Preachers**, New Haven.

REES, D. G. (1967), **Denominational Concepts of God**, M.A. thesis, University of Liverpool.

REIK, T. (1951), **Dogma and Compulsion**. New York: International Universites Press. [199, 200, 201]

RICHARD, Alan J., Bell, David c., Carlson, Jerrey W. (2000), **"Individual Religiosity, Moral Commitmenty, and drug User Treatment"** , Journal For Scientific The Study of Religion, Jun2000, Vol.39, İssue 2, p 240,

RICHARD, **a.g.e.,** Richard and M. L. Davisson, (1992**) "Religious bias in moral development research: A psychometric investigation", Journal for the Scientific Study of Religion,** 31, 467-485.

RIZZUTO, A. (1979) **The birth of the living God. Chicago:** The University of Chicago Press.

R.J.Rest, (1979)**Development in judging moral issues .Minneapppolis**: University of minnesota Press.,1979; "Morality", in J.H. Flavell and E.M. Markhamm (Vol.Eds.)**, Handbook of Child Psychology (4th ed.),.cognitive development**, Vol.3, Wiley, New York s**.** 556-629, 1983; Cooper D. Rest, R. Coder, J. Masanz, and D. Anderson, "**Judging the important isssues in moral dilemmas :An objective measure of development", Developmental Psychology,** 10, 1974, s. 491, 501.

R.L. Gorsuch and M. C. Farland, (1972) **"Single vs.Multiple –item scales for measuring religious values"**, Journal for the Scientific Study of Religion, 11, 53-64

R.L. Gorsuch, "**The Conceptualization of God as Seen in Adjective Ratings"** Journal for the Scientific Study of Religion, 7, s.56-64

ROBBINS, T. (1968), **"Eastern mystcism and the resocialization of drug users: the Meher Baba Kult"** Jurnal for Study of Religion, 8, pp. 308- 17. [205]

ROSENZWEIG, S. (1945) "**The picture- association method and its application in a study of reaction to frustration"** Jurnal of Personalty, 14, pp. 3-23. [195] in: Yale Universty Press. [204]

ROSENBERG, M. (1989) **Self-concept research: A historical overview**. Social Forces 34-44

SAFRAN, JD & SEGAL, ZV (1990) **Interpersonal Process in Cognitive Therapy**. New York: Basic Boks, Inc.

SALA, G. (1997) **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Öğrencilerinin Öfke İfade Etme Biçimlerinin Belirlenmesi,** Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Programı ve Bilim Uzmanlığı Tezi. Ankara

SANAI, M. (1952), **"An Empirical Study of Political Religious and Social Attitudes",** British Journal of Psychology, Statistical Section, 5, pp. 81-92.

SANTROCK, J, W. (1993) **Adolescence An Introduction**. Wisconsin: Brown and Benckmark Publishers

SAPP, G.L.(1986) **"Moral judgment and religious orientation",** İn G.L. Sapp.,(Ed.).,**Handbook of moral development,**; AL: Religious Education Press ,Birmingham, s. 273.

SAYAR, Kemal.(2003) **Kültürel Bakış Açısından Benlik ve Kişilik**, Yeni Symposium, 41 (2):78-85

SELÇUK, Ziya. (1994**). Eğitim Psikolojisi**. Ankara: Atlas Kitabevi. 3. Baskı.

SELÇUK, Mualla. **Gençlik Çağı Ve İnanç Olgusu**. (Yayınlanmamış makale)

SEMENOĞLU, Nuray. (1997). **Gelişim Öğrenme ve Öğretim**. Ankara: Ertem Matbaacılık

SERİNSU Nedim Ahmet. (2009) **Dini Terimler Sözlüğü**, MEB Yay.

SEYİTOĞLU, Halil. (1995). **Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı**. İstanbul: Güzem Yayınları

SEZEN, Yümni.(1988) **Sosyoloji Açısından Din**, M. Ü. İ. F. V. Y. İst

SCHACHTER, S. (1959), **The Psychology of Affiliation**, Stanford, California: Standford University Press.

SIĞRI, Ünsal & TABAK, Akif & SAĞIR, Abdullah. (2010) Çalışanlarda Suçluluk ve Utanç dugusunun Cinsiyet-Yaş Durumuna Göre Mukayesesi ve Örgütlerde Utanç Yönetiminin Kullanılması *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, 2010*

SIEGEL, Larry J, (1989), **Criminology,** West pub.

SHARKIN, BS (1993) **Anger and Gender: Theory, Research and Implications**. Journal of Counselling & Development, 71 (4) : 386-389

SHOEMAKER, Donald J. (1990), **Theories of Delinquency: An Examanation of Explanations of Delinquent Behavior**, Oxford Univ. Pub. U.S.A,

SCHACHTER, S. (1959), **The Psychology of Affiliation**, Stanford, California: Standford University Press.

SCHRODER, T. A. (1932), **"Living God**" Incarnete, **Psychoanalitic R**eview, 19, pp. 36-46. [198].

SCHWARTZ, G. (1970), **Sect Ideologies and Social Status**, University of Chica-go Pres.

SCHWEIKER, W. F. (1969**), "Religion as a superordinate meaning system and socio-psychological internation",** Jurnal for the Scientific Study of Religion, 8, pp. 300-7. [197]

SLOANE, Douglas M. ve Potvın, Raymond H (1986**), "Religion and Delinquency: Cutting Through The Maze",** Social Forces Vol. 65:1

SMITH, M. B. BRUNER, J. D. S. and WHITE, R. W. (1956) **Opinions an Personalty**. New York: Wiley [39-180]

SNAREY, J. R (1985) **"Cross –cultural universalty of social moral development: A critical review of Kohlbergian research", Psychological Bulletin,** s. 97, 202-233.

SONGAR, Ayhan (1980) **Psikiyatri, Psikobiyoloji ve Ruh Hastalıkları,** İst.

SOYKAN, Ç. (2003) **Öfke ve Yönetimi**, Kriz Dergisi, 11 (2), 19-27

SÖZEN, Edibe. **Kimlikler İnşası** (Demir Kafesten Plastiğe Kimliklerimiz) / Birey Yay.

S. SELİG, and G. Teller, (1975) "**The development of children in three different school settings"**, Religious Education, 70, 406-417.

SPILKA, B., Armates, J. Nussbaum (1964) **"The Concept of God: A Factor Analytic Approach".** Review of Religious Research, 6, s.28-36

SPILKA, B. R. W. Hood and R. L. Gorsuch (1985) **The Psychology of religion. Englewood Cliffs:** Prentice-Hall.

SPIRO, M. E. And D'ANDRADE, R. G. (1958**), "A Cross-cultural Study of Some Supernatural Beliefs",** American Anthropologist**.**

STACK, Steven ve Kanavy, M. Jeanne (1983**), " The Effect of Relgion on Forcible Rape: A Structural Analysis",** Journal For Scientific The Study of Religion, Vol.22, İssue 1, p67

STARK, Doney, Lori, Kent, Daniel P. Doyle (1982**), "Religion And Delinquency: The Ecology Of A Lost Relationships", J**ournal Of Research In Crime And Delinquency,

STARBUCK, E. D. (1899), **The Psychology of Religion**, London: Walter Scott. [38, 43, 62, 99, 195]

STEPHAN, K. H. and STEPHAN, G. E. (1973), "Religion and Survival of Utopian Communities", **Journal for Scientific Study of Religion.**

STERN, D. N.(1985) **The interpersonal world of the infant**. New York: Basic Boks. Sullivan. H.S. (1925) The oral complex. Psychoanalytic Review 12: 13-38

STRUNK, O. R. (1959), **"Perceived relationships between parental and deity concepts"** Psychological Newsletter. 10, pp. 222-6. [184]

SWANSON, G. E. (1971), **"Life with God: Some Variation of Religious Experience in Modern City",** Journal for Scientific Study of Religion.

ŞAHİN, N. Hisli & BALKAYA, Feza (2003) **Çok Boyutlu Öfke Ölçeği.** Türk Psikiyatri Dergisi 2003; 14(3):192–202

ŞAHİN, N. Hisli & ŞAHİN, N.(1992) **Adolescent guilt, shame, and depression in relation to sociotropy and autonomy.** The World Congress of Cognitive Therapy, Toronto

ŞAHİN, N. Hisli & BATIGÜN, D. Ayşegül & KOÇ, Volkan (2010) **Kişilerarası Tarzı Kendilik Algısı, Öfke ve Depresyon**. Türk Psikiyatri Dergisi, 22

ŞENTÜRK, Habil. (1997). **Din Psikolojisi**. İstanbul: Esra Yayınları.

TAMBAĞ, H. & ÖZ, F.(2005) **Aileleriyle Birlikte ve Yetiştirme Yurtlarında Yaşayan Ergenlerin Öfke İfade Etme Biçimleri**. Kriz Dergisi, 13 (1) : 11-12

TAPLAMACIOĞLU, Mehmet. (1962). **Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Denemesi**. Ankara: A. Ü. İ. F. Dergisi. Cilt: X

TATAR, E. (2010**) Hashimoto Tiroiditi Hastalarında Stres Belirtileri, Strese Yatkınlık, Öfke ve Stresle Başetme Yöntemleri.** Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

TAYLOR, G. R. (1959), **Sex in History,** London. TAYLOR, G. R. (1959), **Sex in History,** London.

TERBAŞ, Ö.(2004) **Kendilik psikolojisi kuramına göre kendilik bozuklukları: Bir olgu sunumu.** Türk Psikiyatri Dergisi. 15 (1), 119-124

TERASAKI, DJ.& Gelaye B, Berhane Y ve ark. (2009) **Anger expression, violent behavior, and symptoms of depression among male college students in Ethiopia**. BMC Public Health. 9:13.

THOULES R. H. (1923), **An Introduction to the Psychology of Religion**. Cambridge Universty Pres. [67-199]

THOULESS, R. H. (1935), "**The Tendency to Certainty in Religious Beliefs", British Journal of Psychology**, 26, pp.16-31.

THURSTON, H. (1951), **The Physical Phenomena of Mysticism,** London: Burns.

TÜMER, Günay& KÜÇÜK, Abdurrahman, (2002) **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara

TWENGE, M.Jean. (2009) **Ben Nesli** (çev: Esra ÖZTÜRK) Kaknüs Yayınları. İst

UNWIN, J. D. (1934), **Sex and Culture**, London: Oxford University Press.

UYSAL, Veysel. (1996). **Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri.** İstanbul: M. Ü. İ. F. V. Y.

ÜNVER, Günay. (1978). **Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat. Erzurum.** (Yayınlanmamış Doktora tezi).

ÜSTÜN, B. & YAVUZARSLAN, F. (1995) **Öfkenin Gücü.** Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 2 (2) : 42-46

VARIŞ, Fatma, (1968). **Ergenin Gelişimine Etki Yapan Faktörler**. Ankara: AÜEFY.

VERGOTE, Antonie. (1981). **Ergenlikte Din**. (Çev. E. Fırat). Ankara: AÜİFD, C. XXIV

VERGOTE, A. (1999) **Din, İnanç Ve İnançsızlık: Psikolojik İnceleme** (Çev. Veysel Uysal.) İst. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.

VERGOTE and et al.(1969), **"Concept of God and Paternal Images",** Journal for the Scientific Study of Religion, 8, pp.79-87.

WALLIN, P. (1957), **"Religiostiy, sexual gratification, and marital satistification",** American Sociological Review**,** 22, pp. 1751-4 [50]

WARNER, .W. (1961), **The Family of God**, New Haven.

WASSERMAN, Ira M. (1978**), "Religious Affiliations and Homicide: Historical Results From the Rural South",** ", Journal For Scientific The Study of Religion, Sep91, Vol.17, İssue 4, p415-418,

WEBER, M. (1922), **The Sociology of Religion**, Boston.

WEDEMEYER, B. (1949) **"Sexual factors in religious mysticism"** Jurnal for the Scientific Study of Religion**,** 1, pp. 10-12. [198]

WESTEN, D.(1990) **The relations among narcissim, egocentrism, self-concept, and self-esteem: Experimental, clinical, and theoretical considerations Psychoanal**. Contemp Thought, 185-241

WERNER, Ne. Ve CRICK NR (1999) **Relational Aggression and Social-Psychological Adjustment in a College Sample.** Jurnal of Abnormal Psychology, 108 (4): 615-623

WILLIAMS III, Frank P., Marilyn D. Mcshane (1999), **Criminological Theory**, Prentice-Hall, U.S.A

WILLIAMS, R. (1971**) "A theory of god-consept readiness; from piagetian theories of child artificalism and the origin of religious feeling in children", Religious Education**, s. 62-66.

WILSON, B. R. (1961) **Sects and Society**. London: Heinemann. [125, 164, 176, 192]

WILSON, B. R. (1970), **Religious Sects**, London.

WILSON, B. R..,1966), **Religion in Secular Society**, London.

WILSON, B. R. (1961) **Sects and Society**. London: Heinemann. [125, 164, 176, 192]

WINKLER, D.& Pjrek E, Kasper S (2005) **Anger attacks in depression evidence for a male depressive syndrome.** Psychother Psychosom,74(5):303-307.

WINNICOTT, D.W. (1949) **Birth memories, birth trauma and anxiety. Through Paediatrics to Psycho-analysis.** London: Hogart Press

……(1966) **The maturational process and the facilitating environment**. New York: İnternational University Press.

……(1971) **Playing and reality**. London: Tavistock Publications.

WISEMAN, H & METZL, E & Barber JP (2006) **Anger, guilt and intergenerational communication of trauma in the interpersonal narratives of second generation holocaust survivors**. Am J Orthopsychiatry, 76: 176-184.

WRIGHT, D.(1971) **The Psychology of Moral Behaviour**, Harmonsworth.

WULFF, D. M. (1991) **Psychology of religion**. New York: John Wiley&Sons.

YAHYA, Harun. (2005**). Şeytanın Terörü**. www. satanizm tehlikesi. Com

YANBASTI, G. (1990) **Kişilik Kuramları**. İzmir: Ege Ünv. Basımevi

YAPAREL, Recep. (1987). **Yirmi kırk yaş arası kişilerde Dini Hayat ile Psiko-sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma**. Ankara : (Yayınlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE

YARCHESKI, A. & MAHON, EN & YARCHESKI, JT (2002) **Anger in Early Adolescent Boys and Girls with Health Manifestations.** Nursing Research, 51 (4): 229-235

YAVUZER, Haluk. (2003). **Çocuk Psikolojisi**. İst: Remzi Kitâbevi. 25. Baskı

YAVUZER, Haluk. (1994). **Çocuk ve Suç**. İstanbul: Remzi Kitabevi. 7. Baskı

YAVUZER, Haluk. (2009**). Gençleri Anlamak**. İstanbul: Remzi Kitabevi. 4. Baskı

YEĞİN, Hüseyin, İ. (2010) **Öfke Duygusu ve Dini Açıdan Başedebilme Yolları.** Dinbilimi Akademik Araştırma Dergisi, cilt 10, sayı 2

YILDIZ, Murat. (2006) **Benlik Kavramı ve Benliğin Gelişiminde Dinin Rolü.** D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı XXIII, İzmir

YILDIZ, Murat. (2007) **Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi**, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir

YILDIRIM, Ergün. (2002). **Kişisel Gelişim Psikolojisi**. İstanbul: Hayat Yayıncılık.

YILDIRIM, Cemal, (1966). **Eğitimde Araştırma Metodları,** Ankara: MEB

YINGER, J. M. (1957), **Religion, Society and Individual**, New York: Macmillan.

YÖRÜKAN, T. (2000) Alfred Adler: **Bireysel Psikoloji, Sosyal Roller ve Kişilik**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

YÖRÜKOĞLU, Atalay. (1989). **Gençlik Çağı**. İst: Özgür Yayın Dağıtım

YÖRÜKOĞLU, Atalay. (1992). **Değişen Toplumda Aile ve Çocuk**. İst: Özgür Yayın Dağıtım

ZEBÎDÎ, Zeynüd'din Ahmet, (1982). **Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-î Sarih Tercümesi,** Ankara: DİBY. (çev: K. Miras)

DERGİLER

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, sy. 5, Mart 2005, s. 76.

Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IX (2009), say: 2

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 16 Yıl : 2004/1 (247-280 s.)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi cilt: 15, Sayı: 1, 2005 (s.189-215)

İNTERNET

Gençliğin Kimlik Sorunu, www.Bozkurt.gent.tr

www.gata.edu.tr/dahilibilimler/cocukruh/kimlik

http://search.epnet.com/direct.asp.?=96922SG82

EKLER

Değerli Öğrenciler,

Sizlerden cevaplandırmanız istenilen bu ölçekler Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Psikolojisi Bilim Dalı' nda, Doç. Dr. Öznur Özdoğan' ın danışmanlığında hazırlanmakta olan bir Doktora tezi için kullanılacaktır. Lütfen adınızı YAZMAYINIZ. Toplanan bilgiler gizli tutulacak ve başka hiçbir yerde kullanılmayacaktır. Lütfen her ölçeğin yönergesini dikkatle okuduktan sonra her ölçekteki maddeleri birer birer dğerlendirip sizin için en uygun seçenekleri işaretleyiniz. Ölçeklerdeki maddelerin "doğru" ya da "yanlış" diye belirlenmiş yanıtları yoktur. En doğru yanıt sizin görüşlerinizi, sizi yansıtan yanıttır. Bu çalışmaya yapacağınız katkıyla din psikolojisinin ülkemizde gelşmesine de önemli bir destek vermiş olacaksınız. Göstereceiniz özen için şimdiden çok teşekkür ederim.

Tezi Hazırlayan

Tahsin KULA

Yaş:…..

Cinsiyet: ( ) Erkek ( ) Kadın

Ekonomik Durum: ( ) Çok kötü ( ) Kötü ( ) orta ( ) iyi ( ) çok iyi

Sizce ailenizin dindarlık düzeyi nedir?

Düşük ( ) Orta ( ) Y üksek ( )

Çocukken din eğitimini kimden aldınız?

( ) anne/baba ( )büyükanne/baba ( ) yakın akraba/ komşu

( ) sınıf öğretmeni ( )Din Kült. ve Ahl Bilgisi Öğretmeni

Çocukluğunuz da din eğitimi size nasıl verildi?

( ) baskı ile ( ) korkutarak ( ) sevdirerek ( ) isteyerek

Aşağıda, insanların Allah'ı düşününce akıllarına gelebilecek bazı ifadeler verilmiştir. Lütfen her ifadeyi okuduktan sonra yandaki ölçek üzerinde sizin düşüncelerinize ne kadar benzediğini belirtiniz		**Hiç**	**Kısmen**	**Biraz**	**Oldukça**	**Tamamen**
1	O'nun bana karşı çok merhametli olduğunu hissediyorum	1	2	3	4	5
2	O'nu düşünmek bana sıkıntı veriyor	1	2	3	4	5
3	O'nun beni bağışlayacağını zannetmiyorum.	1	2	3	4	5
4	O'nu düşündüğümde içimden gelen tek duygu: sevgi	1	2	3	4	5
5	O'nun bana olan sevgisini hissedebiliyorum.	1	2	3	4	5
6	O'nun bana şefkatle davrandığını hissedebiliyorum.	1	2	3	4	5
7	O'nu düşündüğümde utanıyorum ve kendimi suçlu hissediyorum.	1	2	3	4	5
8	O'nun bana karşı çok acımasız olduğunu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
9	O'nu düşünmek bana güven veriyor.	1	2	3	4	5
10	O aklıma geldiğinde O'ndan kaçıp uzaklaşmak istiyorum.	1	2	3	4	5
11	O'nu düşünmek beni mutlu ediyor ve içim sevinçle doluyor.	1	2	3	4	5
12	O, ne yaparsam yapayım kusurlarımı bağışlıyor	1	2	3	4	5
13	O, her zaman güvenebileceğim tek kaynaktır.	1	2	3	4	5
14	O'nu düşününce kendim için kaygılanıyorum.	1	2	3	4	5
15	O, benim için korkutucudur.	1	2	3	4	5
16	Zor zamanlarımda, O'nun, yanımda olmadığını hissediyorum.	1	2	3	4	5
17	O, bütün insanları karşılık beklemeden sever.	1	2	3	4	5
18	O, yaptıklarım için beni cezalandırıyor.	1	2	3	4	5

19	O'nu düşünmekle huzur buluyorum.	1	2	3	4	5
20	O, bence gerçekten de çok bağışlayıcıdır.	1	2	3	4	5
21	O'nun bana yakın olduğunu sanmıyorum.	1	2	3	4	5
22	O'nun beni her durumda koruduğunu biliyorum.	1	2	3	4	5
23	Onun sevgisini kaybetmekten korkuyorum	1	2	3	4	5
24	O'nun gazabına uğramaktan korkuyorum.	1	2	3	4	5
25	O'nun bana karşı çok merhametli olduğunu hissediyorum.	1	2	3	4	5
26	O, yaptıklarım için beni cezalandırıyor.	1	2	3	4	5
27	O'nun beni bağışlayacağını zannetmiyorum.	1	2	3	4	5
28	O'nun bana karşı çok acımasız olduğunu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
29	O, her an işlediğim günahlarımı kaydediyor.	1	2	3	4	5
30	Onu düşündüğümde beni cezalandırmaması için O'ndan af Diliyorum	1	2	3	4	5
31	O benim ruhumu kötülüklerden ve fenalıklardan arındırıyor	1	2	3	4	5
32	O'nu düşündüğümde O'na kavuşmayı arzuluyorum	1	2	3	4	5
33	Onun bana adaletli davrandığını sanmıyorum	1	2	3	4	5
34	O'nu düşününce kötülüklerimden arınmak için O'na tövbe ediyorum.	1	2	3	4	5
35	O'na itaat etmezsem cehenneme gideceğimden korkuyorum	1	2	3	4	5
36	O'nun benim dualarımı dinlediğini sanmıyorum.	1	2	3	4	5

Allah'ı düşündüğünüz an, içinizden hangi **davranışları** gerçekleştirmek geçiyor?

	Evet	**Hayır**
29. Dua etmek		
30. Kaçmak-Uzaklaşmak		
31. Bir iyilik yapmak		
32. Kaygıya kapılıp ağlamak		
33. Affedici ve hoşgörülü olmak		
34. Kendini suçlamak		
35. İbadet etmek		
36. Kendimi cezalandırmak		
37. Şükretmek		
38. Kendime kızmak		
39. Gülümsemek		
40. Cezalandırılmamak için af dilemek		
41. Arınmak için tevbe etmek		
42. İnançsızları kınamak		
43. O'na sığınmak		
44. Kur'an okumak		

SKO

Sizin de bildiğiniz gibi, hepimiz zaman zaman kendimizi diğer insanlarla karşılaştırır ve bazı değerlendirmeler yaparız. Bu değerlendirmeler sonucunda kendimizle ilgili bazı fikirler ediniriz. **Sizin de kendinizle ilişkili bazı kişisel görüşleriniz** mutlaka vardır. Lütfen, aşağıdaki sıfatların her birinde **sizi en iyi yansıtan sayıyı** bularak üzerine **(X)** işareti koyunuz.

Yetersiz	1	2	3	4	5	6	**Yeterli/üstün**
Beceriksiz	1	2	3	4	5	6	**Becerikli**
Başarısız	1	2	3	4	5	6	**Başarılı**
Sevilmeyen biri	1	2	3	4	5	6	**Sevilen biri**
İçe dönük	1	2	3	4	5	6	**Dışa dönük**
Yalnız	1	2	3	4	5	6	**Yalnız değil**
Dışta bırakılmış	1	2	3	4	5	6	**Kabul edilmiş**
Sabırsız	1	2	3	4	5	6	**Sabırlı**
Hoşgörüsüz	1	2	3	4	5	6	**Hoşgörülü**
Söyleneni yapan	1	2	3	4	5	6	**İnisiyatif sahibi**
Korkak	1	2	3	4	5	6	**Cesur**
Kendine güvensiz	1	2	3	4	5	6	**Kendine güvenli**
Çekingen	1	2	3	4	5	6	**Atılgan**
Dağınık	1	2	3	4	5	6	**Düzenli**
Pasif	1	2	3	4	5	6	**Aktif**
Kararsız	1	2	3	4	5	6	**Kararlı**
Antipatik	1	2	3	4	5	6	**Sempatik**
Boyun eğici	1	2	3	4	5	6	**Hakkını arayıcı**

Aşağıdaki ifadeler insanların belirli konulardaki fikirlerini yansıtmaktadır. Lütfen her maddeyi dikkatle okuduktan sonra sizin görüşlerinizi ne kadar yansıttığını yandaki ölçek üzerinde değerlendirin	**Kesinlikle Yansıtıyor**	**Yansıtıyor**	**Kararsızım**	**Yansıtmıyor**	**Kesinlikle Yansıtmıyor**
1)Din benim için önemlidir ama dinci değilim.					
2)İyi bir Müslüman olmayan iyi bir insan olmaz.					
3)Dini konuları tartışmasız sorgulamadan inanmak gerek.					
4)Bir müslüman inandığı şeylerden asla taviz vermemeli.					
5)Din hayatımı anlamlandırma da yardımcıdır.					
6)Bireysel sorunlarımın çözümünde dinimin faydası olduğunu düşünüyorum.					
7)-Arkadaşlarınızla ve dostlarımızla zaman zaman dini konuları konuşursunuz.					
8)-Allah'a inanmayan insan da huzurlu ve mutlu olabilir.					
9)-Dini kuralların tam olarak uygulanması halinde toplumdaki bütün haksızlıklar ve adaletsizliklerin ortadan kalkacağına inanıyorum.					
10)İnsanlar ırksal kimliklerini ifade ettikleri zaman daha mutlu olurlar.					
11)Irksal kimliğimi vurguladığım zaman kendimi daha güçlü hissediyorum.					
12)Kişilerin ırksal kimliğini ön plana çıkarması eziklikten kaynaklanır.					
13)Farklı ırktan kişilerin ülkeye ve topluma zenginlik katacağını düşünüyorum.					
14)Dinin ırksal kimliği öne çıkarmayı yasakladığını düşünüyorum.					
15)Farklı ırktan olan insanlarla aynı ortamı paylaşmak beni rahatsız eder					
16)Benim için ırksal kimliğim dini kimliğimden daha önemlidir.					
17)Irkımın üstünlüğünü savunurum ama ırkçı değilim.					
18)Alışveriş yaparken dini hassasiyetleri dikkate alırım.					
20)İnsanlar etnik kimliklerini vurgulamalılar, çünkü kendi varlıklarını böyle gösterirler					
21)Bana göre ırk, insanın kendini ifade aracıdır					
22) Bana göre ırk, bireysel farklıları vurgulamadır.					
23) Bana göre ırk, üstünlük duygusudur					

Değerli katılımcılar,

Aşağıda sizin Allah ile ilgili duygu, düşünce ve davranışlarınıza ilişkin bazı sorular sorulmuştur. Her ifadeyi dikkatlice okuyarak **size uygun gelen ifadeyi <u>Evet</u> seçeneğinin altına çarpı işareti koyarak (X); uygun gelmeyen ifadeyi de <u>Hayır</u> seçeneğinin altına (X) işareti koyarak yanıtlayınız.**

1.Allah'ı düşündüğünüzde, içinizde hangi **duygular** uyanıyor?

	Evet	**Hayır**
1. Sevgisini kaybetme korkusu		
2. Öfke		
3. Sevgi		
4. Cezalandırılma korkusu		
5. Güven		
6. Suçluluk/Utanç		
7. Mutluluk		
8. Sıkıntı		
9. Sevinç		
10. Hüzün		
11. Huzur		
Diğer (Lütfen yazın) :		

2.Allah **sizin için** aşağıdaki özelliklerden hangilerini yansıtıyor?

	Evet	**Hayır**
12. Merhametli		
13. Korkutan		
14. Bağışlayan		
15. Gaddar		
16. Çok Seven		
17. Kısıtlayan		
18. Şefkatli		
19. Cezalandıran		
20. Özgür Bırakan		
21. Bağışlamayan		
22. Kusurları örten		
23. Kahreden		
24. Arındıran		
25. Keyfi Davranan		
26. Hoşluk Veren		
27. Adaletsiz		
28. Koruyan		
Diğer (lütfen siz yazınız)…….		

Sizi öfkelendiren bir durumda kaldığınızda aşağıdaki davranışları ne sıklıkla gösterirsiniz?

	Hiç	Nadiren	Arada sırada	Sıklıkla	Her zaman
Soğukkanlılığımı korurum.	○	○	○	○	○
Sinirimi boşaltmaya çalışırım.	○	○	○	○	○
Bana nasıl böyle bir haksızlık yapıldığını düşünürüm.	○	○	○	○	○
Kontrolümü kaybedeceğim düşüncesine kapılırım.	○	○	○	○	○
Bunlar başıma neden geliyor diye düşünürüm.	○	○	○	○	○
Ne yapacağımı düşünürüm.	○	○	○	○	○
Sağa-sola vururum.	○	○	○	○	○
Çözüme yönelik düşünmeye başlarım.	○	○	○	○	○
İnsanlar bana bağırırsa ben de onlara bağırırım.	○	○	○	○	○
Benimle aynı fikirde olmayan insanlarla tartışmaya girmekten kendimi alamam.	○	○	○	○	○
Şiddet gösteririm.	○	○	○	○	○
Gözüme bir şey gözükmez.	○	○	○	○	○
En iyi savunma saldırıdır diye düşünürüm.	○	○	○	○	○
Unutmaya çalışırım.	○	○	○	○	○
Herkes kadar ben de kavga ederim.	○	○	○	○	○
Haklarımı korumak için fiziksel şiddete başvurmam gerekirse, yaparım.	○	○	○	○	○
Daha da sakinleşmeye çalışırım.	○	○	○	○	○
Kendime sürekli sakin ol diye telkinlerde bulunurum.	○	○	○	○	○
Sakinleşmek için olayın nedenlerini sorgularım.	○	○	○	○	○
Kendi kendine geçmesini beklerim.	○	○	○	○	○
Kendimi sakinleştirmeye çalışırım.	○	○	○	○	○
Hoşlanmadığım fikirlerimi örtbas etmeye çalışırım.	○	○	○	○	○
Umutsuzluğa düşerim.	○	○	○	○	○
Kendimden başka bir şey düşünemem.	○	○	○	○	○
Öfkemi göstermem.	○	○	○	○	○
Soğukkanlılığımı kaybettiğim zaman, birine tokat atabilirim.	○	○	○	○	○

Sizi öfkelendiren bir insan karşısında aşağıdaki davranışları ne sıklıkla gösterirsiniz?

	Hiç	Nadiren	Arada sırada	Sıklıkla	Her zaman
Kendini suçlu hissetmesi için uğraşırım.	○	○	○	○	○
Beni bu şekilde sinirlendirmeye hakkı yok diye düşünürüm.	○	○	○	○	○
Onu mahvetmek isterim.	○	○	○	○	○
Onu hiç önemsemediğimi gösteren bir davranış yaparım.	○	○	○	○	○
Anında parlarım.	○	○	○	○	○
Sonuna kadar götüremeyeceğim tehditleri sıkça savururum.	○	○	○	○	○
Hakaret ederim.	○	○	○	○	○
Karşımdakini cezalandırmak isterim.	○	○	○	○	○
Dedikodusunu yaparım.	○	○	○	○	○
Hakkında düşündüklerimi ona söylerim.	○	○	○	○	○
Burnunun ortasına bir yumruk hakediyor diye düşünürüm.	○	○	○	○	○
Bunu kasıtlı yapıyor diye düşünürüm.	○	○	○	○	○
Beni sevmediğini düşünürüm.	○	○	○	○	○
Beni önemsemediğini düşünürüm.	○	○	○	○	○
Karşımdakinden intikam almak isterim.	○	○	○	○	○
Ona her türlü kötülüğü yapmak isterim.	○	○	○	○	○
O anda öcümü almak isterim.	○	○	○	○	○
Onu aşağılamak isterim.	○	○	○	○	○
Bana böyle acı çektirmemeliydi diye düşünürüm.	○	○	○	○	○
İstediklerinin tam tersini yaparım.	○	○	○	○	○
Gerekmedikçe konuşmam, ilgi göstermem.	○	○	○	○	○
Saatlerce öfkeli kalırım.	○	○	○	○	○
Beni hayal kırıklığına uğrattı diye düşünürüm.	○	○	○	○	○
Bana patronluk taslıyor diye düşünürüm.	○	○	○	○	○

Kendimi savunarak konuşurum.	○	○	○	○	○
Onu yaptığına pişman ettirmek isterim.	○	○	○	○	○
Kendini ne sanıyor diye düşünürüm.	○	○	○	○	○
Yüksek sesle bağırırım.	○	○	○	○	○
Aklımdan neyi yanlış yaptım diye geçer.	○	○	○	○	○
Nasıl tepkiler vereceğimi düşünürüm.	○	○	○	○	○
Sakin olmaya çalışırım.	○	○	○	○	○
Kendimi kontrol etmem gerektiğini düşünürüm.	○	○	○	○	○
Onu yenmeye çalışırım.	○	○	○	○	○
Ona, neye yolaçtığını iyice göstermeye çalışırım.	○	○	○	○	○
İçimden onun ne kadar aşağılık biri olduğu geçer.	○	○	○	○	○
Benden istediklerini yapmam.	○	○	○	○	○
Ona mutlaka birşeyler söylemem gerektiğini düşünürüm.	○	○	○	○	○
Kim olduğumu ona gösteririm.	○	○	○	○	○
Benimle alay ettiğini düşünürüm.	○	○	○	○	○
Ona gününü göstermek isterim.	○	○	○	○	○
Canı kavga istiyor diye düşünürüm.	○	○	○	○	○
İçime kapanırım.	○	○	○	○	○
Gülerim.	○	○	○	○	○
Hiç aldırmam	○	○	○	○	○
Görmezden gelirim.	○	○	○	○	○
Suçu kendimde ararım.	○	○	○	○	○
Ben ondan bunun acısını çıkarırım diye düşünürüm	○	○	○	○	○

SUTÖ

Bu ölçeğin amacı bazı duyguların hangi durumlarda ne derece yoğun olarak yaşandığını belirlemektir. Aşağıda bazı olaylar verilmiştir. Bu olaylar sizin başınızdan geçmiş olsaydı, ne kadar rahatsızlık duyardınız. Lütfen her durumu dikkatle okuyup öyle bir durumda ne kadar rahatsızlık duyacağınızı aşağıdaki ölçekten yararlanarak maddelerin yanındaki sayıların üzerine (X) işareti koyarak belirleyiniz.

1. Hiç rahatsızlık duymazdım
2. Biraz rahatsızlık duyardım
3. Oldukça rahatsızlık duyardım
4. Epey rahatsızlık duyardım
5. Çok rahatsızlık duyardım

1. Bir tartışma sırasında büyük bir hararetle savunduğunuz bir fikrin yanlış olduğunu öğrenmek.	1	2	3	4	5
2. Evinizin çok dağınık olduğu bir sırada beklenmeyen bazı misafirlerin gelmesi.	1	2	3	4	5
3. Birinin size verdiği bir sırrı istemeyerek başkalarına açıklamak.	1	2	3	4	5
4. Karşı cinsten birinin kalabalık bir yerde herkesin dikkatini çekecek şekilde size açıkça ilgi göstermesi.	1	2	3	4	5
5. Giysinizin, vücudunuzda kapalı tuttuğunuz bir yeri açığa çıkaracak şekilde buruşması ya da kıvrılması.	1	2	3	4	5
6. Bir aşk ilişkisi içinde sadece kendi isteklerinizi elde etmeye çalıştığınızı ve karşı tarafı sömürdüğünüzü fark etmeniz.	1	2	3	4	5

7. Sorumlusu siz olduğunuz halde bir kusur ya da bir yanlış için bir başkasının suçlanmasına seyirci kalmak.	1	2	3	4	5
8. Uzman olmanız gereken bir konuda, bir konuşma yaptıktan sonra dinleyicilerin sizin söylediğinizin yanlış olduğunu göstermesi.	1	2	3	4	5
9. Çok işlek bir iş merkezinin bulunduğu bir köşede herkesin size bakmasına sebep olacak bir olay yaşamak.	1	2	3	4	5
10. Lüks bir restoranda çatal bıçak kullanmanız gereken yerde elle yemek yediğinizin fark edilmesi.	1	2	3	4	5
11. Başkalarını aldatarak ve onları sömürerek büyük kazanç sağlamak.	1	2	3	4	5
12. İşçilerinizin sağlığına zarar vereceğini bildiğiniz halde, bir yönetici olarak çalışma koşullarında bir değişiklik yapmamak.	1	2	3	4	5
13. Sözlü bir sınav sırasında kekelediğiniz ve heyecandan şaşırdığınızda, hocanın sizin bu halinizi kötü bir sınav örneği olarak bütün sınıfa göstermesi.	1	2	3	4	5
14. Tanıdığınız birinin sıkıntıda olduğunu bildiğiniz ve yardım edebileceğiniz halde yardım etmemek.	1	2	3	4	5
15. Bir partide yeni tanıştığınız insanlara açık saçık bir fıkra anlattığınızda birçoğunun bundan rahatsız olması.	1	2	3	4	5
16. Akılsızca, bencilce ya da gereksizce büyük bir harcama yaptıktan sonra ebeveyninizin mali bir sıkıntı içinde olduğunu öğrenmek.	1	2	3	4	5

17. Arkadaşınızdan bir şeyler çaldığınız halde arkadaşınızın hırsızlık yapanın siz olduğunuzu hiçbir zaman anlamaması.	1	2	3	4	5
18. Bir davete ya da toplantıya rahat gündelik giysilerle gidip herkesin resmi giyindiğini görmek.	1	2	3	4	5
19. Bir yemek davetinde bir tabak dolusu yiyeceği yere düşürmek.	1	2	3	4	5
20. Herkesten sakladığınız ve hoş olmayan bir davranışın açığa çıkarılması.	1	2	3	4	5
21. Bir kişiye hak etmediği halde zarar vermek.	1	2	3	4	5
22. Alış-veriş sırasında paranızın üstünü fazla verdikleri halde sesinizi çıkarmamak.	1	2	3	4	5
23. Ailenizin sizden beklediklerini yerine getirememek.	1	2	3	4	5
24. Çeşitli bahaneler bularak yapmanız gereken işlerden kaçmak.	1	2	3	4	5